संग्रह-२२

क्रम संख्या-३१

बुद्धकालीन श्रावक-चरित

[भाग-३]

(सारिपुत्र चरित-२)

आचार्य

भिक्षु अमृतानन्द

ने.रु. २०/-

लेखकका पुस्तकहरू—

(नेपाल भाषामा)

१. अग्रश्रावक
२. आर्यसत्य (द्वितीयावृत्ति)
३. कर्मविभाग
४. गृही-विनय (चतुर्थावृत्ति)
५. जातकमाला भाग–१ (द्वितीयावृत्ति)
६. जातकमाला भाग–२ (द्वितीयावृत्ति)
७. त्रिरत्नवन्दना
८. धम्मपद (द्वितीयावृत्ति)
९. धर्म व विनय
१०. धम्मपदट्ठकथा
११. प्रजापति गौतमी (द्वितीयावृत्ति)
१२. पाठ्यसूत्र
१३. बौद्धकहानी
१४. बुद्धशासनया इतिहास
१५. बुद्धजीवनी (तृतीयावृत्ति)
१६. महास्वप्नजातक (द्वितीयावृत्ति)
१७. विश्वन्तजातक (द्वितीयावृत्ति)
१८. सर्वज्ञधातु
१९. सूत्रसंग्रह
२०. ज्ञानमाला भजन

संग्रह-२२

क्रम संख्या-३१

बुद्धकालीन श्रावक-चरित

[भाग-३]

(सारिपुत्र चरित-२)

आचार्य

भिक्षु अमृतानन्द

ने.रु. २०/-

प्रकाशक–

"आनन्दकुटी विहारगुठी"

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. २१४४२०

बुद्धाब्दः २५२७

बि. सं. २०४०

ने. सं. ११०४

ई. सं १९८३

प्रथमावृत्ति १००

मुद्रक–

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं

फोन– २११०३२

Collection No. 22

Buddhakalina Sravaka-Carita
(PART III)

Dr. Bhikkhu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIAHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu
NEPAL
1983

यसमा—

श्री ५ महाराजाधिराजका
प्रमुख निजी सचिवालय

राज दरबार
नेपाल

श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट बक्सेको सन्देश

बौद्ध पाली वाङ्मयका उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटकमा यत्रतत्र छरिएका बुद्धकालका विभिन्न उल्लेखनीय पात्रहरू क्रमबद्ध रूपले संकलित र वर्गीकृत गरी तयार पारिएको यो पुस्तकले बौद्ध इतिहास र दर्शनको अतिरिक्त बुद्धकालीन सामाजिक चित्रण पनि प्रस्तुत गरेको प्रयास राम्रो देखिन्छ । यस्तो प्रकाशनबाट नेपालमा धार्मिक सहिष्णुतामात्र होइन नेपालीले संसारका अन्य धर्ममा पनि गहिरो श्रद्धा राख्छन् भन्ने कुरा पनि देखाउनु बढीया हुनेछ । नेपाली साहित्यको ज्ञानराशीमा नेपालमा जन्मेका विश्व शान्तिका अग्रदूत सिद्धार्थ गौतम बुद्ध सम्बन्धी यस किसिमको उपयोगी ग्रन्थ थप्नु निश्चय पनि प्रशंसनीय योगदान भएको मान्नुपर्छ ।

यस किसिमका ग्रन्थ निर्माणमा अथक परिश्रम गरी खोजपूर्ण कार्य सम्पादन गर्ने भिक्षु श्री अमृतानन्द महास्थविर धन्यवादका पात्र हुन् ।

प्रकाशकीय

आनन्दकुटी विहार गुठी एघार वर्ष पूरा भएको यो सालसम्म गुठीले ३० (तीस) वटा पुस्तकहरू प्रकाशीत गरीसकेका छन् । यो चाहिं ३१ सौं पुस्तक हो ।

गुठीका संस्थापक श्रद्धेय आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थवीर-ज्यूले गुठीको बुद्धधर्म प्रचार प्रसार गर्ने उद्देश्य साकार गराउन निकै प्रयत्नशील रहनु भएको कुरा सर्वविदितै छ । वहाँले आफ्नो शरीर स्वास्थ्य सम्बन्धमा केही वास्ता नराखी बुद्धकालीन अन्वेषणात्मक ग्रन्थहरू लेखेर गुठीलाई प्रकाशनार्थ मौका दिइरहनु भएकोमा गुठी वहाँ प्रति आभार प्रकट गर्दछ । साथै वहाँको सुस्वास्थ्य तथा दिर्घायुको कामना गर्दछौं ।

आजको बढ्दो महंगी समयमा पुस्तक प्रकाशन गर्नु सजिलो कुरा होइन । तैपनि आफ्नो उद्देश्य पूरा गर्न लडबडाई उभिनु परेपनि लक्ष सह्माली राख्नु परेको छ र चन्दादाताहरूबाट चन्दा माग्नु पर्ने अवस्था आएको छ ।

यसपालीको प्रस्तुत पुस्तक बुद्धकालीन श्रावक चरित भाग–३ अर्थात् सारिपुत्र चरित भाग–२ प्रकाशनार्थं सुश्री सुशीला प्रधानबाट प्राप्त चन्दा रू. २००/– (दुई सय) को लागि गुठीको तर्फबाट कृतज्ञता ज्ञापन गरेको छु । यस्तै अन्य श्रद्धालु दाताहरूबाट पनि आर्थिक सहयोग प्राप्त भएमा बढी मात्रामा पुस्तक प्रकाशन गरी बुद्ध धर्म प्रचार गर्न सघाउ पुग्ने थियो ।

भिक्षु मैत्री

सदस्य-सचिव

आनन्दकुटी विहारगुठी

स्वयम्भू, काठमाडौं

फोन : २१४४२०

मिति पौष ५ गते २०४०

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

PREFACE

The present volume is the third part of 'The Sravakas of the Buddha's time' and the second part of 'The Sariputta Carita'.

As mentioned in my preface of the second part of 'The Sravakas of the Buddha's time', I have collected discourses in connection with Venerable Sariputta from different sources Altogether forty eight Sutras (discourses) have been included in this volume.

1.	Two discourses delivered in				Apana
2.	Two	do	do	do	Ukkacela
3.	Fourteen	do	do	do	Rishipatana
4.	One	do	do	do	Kitagiri
5.	One	do	do	do	Kaushambi
6.	One	do	do	do	Gosinga Salavana

7.	Two	do	do	do	Campa
8.	One	do	do	do	Devadaha
9.	Two	do	do	do	Nalaka
10.	Two	do	do	do	Nalanda
11.	One	do	do	do	Pava
12.	One	do	do	do	Macchikasanda
13.	Twelve	do	do	do	Rajagriha
14.	Two	do	do	do	Gridhakuta
15.	One	do	do	do	Vaishali
16.	Two	do	do	do	Sukarakhatalena
17.	One	do	do	do	Sravasti
18.	One	do	do	do	Sankassa

Forty eight discourses delivered in eighteen places are collected here in this volume. But as one discourse has been mentioned in two places it has been serially numbered in this volume as 104/49, this is an errar all requested to read it as 103/48.

Discourses collected in this volume are located in the Tripitaka as given below :—

1. Six discourses are from Anguttara Nikayapali.
2. One discourse is from Udanapali.
3. Four discourses are from Cullavaggapali.
4. Three discourses are from Dighanikayapali.
5. One discourse is from Pacittiyapali.

6. Eight discourses are from Majjhimanikayapali.
7. One discourse is from Suttanipatapali.
8. Twenty three discourses are from Samyuttanikayapali.
9. One discourse is from Mahavaggapali.

These Sutras (discourses) are as follows :—

1. S. II. p[1] 29: Annatitthiyasuttam, Nidana Samyuttam R.[2] II. 32
2. S. II. p. 96: Nalakalapisuttam, Nidana Samyuttam R. II. 112
3. S. II. p. 132: Cankamasuttam, Dhatu Samyuttam R. II. 155
4. S. II. p. 164: Anottappisuttam, Kassapa Samyuttam R. II. 195
5. S. II. p. 245: Devadahasuttam, Khandha Samyuttam R. III. 5
6. S. II. p. 380: Silavantasuttam, Khandha Samyuttam R. III. 167
7. S. II. p. 385: Dutiya Samudayadhammasuttam, Khandha Samyuttam R. III. 172

---

1. References given here are to the pages of the Pali Text, Nagari Edition of Nalanda, India.
2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Editions, London.

8. S. II. p. 386. Tatiya Samudayadhammasutta, Khandha Samyuttam R. III. 173

9. S. II. p. 386: Assadasuttam, Khandha Samyuttam R. III. 173

10. S. II. p. 387: Dutiya Assadasuttam, Khandha Samyuttam R. III. 174

11. S. II. p. 387: Dutiya Samudayasuttam, Khandha Samyuttam R. III. 174

12. S. II. p. 387: Samudayasuttam, Khandha Samyuttam R. III. 174

13. S. II. p. 453: Sucimukhasuttam, Sariputta Samyuttam R. III. 238

14. S. III. p. 147: Kotthikasuttam, Salayatana Samyuttam R. IV. 162

15. S. III. p. 233: Samadandasuttam, Samadanda Samyuttam R. IV. 261

16. S. III. p. 330: Pathama Sariputtakotthikasuttam, Abyakata Samyuttam R. IV. 384

17. S. III. p. 331: Dutiya Sariputtakotthikasuttam, Abyakatha Samyuttam R. IV. 386

18. S. III. p. 332: Tatiya Sariputtakotthikasuttam, Abyakata Samyuttam R. IV. 387

19. S. IV. p. 71: Upavanasuttam, Bojjhanga Samyuttam R. V. 76

20. S. IV. p. 136: Nalandasuttam, Satipatthana Samyuttam R. V. 159
21. S. IV. p. 140: Ukkacelasuttam, Satipatthana Samyuttam R. V. 163
22. S. IV. p. 195: Apanasuttam, Indriya Samyuttam R. V. 225
23. S. IV. p. 202: Sukarakhatasuttam, Indriya Samyuttam R. V. 233
24. M. I. p. 96: Mahasihanadasuttam R. I. 68
25. M. I. p. 263: Mahagosingasuttam R. I. 212
26. M. II. p. 156: Goliyanisuttam R. I. 469
27. M. II. p. 193: Dighanakhasuttam R. I. 497
28. M. II. p. 449: Dhananjanisuttam R. II. 184
29. M. III. p. 333: Saccavibhangasuttam R. III. 248
30. M. III. p. 352: Channovadasuttam R. III. 263
31. M. III p. 398: Pindapatisuddhisuttam R III. 393
32. D. III. p. 77: Sampasadaniyasuttam R. I. 99
33. D. III. p. 166: Sangitisuttam R. I. 207
34. D. III. p. 210: Dasuttarasuttam R. I. 272
35. A-6 p. 55: Darukkhandhasuttam R. III. 340
36. A-7 p. 197: Danamahapphalasuttam R. IV. 58
37. A-9 p. 43: Silayupasuttam R. IV. 402
38. A-9 p. 54: Nibbanasukhasuttam R. IV. 414
39. A-10 p. 195: Pathama Sukhasuttam R. V. 120
40. A-10 p. 196: Dutiya Sukhasuttam R. V. 121

41. Pa. p. 96: Unatimsatimapacittiyam,
Pacittiyakandam R. 66

42. Cu. p. 24: R. 12

43. Cu. p. 32: Patisaraniyakammam,
Kammakkhandhakam R. 15

44. Cu. p. 288: Pakasaniyakammam,
Sanghabhedakhandhakam R. 188

45. Cu. p. 300: Sanghabhedakatha,
Sanghabhedakhandhakam R. 199

46. U. p. 108: Yakkhapaharasuttam,
Meghiyavaggo R. 39

47. Mh. p. 384. Attharasavatthukatha,
Kosambakkhandhakam R. 355

48. SN. p. 415: Sariputtasuttam,
Atthakavaggo R. 176

The next volume will have a collection of discourses delivered in connection with Venerable Sariputta but with no places mentioned.

The volume to follow it will just have an introduction of Venerable Sariputta.

Printing in Nepal has now become a very difficult task. If on one side the cost of printing is soaring too high, on the other a good press is hardly available.

A good printing press seems to be out of the reach for writers of religious books. The printing of the present volume was started on 17–5–1983 but it could be completed only on 15–12–1983. Additionally, I was also out of Kathmandu to participate in the Centennial Celebration of Dipankara Shri Gnyana Atisha in Bangaladesh and The Asian Buddhist Conference in Moscow.

As in previous volumes this volume also contains a list of the names, words and Gathas at the end for the convenience of the readers.

The original Pali Suttas referred to in this volume are from the Tripitaka in Devanagari script published from Nalanda Pali Institute. The Atthakathas are from both the Sinhalese Edition and Devanagari Edition.

The present volume is the 31st volume published by Anandakuti Vihara Trust and 22nd in the volumes of 'Buddha's time'. In like manner it is the second volume on Venerable Sariputta Thera.

I am ever thanksful to Prof. Vatukrishna who has been helping me in refining my language and in reading the proofs. I am also indebted to the Venerable Kumar Kashyapa for his cooperation in preparing the pre-final wordlist. Mr. Khadga Bahadur Upasaka also

deserves my thanks for his untiring cooperation in bringing proofs from the press. Prof. Asha Ram Sakya also deserves my thanks for his translation of this preface into English. They all deserve to share the merit from this work.

Finally I express my hearty thanks to Venerable Maitri and other members of Anandakuti Vihara Trust who have so kindly published this volume.

"Long live the Buddha's Teaching"

Bhikkhu Amritananda

Anandakuti Vihar,
Kathmandu, Nepal.
Phone : 214420

List of Abbreviation :

S. = Samyuttanikaya

M. = Majjhimanikaya

D. = Dighanikaya

A. = Anguttaranikaya

Pa. = Pacittiyapali

Mh. = Mahavaggapali

SN. = Suttanipatapali

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

प्रस्तुत पुस्तक बुद्धकालीन श्रावक चरितको तेश्रो भाग र सारिपुत्र चरितको दोश्रो भाग हो ।

बुद्धकालीन श्रावक चरित दोश्रो भागको प्राक्कथन पृ. १७ मा उल्लेख गरे झैं प्रस्तुत पुस्तकमा सारिपुत्र स्थविर सम्बन्धी विभिन्न ठाउँहरूमा घटेका सूत्रहरूको संग्रह गरिदिएको छु। अतः यसमा जम्मा ४८ वटा सूत्रहरू समावेश भएका छन् । ती हुन्—

(१) आपनमा देशित सूत्र	—	२
(२) उक्काचेलमा देशित सूत्र	—	२
(३) ऋषिपतनमा देशित सूत्र	—	१४
(४) किटागिरिमा देशित सूत्र	—	१
(५) कौशम्बीमा देशित सूत्र	—	१
(६) गोसिङ्ग शालवनमा देशित सूत्र	—	१
(७) चम्पामा देशित सूत्र	—	२
(८) देवदहमा देशित सूत्र	—	१
(९) नालकमा देशित सूत्र	—	२

(१०) नालन्दामा देशित सूत्र — २
(११) पावामा देशित सूत्र — १
(१२) मच्छिकासण्दमा देशित सूत्र — १
(१३) राजगृहमा देशित सूत्र — ११
(१४) गृद्धकूटमा देशित सूत्र — २
(१५) वैशालीमा देशित सूत्र — १
(१६) श्रावस्तीमा देशित सूत्र — १
(१७) सूकरखतलेनमा देशित सूत्र — २
(१८) संकस्समा देशित सूत्र — १

यसरी यस पुस्तकमा जम्मा अट्ठारवटा ठाउँहरूमा देशित ४८ वटा सूत्रहरू संग्रहित भएका छन् । तर एउटा सूत्र दुइ ठाउँमा पर्न गएको हुँदा यसमा छापिएको क्रम संख्यामा १०४।४९ हुन गएको हो । यसलाई १०३।४८ भनी पाठकवर्गले सम्झनु पर्‍यो ।

यसमा संग्रहित भएका सूत्रहरू त्रिपिटकका निम्न ग्रन्थहरूबाट हुन्—

(१) अङ्गुत्तरनिकायपालिबाट — ६
(२) उदानपालिबाट — १
(३) चुल्लवग्गपालिबाट — ४
(४) दीघनिकायपालिबाट — ३
(५) पाचित्तियपालिबाट — १
(६) महावग्गपालिबाट — १

(७) मज्झिमनिकायपालिबाट — ८
(८) सुत्तनिपातपालिबाट — १
(९) संयुत्तनिकायपालिबाट — २३

यी सूत्रहरू यसप्रकार छन्—

१.	सं. नि.	II.	पृ.	२९: अञ्ञतित्थियसुत्तं, निदानसंयुत्तं	२७५
२.	ऐ	ऐ	पृ.	९६: नलकलापिसुत्तं, निदानसंयुत्तं	६
३.	ऐ	ऐ	पृ.	१३२: चङ्कमसुत्तं, धातुसंयुत्तं	२८८
४.	ऐ	ऐ	पृ.	१६४: अनोत्तप्पसुत्तं, कस्सपसंयुत्तं	२५
५.	ऐ	ऐ	पृ.	२४५: देवदहसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	१८६
६.	ऐ	ऐ	पृ.	३८०: सीलवन्तसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	२९
७.	ऐ	ऐ	पृ.	३८५: दुतिय समुदयधम्मसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३३
८.	ऐ	ऐ	पृ.	३८६: ततिय समुदयधम्मसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३५
९.	ऐ	ऐ	पृ.	३८६: अस्सादसुत्त, खन्धसंयुत्तं	३७
१०.	ऐ	ऐ	पृ.	३८७: दुतिय अस्सादसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३९
११.	ऐ	ऐ	पृ.	३८७: दुतिय समुदयसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	४१
१२.	ऐ	ऐ	पृ	३८७: समुदयसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	४३
१३.	ऐ	ऐ	पृ.	४५७: सूचिमुखसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं	२२७
१४.	ऐ	III	पृ.	१४७: कोट्ठिकसुत्त, सलायतनसंयुत्तं	५२
१५.	ऐ	ऐ	पृ.	२३३: सामदण्डसुत्तं, सामदण्डसंयुत्तं	९२
१६.	ऐ	ऐ	पृ.	३३०: पठम सारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं, अब्याकतसंयुत्तं	४५

१७.	ऐ	ऐ	पृ. ३३१:	दुतिय सारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं, अब्याकतसंयुत्तं	४८
१८.	ऐ	ऐ	पृ. ३३२:	ततिय सारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं, अब्याकतसयुत्तं	५०
१९	ऐ	IV.	पृ. ७१:	उपवानसुत्तं, बोज्झङ्गसंयुत्तं	६०
२०.	ऐ	ऐ	पृ. १३६:	नालन्दासुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्त	१४३
२१.	ऐ	ऐ	पृ. १४०:	उक्कचेलसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं	६
२२.	ऐ	ऐ	पृ. १९५:	आपणसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्त	१
२३.	ऐ	ऐ	पृ. २०२:	सूकरखतसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं	१६७
२४.	म. नि.	I.	पृ. ९६:	महासीहनादसुत्तं	२६४
२५.	ऐ	ऐ	पृ. २९३:	महागोसिङ्गसुत्तं	६२
२६.	ऐ	II.	पृ. १५६:	गोलियानिसुत्तं	२५२
२७.	ऐ	ऐ	पृ. १९३:	दीघनखसुत्तं	३२९
२८.	ऐ	ऐ	पृ. ४४९:	घनञ्जानिसुत्तं	२७३
२९.	म. नि.	III.	पृ. ३३३:	सच्चविभङ्गसुत्तं	१६
३०.	ऐ	ऐ	पृ. ३५२:	छन्नोवादसुत्तं	२६१
३१.	ऐ	ऐ	पृ. ३९८:	पिण्डपातपरिशुद्धिसुत्तं	२६८
३२.	दी नि.	III	पृ. ७७:	सम्पसादनीयसुत्तं	१२२
३३.	ऐ	ऐ	पृ. १६६:	सङ्गीतिसुत्तं	१४७
३४	ऐ	ऐ	पृ. २१०:	दसुत्तरसुत्तं	८०
३५.	अं नि–६		पृ. ५५:	दारुक्खन्धसुत्तं, देवतावग्गो	२९२
३६	अं. नि–७		पृ १९७:	दानमहप्फलसुत्तं, महायञ्ञवग्गो	७३

यसपछि अर्को भागमा ठाउँ नटोकिएका सारिपुत्र स्थविर सम्बन्धी सूत्रहरूको संग्रह हुने छ। त्यसपछिको भाग चाहिं सारिपुत्र स्थविरको परिचय मात्र रहने छ।

अबत नेपालमा पुस्तक छपाउन पनि झन् झन् गाह्रो हुँदै आयो। एकातिर छपाइको खर्च दिन प्रति दिन महंगो हुँदै गएको छ भने अर्कातिर राम्ररी छापिने प्रेस पाउनु नै गाह्रो जस्तो भइसक्यो। राम्ररी छाप्ने प्रेसमा चाहिं हामी जस्ता धार्मिक संस्थाहरूले पुस्तक छाप्नु सक्दैन कि भन्ने जस्तो स्थितिमा पुगिसक्यो। प्रस्तुत पुस्तक छपाइको

शुरु ३।२।२०४० मा भएको थियो र २९।८।२०४० मा बल्लतल्ल तयार भयो। हुन त म पनि यसबीच एशियन बुद्धिष्ट कन्फरेन्सको मीटिंगमा भाग लिन मास्को र बंगलादेशमा भएको अतिश श्रीज्ञानको १००० वर्षको सेमिनारमा भाग लिन जानु परेको थियो।

अघि अघिका ग्रन्थहरूमा झैं यसमा पनि पाठकहरूको सुविधाको लागि ग्रन्थको अन्तमा नामावली, शब्दावली र गाथा-सूची राखिदिएको छु।

यस संग्रहको निमित्त प्रयोग गरिएका मूलपालि ग्रन्थहरू नालन्दा पालि महाविहारबाट प्रकाशित देवनागरी लिपिका हुन्। अर्थकथाहरू चाहिं कुनै सिंहल लिपिका र कुनै देवनागरी लिपिका हुन्।

प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहार गुठीको प्रकाशन क्रमको ३१ सौं ग्रन्थ हो र बुद्धकालीन क्रमको २२ सौं ग्रन्थ हो। त्यस्तैगरी सारिपुत्र संग्रहको दोश्रो भाग हो।

दशौं वर्षदेखि सहयोग गरी भाषा संशोधन तथा प्रूफ हेरिदिनु भएका प्राध्यापक श्री बटुकृष्ण ज्यूलाई, शब्दावली आदि प्रारम्भिक लेखाईको काम गरिदिनु भएका आयुष्मान् कुमार काश्यपलाई र दिनहुं झैं झिंगो समानी प्रेसबाट प्रूफ ल्याउने लैजाने काम गरिदिनु भएका श्री खड्गबहादुर उपासकलाई तथा प्रस्तुत प्राक्कथनलाई अंग्रेजीमा रूपान्तर गरिदिनु भएका प्राध्यापक श्री आशाराम शाक्यलाई समेत हार्दिक धन्यवाद दिई पुण्यानुमोदन गरेको छु।

अन्तमा आनन्दकुटी विहार गुठीको तरफबाट यो ग्रन्थ प्रकाशित गरिदिनु भएकोमा गुठीका सदस्य-सचिव मैत्री भिक्षु लगायत गुठीका सबै सदस्य महानुभावहरूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गरेको छु।

"चिरं तिट्ठतु सद्धम्मो"

— भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,
काठमाडौं, नेपाल।
पौष ७, २०४०
फो. नं. २१४४२०

मूल ग्रन्थहरू—

(१) अङ्गुत्तरनिकायपालि ।
(२) उदानपालि ।
(३) चुल्लवग्गपालि ।
(४) दीघनिकायपालि ।
(५) पाचित्तियपालि ।
(६) मज्झिमनिकायपालि ।
(७) सुत्तनिपातपालि ।
(८) संयुत्तनिकायपालि ।

सहायक ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा।

उदानट्ठकथा।

जातकट्ठकथा I–II.

जातकपालि I, II.

दीघनिकाय हिन्दी।

पटिसम्भिदामग्गट्ठकथा।

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग–१, २, ३.

बुद्धकालीन परिब्राजकहरू भा–१.

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भा–१.

बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू भा–१, २, ३.

बुद्धकालीन प्रेतकथा।

बुद्धकालीन महिलाहरू भा–१.

बुद्धकालीन राजपरिवार भा–१.

बुद्धकालीन विमानकथा।

मज्झिमनिकायट्ठकथा अर्थात् पपञ्चसूदनी I, II; III; IV.

विभङ्गपालि।

विभङ्गट्ठकथा।

समन्तपासादिका I, II, III.

सुत्तनिपातट्ठकथा ।

सुमङ्गलविलासिनी I, II, III.

संयुत्तनिकायट्ठकथा I, II, III.

संकेत-शब्दको अर्थ—

अं. नि. अ. क.
अं. अ. क. } = अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा ।

उदा. अ. क. = उदानट्ठकथा ।

जा. अ. क. = जातकट्ठकथा ।

जा. पा. = जातकपालि ।

दी. नि. अ. क. = दीघनिकायट्ठकथा ।

पटि. म. अ. क. = पटिसम्भिदामग्गट्ठकथा ।

बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।

बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।

बु. ब्र. = बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव ।

बु. ब्रा. = बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू ।

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।

बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवार ।

बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।

म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकायट्ठकथा ।

पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।

विभं. पा. = विभङ्गपालि ।

विभं. अ. क. = विभङ्गट्ठकथा।

सम. पा. = समन्तपासादिका।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्ठकथा।

सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी।

सं. अ. क. = संयुत्तनिकायट्ठकथा।

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक :		अभिधम्मपिटक ।
१–दीघनिकाय	१–पाराजिकापालि	सुत्तविभङ्ग	१–धम्मसङ्गणि
२–मज्झिमनिकाय	२–पाचित्तियपालि		२–विभङ्ग
३–संयुत्तनिकाय	३–महावग्गपालि	खन्धक	३–धातुकथा
४–अङ्गुत्तरनिकाय	४–चुल्लवग्गपालि		४–पुग्गलपञ्ञत्ति
५–खुद्दकानकाय	५–परिवारपालि		५–कथावत्थु
			६–यमक
			७–पट्ठान

(१) खुद्दकपाठ
(२) धम्मपद
(३) उदान
(४) इतिवुत्तक
(५) सुत्तनिपात
(६) विमानवत्थु
(७) पेतवत्थु
(८) थेरगाथा
(९) थेरीगाथा
(१०) जातक
(११) निद्देस { १–महानिद्देस, २–चुल्लनिद्देस }
(१२) पटिसम्भिदामग्ग
(१३) अपदान
(१४) बुद्धवंश
(१५) चरियापिटक

विषय-सूची

* दोहरिएको सूत्र ।

बुद्धकालीन श्रावक-चरित

[भाग-३]

सारिपुत्र-चरित

(भाग-२)

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

मूल सूत्र—

५६।१ आर्यश्रावकको बुद्धप्रति सन्देह रहन्न

यस्तो मैले सुनें[१] ।

एक समय **अङ्ग (देश)** को **आपण** भन्ने **अङ्ग (देश)** को निगममा भगवान् बस्नु भएको थियो । अनि त्यहाँ भगवान्‌ले आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** आमन्त्रण गर्नु भयो—"सारिपुत्र ! जो आर्यश्रावक **तथागत** प्रति अभिप्रसन्न छ—त्यसले **तथागत** वा तथागतको धर्म प्रति शंका सन्देह गर्न सक्छ के ?"

(१) "भन्ते ! जो आर्यश्रावक **तथागत** प्रति अभिप्रसन्न छ—उसले **तथागत** वा तथागतको धर्म प्रति शंका सन्देह गर्न सक्दैन । भन्ते ! श्रद्धालु आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जो वीर्यवान् भई बस्ने छ—अकुशल धर्मलाई हटाउनकोनिमित्त कुशल धर्मलाई प्राप्त

---

१. सं. नि. IV. पृ. १९५: आपणसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं ।

गर्नकोनिमित्त कुशलधर्महरूमा बलसम्पन्न, बलियो पराक्रम तथा उत्साह नछाड्ने हुन्छ। भन्ते ! जो त्यसको वीर्य हो सोही नै उसको वीर्येन्द्रिय हो।

(२) "भन्ते ! श्रद्धालु वीर्यवान् आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जो स्मृतिवान् हुनेछ, प्रज्ञाले युक्त परम स्मृतिले सम्पन्न हुनेछ र चिरकाल अघि गरेको र बोलेकोलाई पनि जान्न सक्ने हुन्छ। भन्ते ! जो त्यसको स्मृति हो सोही नै उसको स्मृतेन्द्रिय हो।

(३) "भन्ते ! वीर्यवान्, स्मृति सम्पन्न श्रद्धालु आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जो निर्वाणको आरम्मण गरी समाधि लाभ गर्छ र चित्तको एकाग्रता प्राप्त गर्छ। भन्ते ! जो त्यसको समाधि हो सोही नै उसको समाधेन्द्रिय हो।

(४) "भन्ते ! वीर्यवान्, स्मृतिसम्पन्न, समाहित भएका श्रद्धालु आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जसले जान्नेछ कि—यो संसारको मूल जान्न सकिन्न। अविदया नीवरण भएका तृष्णा तथा संयोजनद्वारा धावन गरी यताउता हिँडिरहेकाको पूर्वकोटि (=आदि कारण) देखिदैन। अविदयान्धकारको निरवशेष निरोध नै शान्त तथा प्रणीत पद हो; सबै संस्कारहरूको निरुद्ध र सबै उपधि (=काम-विषयादिको बन्धन) लाई हटाई तृष्णा क्षय निरुद्ध हुनु नै निर्वाण हो। भन्ते ! जो त्यसको प्रज्ञा हो सोही नै उसको प्रज्ञेन्द्रिय हो।

(५) "भन्ते ! श्रद्धालु सो आर्यश्रावक यसरी कोशिस गर्दै यसरी संस्मरण गर्दै यसरी ध्यानमा बस्दै यसरी प्रज्ञाद्वारा

जानी यस्तो विश्वास गर्छ—अघि मैले यी धर्महरूलाई केवल सुनेको मात्र थिएँ परन्तु अब मैले तिनीहरूलाई आध्यात्मद्वारा स्पर्शगरी बसेको छु र प्रज्ञाद्वारा बोध गरी हेरेको छु। भन्ते ! जो त्यसको श्रद्धा हो सोही नै उसको श्रद्धेन्द्रिय हो।"

"साधु सारिपुत्र साधु !! सारिपुत्र ! जो आर्यश्रावक **तथागत** प्रति अभिप्रसन्न छ—त्यसले **तथागत** वा तथागतको धर्म प्रति शंका सन्देह गर्न सक्दैन...।"

× × ×

मूल सूत्र—

५७।२ केलाई निर्वाण भन्दछन् ?

एक समय **आयुष्मान् सारिपुत्र** वज्जीस्थित **उक्काचेल** (गाउँ) को गङ्गानदीको तीरमा बस्नु भएको थियो[१]।

अनि **सामण्डक परिव्राजक** जहाँ **आयुष्मान् सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिए पछि एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका **सामण्डक परिव्राजकले** आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भने—

(१) प्र–"**आवुसो सारिपुत्र**! '**निर्वाण, निर्वाण**' भनी भन्दछन्। आवुसो! कुनचाहिँ निर्वाण हो?"

उ–"आवुसो! जो राग क्षय, द्वेष क्षय तथा मोह क्षय हो— यसैलाई निर्वाण भन्दछ।"

---

१. सं. नि. III. पृ. २३३: सामण्डकसुत्तं, सामण्डकसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. ९२.

(२) प्र–"आवुसो ! यो निर्वाण साक्षात्कार गर्ने कुनै मार्ग तथा प्रतिपद् पनि छ के ?"

उ–"आवुसो ! यो निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् पनि छ।"

(३) प्र–"आवुसो ! यो निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् कुन हो त ?"

उ–"आवुसो ! यही आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग नै निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् हो। जस्तै—सम्यक्-दृष्टि, सम्यक्-संकल्प, सम्यक्-वाचा, सम्यक्-कर्म, सम्यक्-आजीव, सस्यक्-व्यायाम, सम्यक्-स्मृति तथा सम्यक्-समाधि।"

"आवुसो ! निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् राम्रै रहेछ। आवुसो सारिपुत्र ! अप्रमाद हुनकोनिमित्त यति पर्याप्त छ।"

× × ×

मूल सूत्र—

५८।३ सारिपुत्रको परिनिर्वाण पछि

एक समय अर्थात् भरखरै **सारिपुत्र मौद्‌गल्यायनहरू** परिनिर्वाण भइसके पछि **वज्जीको उक्काचेल** भन्ने गङ्गाको तीरमा महत् भिक्षुसङ्घका साथ भगवान् बस्नु भएको थियो[१]। त्यसबेला भिक्षुसङ्घले परिवृत्त भई भगवान् खुला ठाउँमा बसिरहनु भएको थियो।

अनि तूष्णी भएका भिक्षुसङ्घलाई हेर्नु भई भगवान्‌ले भिक्षुहरू-लाई आमन्त्रण गर्नु भयो—"भिक्षुहो! **सारिपुत्रमौद्‌गल्यायनहरू** परिनिर्वाण भएपछि यो परिषद् शून्य जस्तो लाग्छ। भिक्षुहरू! जुन दिशामा **सारिपुत्रमौद्‌गल्यायनहरू** बस्थे त्यस दिशा शून्य हुन्नथ्यो र मैले हेर्नपर्ने हुन्नथ्यो। भिक्षुहो! जो ती अतीतमा अरहन्त सम्यक्-सम्बुद्धहरू थिए वहाँहरूका पनि मेरा **सारिपुत्रमौद्‌गल्यायनहरू** जस्ता युगल अग्रश्रावकहरू थिए। भिक्षुहो! जो ती अनागतमा अरहन्त

---

१. सं. नि. IV. पृ. १४०: उक्कचेलसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं; अ. क. III. पृ. १८१.

सम्यक्सम्बुद्धहरू हुनेछन् वहाँहरूका पनि मेरा सारिपुत्रमौद्गल्यायन-हरू जस्ता युगल अग्रश्रावकहरू हुनेछन् । भिक्षुहो ! आश्चर्य श्रावकहरू ! अद्भुत श्रावकहरू !! जो शास्ताको अति सुनी बुद्धशासन पालन गर्छन्; जो चार परिषद्का प्रिय मनाम तथा गौरवनीय हुन्छन् । भिक्षुहो ! आश्चर्य तथागत !! भिक्षुहो ! अद्भुत तथागत !! यस्ता युगल अग्र-श्रावकहरू परिनिर्वाण हुँदा पनि तथागतलाई शोक सन्ताप छैन । भिक्षुहो ! त्यो कहाँ पाउनु र ! जो त्यो जन्म भएको उत्पन्न भएको संस्कारले बनेको विनाशवान् पदार्थ हो—त्यो विनाश नहोस् !! न यस्तो हुन सक्छ । भिक्षुहो ! जस्तै—सारवान् महान रूख छँदाछँदै जुन ती महान शाखाहरू हुन् ती भाँचिएर जान्छन्; भिक्षुहो ! यस्तै गरी महान भिक्षुसङ्घ छँदाछँदै सारवान् सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरू परिनिर्वाण भए । भिक्षुहो ! त्यो कहाँ पाउनु र ! जो त्यो जन्म भएको उत्पन्न भएको संस्कारले बनेको विनाशवान् पदार्थ हो—त्यो विनाश नहोस् ! न यस्तो हुन सक्छ । भिक्षुहो ! त्यसैले आत्मद्वीप भएर बस, अर्काको शरणमा नगई आफ्नै शरणमा बस, धर्मद्वीप भई बस र अर्काको शरण नलिई धर्मकै शरण लिई बस ।

"भिक्षुहो ! कसरी भिक्षु आत्मद्वीप भएर बस्छ ? कसरी अर्काको शरणमा नगई आफ्नै शरणमा बस्छ ? कसरी धर्मद्वीप भई बस्छ र कसरी अर्काको शरण नलिई धर्मको शरण लिई बस्छ ? भिक्षुहो ! यहाँ भिक्षु आतप्त भई सम्प्रज्ञानी स्मृतिवान् भई यस शरीरमा अभिध्या दौर्मनस्य हटाउनकोनिमित्त कायमा कायानुपश्यी

भई बस्छ...वेदनामा वेदनानुपश्यी भई बस्छ...चित्तमा चित्तानुपश्यी भई बस्छ...धर्ममा धर्मानुपश्यी भई बस्छ। भिक्षुहो! यसरी आत्मद्वीप भएर बस्छ...। भिक्षुहो! शिक्षाकामीहरूमध्येमा यही भिक्षु अग्र हुनेछ।"

× × ×

मूल सूत्र—

५९।४ जरामरण कसले बनाएको ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र तथा आयुष्मान् महाकोट्ठिक वाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा बस्नु भएको थियो[1]।

अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक सन्ध्या समयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गर्नु भयो। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसक्नु भएपछि एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् महाकोट्ठिकले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

प्र-"आवुसो सारिपुत्र! (१) के जरामरण स्वयंकृत हो? (२) के जरामरण परकृत हो? (३) के जरामरण स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो? (४) अथवा जरामरण स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन वलिक आपसे आप उत्पन्न भएको हो त?"

---

१. सं. नि. II. पृ. ९६: नलकलापीसुत्तं, निदानसंयुत्तं; अ. क. II. पृ. ६१.

उ–"**आवुसो कोट्ठिक ! (१) जरामरण न स्वयंकृत हो;** (२) जरामरण न परकृत हो; (३) जरामरण न स्वयंकृत हो न परकृत हो; (४) जरामरण स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; बल्कि **जन्म (जाति) को कारणले जरामरण भएको हो ।**

प्र–"आवुसो सारिपुत्र ! **के त जन्म स्वयंकृत हो ?** के त जन्म परकृत हो ? के त जन्म स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो ? अथवा जन्म स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन बल्कि आपसे आप उत्पन्न भएको हो त ?"

उ–"**आवुसो कोट्ठिक ! जन्म न स्वयंकृत हो;** जन्म न परकृत हो; जन्म न स्वयंकृत हो न परकृत हो; जन्म स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन, न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; बल्कि **भवको कारणले जन्म (जाति) भएको हो ।**

प्र–"**आवुसो सारिपुत्र ! के त भव स्वयंकृत हो**[१] ?...के त उपादान स्वयंकृत हो ?...के त तृष्णा स्वयंकृत हो ?...के त वेदना स्वयंकृत हो ?...के त स्पर्श स्वयंकृत हो ?...के त षडायतन स्वयंकृत हो ?...(१) के त नाम-रूप स्वयंकृत हो ? (२) के त नाम-रूप परकृत हो ? (३) के त नाम-रूप स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो ? (४) अथवा

१. प्रत्येक प्रश्नमा माथि उल्लेख भए जस्तै चार चार प्रकारले प्रश्न गरी पढ्नु पर्छ ।

नाम-रूप स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन वलिक आपसे आप उत्पन्न भएको हो त ?"

उ-"**आवुसो कोट्ठिक ! भव न स्वयंकृत हो;**...उपादान न स्वयंकृत हो;...तृष्णा न स्वयंकृत हो; . वेदना न स्वयंकृत हो;...स्पर्श न स्वयंकृत हो;...षडायतन न स्वयंकृत हो;...**(१) नाम-रूप न स्वयंकृत हो;** (२) नाम-रूप न परकृत हो; (३) नाम-रूप न स्वयंकृत हो, नाम-रूप न परकृत हो; (४) नाम-रूप स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो वलिक **विज्ञानको कारणले नाम-रूप भएको हो।"**

प्र-"**आवुसो सारिपुत्र ! (१) के विज्ञान स्वयंकृत हो ?** (२) के विज्ञान परकृत हो ? (३) के विज्ञान स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो ? (४) अथवा विज्ञान स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन वलिक आपसे आप उत्पन्न भएको हो त ?"

उ-"**आवुसो कोट्ठिक! (१) विज्ञान न स्वयंकृत हो;** (२) विज्ञान न परकृत हो; (३) विज्ञान न स्वयंकृत हो न परकृत हो; (४) विज्ञान स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; वलिक **नाम-रूपको कारणले विज्ञान भएको हो।"**

खप्तरीको मुट्ठाको दृष्टान्त

"भरखरै हामीहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रले भन्नुभएको सुन्यौं कि—'आवुसो कोट्ठिक ! नाम-रूप न स्वयंकृत हो; नाम-रूप न परकृत

हो; नाम-रूप न स्वयंकृत हो न परकृत हो; नाम-रूप स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; वल्कि **विज्ञानको कारणले उत्पन्न भएको हो।"**

"भरखरै हामीहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रले भन्नुभएको सुन्यौं कि—'आवुसो कोट्ठिक ! विज्ञान न स्वयंकृत हो; विज्ञान न परकृत हो; विज्ञान न स्वयंकृत हो न परकृत हो; विज्ञान स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन; न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो वल्कि नाम-रूपको कारणले विज्ञान उत्पन्न भएको हो।'

"आवुसो सारिपुत्र ! कसरी यस कुराको अर्थ बुझ्ने ?"

(क) "आवुसो ! त्यसोभए तपाइलाई दृष्टान्त देखाउने छु। दृष्टान्तद्वारा पनि बताएका कुराको अर्थ यहाँ केही विज्ञ पुरुषहरूले बुझ्नसक्छन्। आवुसो ! जस्तै केही **खपरीका मुट्ठाहरू परस्परको आधारमा खडा रहन्छन्।** आवुसो ! त्यस्तै **नाम-रूपको कारणले विज्ञान, विज्ञानको कारणले नाम-रूप;** नाम-रूपको कारणले षडायतन; षडायतनको कारणले स्पर्श; स्पर्शको कारणले वेदना; वेदनाको कारणले तृष्णा; तृष्णाको कारणले उपादान; उपादानको कारणले भव (=कर्मभव); भवको कारणले जन्म (=जाति); जन्मको कारणले जरामरण शोकपरिदेव दुःख दौर्मनस्य उपायास उत्पन्न हुन्छन्। यसरी सम्पूर्ण दुःखस्कन्धको समुदय हुन्छन्।

(ख) "आवुसो ! जस्तै ती **खपरीका मुट्ठाहरूमध्ये एउटालाई झिक्यो भने एउटा ढल्छ, अर्कोलाई झिक्यो भने अर्को ढल्छ।**

आवुसो ! त्यस्तै **नाम-रूप निरोधबाट विज्ञान निरोध हुन्छ, विज्ञान निरोधबाट नाम-रूप निरोध हुन्छ;** नाम रूप निरोधबाट षडायतन निरोध हुन्छ; षडायतन निरोधबाट स्पर्श निरोध हुन्छ; स्पर्श निरोधबाट वेदना निरोध हुन्छ; वेदना निरोधबाट तृष्णा निरोध हुन्छ; तृष्णा निरोधबाट उपादान निरोध हुन्छ; उपादान निरोधबाट भव निरोध हुन्छ; भव निरोधबाट जन्म निरोध हुन्छ; जन्म निरोधबाट जरामरण शोकपरिदेव दुःख दौर्मनस्य उपायास निरोध हुन्छन् । **यसरी सम्पूर्ण दुःखस्कन्धको निरोध हुन्छ ।"**

छत्तीस प्रकारले अनुमोदन

"आश्चर्यहो, आवुसो सारिपुत्र ! अद्भूतहो, आवुसो सारिपुत्र !! आयुष्मान् सारिपुत्रले कति सुभाषित बोल्नु भएको ! आयुष्मान् सारिपुत्रले बताउनु भएका यी कुरालाई हामीहरूले निम्न छत्तीस प्रकारले अनुमोदन गर्छौं—

१-a '(१) आवुसो ! **जरामरणको निर्वेदकोनिम्ति,** विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षुले धर्मोपदेश गर्छ—उसलाई **'धर्मकथिक भिक्षु' भन्न योग्य छ ।** b-आवुसो ! जरामरणको निर्वेद-कोनिम्ति, विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षु प्रतिपन्न हुन्छ—उसलाई **'धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु' भन्न योग्य छ ।** c आवुसो ! जरामरणलाई निर्वेद, विराग, निरोध गरी उपादान रहित जो भिक्षु विमुक्त हुन्छ—उसलाई **'दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु' भन्न योग्य छ ।**

२-a-आवुसो ! **जन्मको निर्वेदकोनिम्ति**, विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षुले धर्मोपदेश गर्छ—उसलाई 'धर्मकथिक भिक्षु' भन्न योग्य छ। b-आवुसो ! जन्मको निर्वेदकोनिम्ति, विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षु प्रतिपन्न हुन्छ—उसलाई 'धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु' भन्न योग्य छ। c-आवुसो ! जन्मलाई निर्वेद, विराग, निरोध गरी उपादान रहित जो भिक्षु विमुक्त हुन्छ—उसलाई 'दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु' भन्न योग्य छ। ३-a आवुसो ! **भवको निर्वेदकोनिम्ति**[1],... ४-a आवुसो ! उपादानको निर्वेदकोनिम्ति,... ५-a आवुसो ! तृष्णाको निर्वेदकोनिम्ति,... ६-a आवुसो ! वेदनाको निर्वेदकोनिम्ति,... ७-a आवुसो ! स्पर्शको निर्वेदकोनिम्ति,... ८-a आवुसो ! षडायतनको निर्वेदकोनिम्ति,... ९-a आवुसो ! नाम-रूपको निर्वेदकोनिम्ति,... १०-a आवुसो ! विज्ञानको निर्वेदकोनिम्ति,... ११-a आवुसो ! संस्कारहरूको निर्वेदकोनिम्ति,... १२-a आवुसो ! **अविद्याको निर्वेदकोनिम्ति**, विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षुले धर्मोपदेश गर्छ—उसलाई **'धर्मकथिक भिक्षु' भन्न योग्य छ**। b-आवुसो ! अविद्याको निर्वेदकोनिम्ति, विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षु प्रतिपन्न हुन्छ—उसलाई **'धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु'**

---

१. यी प्रत्येक ठाउँमा 'धर्मकथिक भिक्षु' 'धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु' तथा 'दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु' गरी तीन तीन प्रकारले दोहऱ्याई पढ्नु पर्छ।

भन्न योग्य छ। C-आवुसो ! अविदयालाई निर्वेद, विराग, निरोध गरी उपादान रहित जो भिक्षु विमुक्त हुन्छ—उसलाई **'दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु'** भन्न योग्य छ।"

× ⊠ ⊠

मूल सूत्र—

६०।५ सारिपुत्रको सत्संगत गर

यस्तो मैंले सुनें[१]।

एक समय **बाराणसीको ऋषिपतन मृगदायमा** भगवान् बस्नुभएको थियो। अनि त्यहाँ भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—"भिक्षुहो !" "भदन्त" भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए। अनि भगवान्ले यसो भन्नुभयो—

"भिक्षुहो ! तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले **बाराणसीको ऋषिपतन मृगदायमा** अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो जो यो लोकमा कुनै श्रमण, ब्राह्मण, देव, मार तथा ब्रह्माले अथवा अरू कसैले पल्टाउन (अप्पटिवत्तियं) सक्दैन। त्यो हो **चतुरार्यसत्यलाई** बताउनु, देशना गर्नु, प्रतिस्थापन गर्नु, विवरण गर्नु, विभाजन गर्नु तथा प्रष्ट पार्नु। कुन **चतुरार्यसत्य** भने—दुःखसत्यलाई बताउनु...दुःखसमुदय सत्यलाई बताउनु...दुःखनिरोध सत्यलाई बताउनु...तथा दुःखनिरोध हुने

१. म नि. III. पृ. ३३३: सच्चविभङ्गसुत्तं, अ. क. IV. पृ १९५.

मार्गसत्यलाई बताउनु, देशना गर्नु, प्रतिस्थापन गर्नु, विवरण गर्नु, विभाजन गर्नु तथा प्रष्ट पार्नु । तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले यही चतुरार्यसत्यलाई **वाराणशीको ऋषिपतन मृगदायमा** बताउनु भएको हो जो...अरू कसैले पल्टाउन सक्दैन...।

"भिक्षुहो ! **सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरूको** सत्संगत गर ! भिक्षुहो ! **सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरूको** भजन गर ! भिक्षुहरू ! उनीहरू पण्डित छन् र सब्रह्मचारीहरूको अनुग्राहक हुन् । भिक्षुहो ! **सारिपुत्र** आमा जस्तै हुन् **मौद्गल्यायन** जन्मेकोलाई पोषण गर्ने जस्तै हुन् । भिक्षुहो ! **सारिपुत्रले** स्रोतापत्ति फलमा विनीत गराउँछन् भने **मौद्गल्यायनले** उत्तम अर्थमा पुऱ्याइदिन्छन् । भिक्षुहो ! चतुरार्य-सत्यलाई विस्तारपूर्वक बताउन, देशना गर्न, प्रतिस्थापन गर्न, विवरण गर्न, विभाजन गर्न तथा प्रष्ट पार्न **सारिपुत्रले** सक्छन्[१] ।" यति भन्नुभई भगवान् आसनबाट उठी विहारभित्र (कोठामा) जानुभयो ।

---

१. "सेवेथ, भिक्खवे, सारिपुत्तमोग्गल्लाने; भजथ, भिक्खवे, सारिपुत्त-मोग्गल्लाने । पण्डिता भिक्खू अनुग्गाहका सब्रह्मचारीनं । सेय्यथापि, भिक्खवे, जनेता, एवं सारिपुत्तो; सेय्यथापि जातस्स आपादेता, एवं मोग्गल्लानो । सारिपुत्तो, भिक्खवे, सोतापत्तिफले विनेति, मोग्गल्लानो उत्तमत्थे । सारिपुत्तो, भिक्खवे, पहोति चत्तारि अरियसच्चानि वित्थारेन आचिक्खितुं देसेतुं पञ्ञापेतुं पट्ठपेतुं विवरितुं विभजितुं उत्तानीकातुं ।" म. नि. III. पृ. ३३३-३४: सच्चविभङ्गसुत्तं ।

आयुष्मान् सारिपुत्रको देशना

भगवान् जानुभएको केहीछिन् पछि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—"आवुसो भिक्षुहो !" "आवुसो !" भनी ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** प्रत्युत्तर दिए। अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** यसो भन्नुभयो—

"आवुसो ! **बाराणसीको ऋषिपतन मृगदायमा** तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको थियो। जसलाई यो लोकको कुनै श्रमण, ब्राह्मण तथा ब्रह्माले अथवा अरू कसैले पल्टाउन (अप्पटिवत्तियं) सक्दैन। त्यो हो **चतुरार्यसत्य**। चतुरार्यसत्य भनेको के हो ? दुःख आर्यसत्य,...दुःखसमुदय आर्यसत्य,...दुःखनिरोध आर्यसत्य,...तथा दुःखनिरोध हुने मार्ग आर्यसत्य...।

(१) दुःख आर्यसत्य

"आवुसो ! **दुःख आर्यसत्य भनेको के हो ?** जन्म हुनु दुःख हो, जरा हुनु दुःख हो, मरण हुनु दुःख हो, शोक हुनु दुःख हो, परिदेव हुनु दुःख हो र दुःख दौर्मनस्य उपायास हुनु दुःख हो। अप्रियसँग सम्पर्क हुनु, प्रियसँग बियोग हुनु तथा इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो। संक्षेपमा भन्ने हो भने पञ्चउपादानस्कन्ध नै दुःख हो।

"आवुसो ! जन्म (जाति) भनेको के हो ? ती सत्वहरूको (=प्राणीहरूको) ती सत्वनिकायमा जन्मिनु, अवक्रान्त हुनु, उत्पन्न हुनु,

स्कन्धहरूको प्रादुर्भाव हुनु तथा आयतन (=इन्द्रिय) हरूको प्रादुर्भाव हुनु हो—आवुसो ! यही 'जन्म' हो ।

"आवुसो ! जरा भनेको के हो ? ती ती सत्वहरूमा जुन आ-आफ्ना शरीरमा जरता, जीर्णता, दाँत फुक्लने, केश फुल्ने, छाला चाउरी पर्ने, आयु परिहानिता तथा इन्द्रियहरूको परिपक्वता हो—आवुसो ! यही 'जरा' हो ।

"आवुसो ! मरण भनेको के हो ? जुन् जुन् सत्वहरूको शरीर-बाट सम्बन्धित अवयवहरू च्युत हुनु, चवनता, भेद-भिन्न हुनु, अन्तर्धान हुनु, मृत्यु, मरण कालक्रिया, स्कन्धहरूको भेद-भिन्न हुनु, शरीरको निक्षेप तथा जीवितेन्द्रियको समुच्छेद हो— आवुसो ! यही 'मरण' हो ।

"आवुसो ! शोक भनेको के हो ? आवुसो ! कुनै न कुनै ब्यसनले गर्दा, कुनै न कुनै दुःख घर्मले गर्दा जुन शोक हुनु, चित्तमा जल्नु तथा भित्र शोक हुनु हो—आवुसो ! यही 'शोक' हो ।

"आवुसो ! परिदेव (=अलाप-विलाप) भनेको के हो ? आवुसो ! कुनै न कुनै ब्यसनले गर्दा, कुनै न कुनै दुःख घर्मले गर्दा जुन रुनु, अलाप-प्रलाप गर्नु, विलाप गर्नु तथा कुरा गर्दागर्दै रुनु हो—आवुसो ! यही 'परिदेव' हो ।

"आवुसो ! दुःख भनेको के हो ? आवुसो ! जुन शारीरिक दुःख हो, जुन कायिक अस्वाद हो र जुन स्पर्शद्वारा शारीरिक प्रतिकूल अनुभव हुनु हो—आवुसो ! यही 'दुःख हो' ।

"आवुसो ! दौर्मनस्य भनेको के हो ? आवुसो ! जुन चैतसिक (=भित्री मनमा) दुःख हो जुन चैतसिक अस्वाद हो र जुन मनः स्पर्शद्वारा प्रतिकूल अनुभव हुने हो—आवुसो ! यही 'दौर्मनस्य' हो ।

"आवुसो ! उपायास (=मानसिक कष्ट पीडा) भनेको के हो ? कुनै न कुनै ब्यसनले गर्दा कुनै न कुनै दुःख धर्मले गर्दा जुन मानसिक कष्ट पीडा हुने हो—आवुसो ! यही 'उपायास' हो ।

"आवुसो ! इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो भनेको के हो ? आवुसो ! जन्मिने स्वभावका प्राणीहरूको यस्तो इच्छा उत्पन्न हुन्छ—'अहो ! हामीमा जन्मिने स्वभाव नभए हुन्थ्यो र हामीमा जन्म नआए हुन्थ्यो ।' किन्तु यो इच्छाद्वारा मात्र पाउन सकिने होइन । 'इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो' भनेको यही हो । आवुसो ! जरास्वभावका प्राणीहरूको यस्तो इच्छा उत्पन्न हुन्छ—'अहो ! हामीमा जरास्वभाव नभए हुन्थ्यो र हामीमा जरा नआए हुन्थ्यो ।' किन्तु यो इच्छाद्वारा मात्र पाउन सकिने होइन । आवुसो ! ब्याधि स्वभावका प्राणीहरूको... मरण स्वभावका प्राणीहरूको.. शोक परिदेव दुःख दौर्मनस्य उपायास स्वभावका प्राणीहरूको यस्तो इच्छा उत्पन्न हुन्छ 'अहो ! हामीमा शोक परिदेव दुःख दौर्मनस्य उपायास स्वभाव नभए हुन्थ्यो र हामीमा शोक परिदेव दुःख दौर्मनस्य उपायास नआए हुन्थ्यो ।' किन्तु यो इच्छाद्वारा मात्र पाउन सकिने होइन । 'इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो' भनेको यही हो ।

"आवुसो ! संक्षेपमा पञ्चउपादानस्कन्ध दुःख हो भनेको के हो ?

जस्तै कि—(१) रूप-उपादानस्कन्ध, (२) वेदना-उपादानस्कन्ध, (३) संज्ञा-उपादानस्कन्ध, (४) संस्कार-उपादानस्कन्ध र (५) विज्ञान-उपादानस्कन्ध। आवुसो ! यसैलाई 'संक्षेपमा पञ्चउपादानस्कन्ध दुःख हो' भनी भनिएको हो। आवुसो ! यसैलाई **'दुःख आर्यसत्य'** भनिएको हो।

(२) दुःखसमुदय आर्यसत्य

"आवुसो ! **दुःखसमुदय आर्यसत्य भनेको कस्तो हो ?** जो यो पुनर्भविक (=फेरि फेरि जन्मिने) तृष्णा हो, जो यो नन्दिराग सहगत तृष्णा हो, जो यो त्यहाँ त्यहाँ अभिनन्दन गर्ने तृष्णा हो—जस्तै (१) कामतृष्णा, (२) भवतृष्णा र (३) विभवतृष्णा—आवुसो ! यही **'दुःखसमुदय आर्यसत्य'** हो।

(३) दुःखनिरोध आर्यसत्य

"आवुसो ! दुःखनिरोध आर्यसत्य भनेको कस्तो हो ? जो यही तृष्णाको निश्शेष निरोध, त्याग, प्रतिनिस्सर्ग, मुक्ति र अनालय हो— आवुसो ! यही **'दुःखनिरोध आर्यसत्य'** हो।

(४) मार्ग आर्यसत्य

"आवुसो ! **दुःखनिरोध हुने मार्ग** (प्रतिपदा) **आर्यसत्य**

भनेको कस्तो हो ? यही आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग नै दु खनिरोध हुने मार्ग हो—जस्तै (१) सम्यक्दृष्टि, (२) सम्यक्संकल्प, (३) सम्यक्वाचा, (४) सम्यक्कर्म, (५) सम्यक्आजीव, (६) सम्यक्व्यायाम, (७) सम्यक्-स्मृति र (८) सम्यक्समाधि ।

१-"आवुसो ! सम्यक्दृष्टि भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! जो दुःखको ज्ञान, दुःखसमुदयको ज्ञान, दुःखनिरोधको ज्ञान र दुःखनिरोध गर्ने मार्गको ज्ञान हो—आवुसो ! यही '**सम्यक्दृष्टि**' हो ।

२-"आवुसो ! सम्यक्सङ्कल्प भनेको कस्तो हो त ? जो (१) नैष्क्रम्यसंकल्प, (२) अव्यापाद (=मैत्री) संकल्प र (३) अविहिंसा (=करुणा) संकल्प हो—आवुसो ! यही '**सम्यक्संकल्प**' हो ।

३-"आवुसो ! सम्यक्वाचा भनेको कस्तो हो त ? (१) मृषा-वादलाई त्याग्नु, (२) पैशुन्यवाचालाई त्याग्नु, (३) परुषवाचालाई त्याग्नु र (४) सम्प्रलापलाई त्याग्नु । आवुसो ! यही '**सम्यक्वाचा**' हो ।

४-"आवुसो ! सम्यक्कर्म भनेको कस्तो हो त ? (१) प्राणी-घातलाई त्याग्नु, (२) अदिन्नादान (=नदिएकोलाई लिने) लाई त्याग्नु र (३) कामभिथ्याचारलाई त्याग्नु । आवुसो ! यही '**सम्यक्कर्म**' हो ।

५-"आवुसो ! सम्यक्आजीव भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! यहाँ आर्यश्रावक मिथ्याजीविकालाई त्यागी सम्यक् जीविकाले जीवन बिताउँछ । आवुसो ! यही '**सम्यक्आजीविका**' हो ।

६-"आवुसो ! सम्यक्व्यायाम भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु (१) उत्पन्न नभएको पापक अकुशल धर्मलाई अनुत्पन्न

गर्नकोनिमित्त इच्छा गर्छ, व्यायाम गर्छ, बीर्य लगाउँछ र चित्तले समाती प्रयत्न गर्छ; (२) उत्पन्न भएको पापक अकुशलधर्मलाई हटाउनकोनिमित्त इच्छा गर्छ,...प्रयत्न गर्छ; (३) उत्पन्न नभएको कुशल धर्मलाई उत्पन्न गराउनकोनिमित्त इच्छा गर्छ,...प्रयत्न गर्छ; (४) उत्पन्न भएको कुशल धर्मलाई बिलाएर जान नदिई स्थिर राख्नकोनिमित्त, झन् झन् बढाउनकोनिमित्त, विपुलपार्नकोनिमित्त र भावनाद्वारा परिपूर्ण गर्नकोनिमित्त इच्छा गर्छ,...प्रयत्न गर्छ। आवुसो ! यही **'सम्यक्व्यायाम'** हो।

७-"आवुसो ! सम्यक्स्मृति भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु (१) कायमा कायानुपश्यी भई आतप्तयुक्त सम्प्रज्ञानी स्मृतिमानभई यो देहमा भएको अभिध्या (=लोभ, राग) दौर्मनस्य (=द्वेष, क्रोध) लाई हटाउँछ। (२) वेदनामा वेदनानुपश्यी भई... (३) चित्तमा चित्तानुपश्यी भई...तथा (४) धर्ममा (=मनभित्र हुने स्वभाव बारे) धर्मानुपश्यी भई आतप्तयुक्त सम्प्रज्ञानी स्मृतिमान् भई यो देहमा भएको अभिध्या दौर्मनस्यलाई हटाउँछ। आवुसो ! यही **'सम्यक्स्मृति'** हो।

८-"आवुसो ! सम्यक्समाधि भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! (१) यहाँ भिक्षु कामविषयबाट अलग भई अकुशलबाट अलग भई सवितर्क सविचारयुक्त विवेकजः (=ध्यानजः) प्रीति सुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ, (२) वितर्क विचारलाई उपशान्त गरी अभ्यन्तर सम्प्रसाद चित्तलाई एकाग्र गरी वितर्क विचार रहित

समाधिजः प्रीति-सुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ, (३) प्रीति-लाई पनि त्यागी उपेक्षी भई स्मृतिमान् र प्रज्ञावान् भई—शरीरद्वारा **सुखानुभव** गर्छ जसलाई **आर्यहरू** 'उपेक्षावान् स्मृतिमान् सुखपूर्वक बस्ने' भनी भन्दछन् अनि (४) **सौमनस्य र दौर्मनस्यलाई पहिले नै अन्तगरी सुख र दुःखलाई** त्यागी दुःख र सुख नभएको स्मृति र उपेक्षा परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो! यही **'दुःखनिरोध हुने मार्ग आर्यसत्य'** हो...।"

आयुष्मान् **सारिपुत्रले** यति भन्नुभयो। यसबाट सन्तुष्ट भई ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् **सारिपुत्रको** भाषणलाई अभिनन्दन गरे।

× × ×

मूल सूत्र—

६१।६ आतापी र ओत्तप्पी

यस्तो मैले सुनें [१]।

एक समय **आयुष्मान् महाकाश्यप** र **आयुष्मान सारिपुत्र** **वाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो। अनि आयुष्मान् सारिपुत्र सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् महाकाश्यप हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **महाकाश्यपसँग** सम्मोदन गर्नुभयो। सम्मोदनीय कुशलबार्ता सिद्धिए पछि एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् महाकाश्यपलाई यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो काश्यप! यस्तो भनिन्छ कि—(१) **अनातापी** (=क्लेशलाई तप्त नपार्ने) र **अनोतापी** (=क्लेश देखेर नडराउने र भय नमान्ने) पुरुष सम्बोधि प्राप्त गर्नकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ, निर्वाण

---

१. सं. नि. II. पृ. १६४: अनोत्तप्पीसुत्तं, अ. क. II. पृ. १२४.

प्राप्त गर्नकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ, अनुपम योगक्षेम[२] (=बन्धनबाट मुक्त) प्राप्त गर्नकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ। (२) **आतापी** (=क्लेश-लाई तप्त पार्ने) र **ओत्तप्पी** (=क्लेश देखेर डराउने र भय मान्ने) पुरुष सम्बोधि प्राप्त गर्नकोनिमित्त योग्य हुन्छ, निर्वाण प्राप्त गर्नकोनिमित्त योग्य हुन्छ र अनुपम योगक्षेम प्राप्त गर्नकोनिमित्त योग्य हुन्छ।

आतप्त र ओतप्त नगर्ने पुरुष

(क) "आवुसो! कसरी **(१) अनातापी हुने र (२) अनोत्तापी हुने पुरुष** सम्बोधि प्राप्तिकोनिमित्त निर्वाण प्राप्तिकोनिमित्त अनुपम योगक्षेम प्राप्तिकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ? आवुसो! कसरी **(३) आतापी हुने र (४) ओत्तप्पी हुने पुरुष** सम्बोधि प्राप्तिकोनिमित्त निर्वाण प्राप्तिकोनिमित्त अनुपम योगक्षेम प्राप्तिकोनिमित्त योग्य हुन्छ?"

(क)-१ **"आवुसो! कसरी अनातापी हुन्छ त?** आवुसो! यहाँ भिक्षुले—(१) 'उत्पन्न नभएका पापक अकुशल-धर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्दैन;** (२) 'उत्पन्न भएका पापक अकुशल-धर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्दैन;** (३) 'उत्पन्न नभएका कुशल-धर्महरू उत्पन्न नभएमा

---

२. केलाई 'योग' भन्दछन् भन्ने बारेमा हेर बु प. पृ. ३०८ को पादटिप्पणीमा।

मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्दैन;** (४) 'उत्पन्न भएका कुशल-धर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्दैन।** **आवुसो! यसरी अनातापी हुन्छ।**

(क)–२ **"आवुसो! कसरी अनोत्तापी हुन्छ त?** आवुसो! यहाँ भिक्षुले—(१) 'उत्पन्न नभएका पापक अकुशल-धर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओतप्प (=डर) गर्दैन;** (२) 'उत्पन्न भएका पापक अकुशल-धर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओतप्प गर्दैन;** (३) 'उत्पन्न नभएका कुशल-धर्महरू उत्पन्न नभएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओत्तप्प गर्दैन;** (४) 'उत्पन्न भएका कुशल-धर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओतप्प गर्दैन। आवुसो! यसरी अनोत्तापी हुन्छ।**

"आवुसो! यसरी **अनातापी र अनोत्तापी हुने पुरुष**—सम्बोधि प्राप्तिकोनिमित्त, निर्वाण प्राप्तिकोनिमित्त, अनुपम योगक्षेम प्राप्तिकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ।

आतप्त र ओतप्त गर्ने पुरुष

(क)–३ **"आवुसो! कसरी आतापी (=तप्तगर्ने) हुन्छ त?** आवुसो! यहाँ भिक्षुले—(१) 'उत्पन्न नभएका पापक अकुशल-धर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्छ;** (२) 'उत्पन्न भएका पापक अकुशल-धर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्छ;** (३) 'उत्पन्न नभएका कुशल-धर्महरू

उत्पन्न नभएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्छ; (४)** 'उत्पन्न भएका कुशल-धर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **आतप्त गर्छ। आवुसो! यसरी आतापी हुन्छ।**

(क)-४ **"आवुसो! कसरी ओत्तप्पी हुन्छ त?** आवुसो! यहाँ भिक्षुले—**(१)** 'उत्पन्न नभएका पापक अकुशल-धर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओत्तप्प (=डर) गर्छ; (२)** 'उत्पन्न भएका पापक अकुशल-धर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओत्तप्प गर्छ; (३)** 'उत्पन्न नभएका कुशल-धर्महरू उत्पन्न नभएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओत्तप्प गर्छ; (४)** 'उत्पन्न भएका कुशल धर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी **ओत्तप्प गर्छ। आवुसो! यसरी ओत्तप्पी हुन्छ।**

"आवुसो! यसरी **आतापी र ओत्तप्पी हुने पुरुष**—सम्बोधि प्राप्तिकोनिमित्त, निर्वाण प्राप्तिकोनिमित्त, अनुपम योगक्षेम प्राप्तिको-निमित्त योग्य हुन्छ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६२।७ शीलवान् भिक्षुले के गर्नुपर्छ ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक** **बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[1]।

अनि आयुष्मान् कोट्ठिक सन्ध्यासमयमा समाधिबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—

१–"आवुसो सारिपुत्र ! शीलवान् भिक्षुले कुन धर्मलाई राम्ररी मनमा राख्नुपर्छ ?"

"**आवुसो कोट्ठिक !** शीलवान् भिक्षुले पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—**अनित्यको दृष्टिले,** दुःखको दृष्टिले, व्याधिको दृष्टिले, खटिराको दृष्टिले, शल्यको दृष्टिले, व्यसनको दृष्टिले, **पीडाको दृष्टिले,** आफ्नो नहुने दृष्टिले, लुप्त हुने दृष्टिले, शून्यको दृष्टिले तथा **अनात्मको दृष्टिले**—राम्ररी मनन गर्नुपर्छ। कुन पाँच भने ?—

---

१. सं. नि. II. पृ. ३८०: सीलवन्तसुत्तं, खन्धसंयुत्तं, अ. क. II. पृ. २४४.

(१) **रूप-उपादानस्कन्ध**, (२) वेदना-उपादानस्कन्ध, (३) संज्ञा-उपादानस्कन्ध, (४) संस्कार-उपादानस्कन्ध तथा (५) विज्ञान-उपादानस्कन्ध ।

"**आवुसो कोट्ठिक !** शीलवान् भिक्षुले यी पाँच-उपादानस्कन्ध-हरूलाई—अनित्यको दृष्टिले,...तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नुपर्छ । आवुसो ! शीलवान् भिक्षुले यी पांच-उपादानस्कन्धहरू-लाई—अनित्यको दृष्टिले, . तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्रोसंग मनन गर्दा उसले **स्रोतापत्ति[१]-फल** साक्षात्कार गर्न सक्नेछ ।

---

१. 'स्रोतापत्ति वा स्रोतापन्न' को शब्दार्थ हो—स्रोतमा परेको । अर्थात् निर्वाणरूपीसागरमा पुगिने मूल स्रोतधारमा पुग्ने ब्यक्ति हो । यस सम्बन्धमा विभिन्न प्रकारका कुराहरू यो भन्दा अघिका बुद्धकालीन ब्राह्मणादि पुस्तकहरूमा सम्बन्धित ठाउँहरूमा समुल्लेख भइसकेको छ । यी तीनप्रकारका छन्—

(क)–यो स्रोतापन्न हुने ब्यक्ति धेरैमा सातपटकसम्म मनुष्यलोकमा जन्मेर निर्वाण हुने ब्यक्ति पनि छ । यस्तालाई 'सत्तक्खत्तुपरमो' अर्थात् 'सातपटके' भनी भन्दछन् । (ख) कममा एकपटकसम्म मनुष्यलोकमा जन्मेर निर्वाण हुने ब्यक्ति पनि छ । यस्तालाई 'एक बीजी' अर्थात् 'एकपटके' भनी भन्दछन् । (ग) अर्कोथरी दुइ तीन पटक मनुष्यलोकमा जन्मेर निर्वाण हुने ब्यक्ति पनि छन् । यस्तालाई 'कोलङ्कोल' अर्थात् 'कुलबाट कुलमा जाने' भनी भन्दछन् । हेर. पुग्ग. प. पृ. २४: मातिकनिद्देसो ।

२-"**आवुसो सारिपुत्र !** स्रोतापन्न हुने भिक्षुले कुन् धर्मलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?"

"**आवुसो कोट्ठिक !** स्रोतापन्न हुने भिक्षुले पनि यीनै पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—**अनित्यको दृष्टिले,**... तथा अनात्मको दृष्टिले —राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! यी पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—अनित्यको दृष्टिले,...तथा **अनात्मको दृष्टिले**—राम्रोसँग मनन गर्दा उसले **सकृदागामी-फल** साक्षात्कार गर्न सक्छ ।

३-"**आवुसो सारिपुत्र !** सकृदागामी हुने भिक्षुले कुन धर्मलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?"

"**आवुसो कोट्ठिक !** सकृदागामी हुने भिक्षुले पनि यीनै पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—**अनित्यको दृष्टिले,**...तथा अनात्मको दृष्टिले —राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! यी पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—अनित्यको दृष्टिले, . तथा **अनात्मको दृष्टिले**—राम्रोसँग मनन गर्दा उसले **अनागामी-फल** साक्षात्कार गर्न सक्छ ।"

४-"**आवुसो सारिपुत्र !** अनागामी हुने भिक्षुले कुन धर्मलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?"

"आवुसो कोट्ठिक ! अनागामी हुने भिक्षुले पनि यीनै पांच-उपादानस्कन्धलाई—**अनित्यको दृष्टिले,**...तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! यी पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—अनित्यको दृष्टिले,...तथा **अनात्मको दृष्टिले**—राम्रोसंग मनन गर्दा उसले **अरहत्व** साक्षात्कार गर्नसक्छ ।"

५–"**आवुसो सारिपुत्र !** अरहत् हुने भिक्षुले कुन धर्मलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?"

आवुसो कोट्ठिक ! अरहत् हुने भिक्षुले पनि यीनै पाँच-उपादान-स्कन्धहरूलाई नै—**अनित्यको दृष्टिले,** दुःखको दृष्टिले, व्याधिको दृष्टिले, खटिराको दृष्टिले, शल्यको दृष्टिले, ब्यसनको दृष्टिले, पीडाको दृष्टिले, आफ्नो नहुने दृष्टिले, लुप्त हुने दृष्टिले, शून्यको दृष्टिले, तथा **अनात्मको दृष्टिले** —राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! अरहत् हुने भिक्षुलाई अगाडि गर्नु पर्ने केही बाँकी छैन र गरेको कर्मको पनि कुनै सञ्चित छैन । किन्तु यी धर्महरूको भावित-वहुलिकृत गर्नाले यसै जीवनमा सुखविहार नै हुन्छ र स्मृति सम्प्रजन्यता पनि ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६३।८ अविद्या भनेको के हो ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक** **बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[1]।

अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो सारिपुत्र ! **'अविद्या अविद्या'** भनी भनिन्छ। आवुसो ! केलाई अविद्या भन्दछन् ? कस्तालाई **अविद्यागत** (=अविद्यामा लागेका) भन्दछन् ?"

१-"आवुसो ! यहाँ **अश्रुतवान पृथक्जनले** (क) **समुदय स्वभावको रूपलाई** 'समुदय स्वभावको रूप हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ख) व्यय स्वभावको रूपलाई 'व्यय स्वभावको रूप हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय-व्यय स्वभावको रूपलाई 'समुदय-व्यय स्वभावको रूप हो' भनी यथार्थत जान्दैन।

१. सं. नि. II, पृ. ३८५: दुतियसमुदयधम्मसुत्तं, खन्धसंयुत्तं।

२-(क) **समुदय स्वभावको वेदनालाई** 'समुदय स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ख) व्यय-स्वभावको वेदनालाई 'व्यय-स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको वेदनालाई 'समुदय व्यय-स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

३-"(क) **समुदय स्वभावको संज्ञालाई,** 'समुदय स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्तत जान्दैन; (ख) व्यय-स्वभावको संज्ञालाई 'व्यय-स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संज्ञालाई 'समुदय व्यय-स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

४-"(क) **समुदय स्वभावको संस्कारलाई** 'समुदय स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दैन; व्यय-स्वभावको संस्कारलाई 'व्यय-स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संस्कारलाई 'समुदय व्यय-स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

५-"(क) **समुदय स्वभावको विज्ञानलाई** 'समुदय स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ख) व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई 'व्यय-स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई 'समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

"आवुसो ! यसैलाई **'अविद्या'** भनिन्छ, यस्तालाई नै **अविद्यागत** पनि भन्दछन् ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६४।९ विद्या भनेको के हो ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[1]।

अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो सारिपुत्र ! **'विद्‌या विद्‌या'** भनी भनिन्छ। आवुसो ! केलाई विदया भन्दछन् ? कस्तालाई **विद्‌यागत** (=विदयामा लागेका) भन्दछन् ?"

१—"आवुसो ! यहाँ **श्रुतवान श्रावकले** (क) **समुदय स्वभावको रूपलाई** 'समुदय स्वभावको रूप हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको रूपलाई 'व्यय-स्वभावको रूप हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको रूपलाई 'समुदय व्यय-स्वभावको रूप हो' भनी यथार्थत जान्दछ।

---

१. सं. नि. II. पृ. ३८६: ततियसमुदयधम्मसुत्तं; खन्धसंयुत्तं।

२–"(क) **समुदय स्वभावको वेदनालाई** 'समुदय स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको बेदनालाई 'व्यय-स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको वेदनालाई 'समुदय व्यय स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दछ ।

३–(क) "**समुदय स्वभावको संज्ञालाई** 'समुदय स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको संज्ञालाई 'व्यय-स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संज्ञालाई 'समुदय व्यय-स्वभ वको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दछ ।

४–"(क) **समुदय स्वभावको संस्कारलाई** 'समुदय स्वभ वको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको सस्कारलाई 'व्यय-स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संस्कारलाई 'समुदय व्यय-स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दछ ।

५–"(क) **समुदय स्वभावको विज्ञानलाई** 'समुदय स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दछ । (ख) व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई 'व्यय-स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई 'समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दछ ।

"आवुसो ! यसैलाई **'विद्या'** भनिन्छ, यस्तालाई नै **विद्यागत** पनि भन्दछन् ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६५।१० केलाई अविद्या भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक** **वाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[१]।

अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो ! '**अविद्या अविद्या**' भनी भनिन्छ। आवुसो ! केलाई अविद्या भन्दछन् ? कस्तालाई **अविद्यागत** (=अविद्यामा परेका) भन्दछन् ?"

"आवुसो कोट्ठिक ! **अश्रुतवान पृथक्जनले** (१) **रूपको आस्वादलाई**, दुष्परिणामलाई तथा रूप-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दैन। (२) वेदनाको आस्वादलाई,... (३) संज्ञाको आस्वादलाई,...

---

१. सं. नि. II. पृ. ३८६: अस्सादसुत्तं; खन्धसंयुत्तं।

(४) संस्कारको आस्वादलाई,... (५) विज्ञानको आस्वादलाई, दुष्परिणामलाई तथा विज्ञान-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दैन ।

"आवुसो ! यसैलाई **अविद्‌या** भनिन्छ, यस्तालाई नै **अविद्‌यागत** (=अविद्यामा परेका) पनि भन्दछन् ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६६।११ केलाई विद्या भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक वाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[1]।

अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्माम् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो ! **'विद्‌या विद्‌या'** भनी भनिन्छ। आवुसो ! केलाई विद्या भन्दछन् ? कस्तालाई **विद्‌यागत** (=विद्यामा परेका) भन्दछन् ?"

"आवुसो कोट्ठिक ! **श्रुतवान् आर्यश्रावकले** (१) **रूपको आस्वादलाई,** दुष्परिणामलाई तथा रूप-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दछ। (२) वेदनाको आस्वादलाई,... (३) संज्ञाको आस्वादलाई,... (४)

---

१. सं. नि. II. पृ. ३८७: दुतियअस्सादसुत्तं; खन्धसंयुत्तं।

संस्कारको आस्वादलाई,... (५) विज्ञानको आस्वादलाई, दुष्परिणाम-लाई तथा विज्ञान-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दछ ।

"आवुसो ! यसैलाई **विद्या** भनिन्छ, यस्तालाई नै **विद्यागत** (=विद्यामा परेका) भन्दछन् ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६७।१२ विद्या केलाई भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्ठिक बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा वस्नुभएको थियो[१]।

अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो ! 'विद्या, विद्या' भनी भनिन्छ। आवुसो ! केलाई विद्या भन्दछन् ? कस्तालाई विद्यागत (=विद्यामा परेका) भन्दछन् ?"

"आवुसो कोट्ठिक ! श्रुतवान् आर्यश्रावकले (१) रूपको समुदय, अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा रूप-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दछ। (२) वेदनाको,... (३) संज्ञाको,... (४) संस्कारको,... तथा

---

१. सं. नि. II. पृ. ३८७: दुतियसमुदयसुत्तं; खन्धसंयुत्तं

(५) विज्ञानको समुदय, अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा विज्ञान-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दछ ।

"आवुसो ! यसैलाई **विद्‌या** भनिन्छ, यस्तालाई नै **विद्‌यागत** (=विद्यामा परेका) भन्दछन् ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६८।१३ अविद्या केलाई भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक** **बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[1]।

अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

"आवुसो ! **'अविद्या अविद्या'** भनी भनिन्छ। आवुसो ! केलाई अविद्या भन्दछन् ? कस्तालाई **अविद्यागत** (=अविद्यामा परेका) भन्दछन् ?"

"आवुसो कोट्ठिक ! **अश्रुतवान् पृथकजनले (१) रूपको समुदय,** अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा रूप-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दैन। (२) वेदनाको, .. (३) संज्ञाको,... (४) संस्कारको,... तथा

---

१. सं. नि. II. पृ. ३८७: समुदयसुत्तं; खन्धसंयुत्तं

(५) विज्ञानको समुदय, अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा विज्ञान-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दैन ।

"आवुसो ! यसैलाई **अविद्या** भनिन्छ, यस्तालाई नै **अविद्यागत** (=अविद्यामा परेका) भन्दछन् ।"

× × ×

मूल सूत्र—

६९।१४ मरणपछि सत्व हुन्छ ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्ठिक[1] वाराणसीको ऋषिपतन मृगदावनमा बस्नुभएको थियो[2]। अनि आयुष्मान् महाकोट्ठिक संध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गर्नुभयो। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसक्नु भएपछि एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् महाकोट्ठिकले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग यसो सोध्नुभयो—

(१) "आवुसो सारिपुत्र ! मरणपछि तथागत[3] (=सत्व, जीव) हुन्छ के ?"

---

१ स्याममा 'महाकोट्ठित' छ।

२. सं. नि. III. पृ. ३३०: पठम सारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं, अब्याकतसंयुत्तं।

३. सुमं वि. I. पृ ८३: ब्रह्मजालसुत्तवर्णनाले यहाँ 'तथागत' को अर्थ 'सत्व' भनिएको हो भनी उल्लेख गरेको छ।

"आवुसो ! 'मरणपछि तथागत (=सत्व, जीव) हुन्छ' भन्ने कुरा भगवान्‌ले अव्याकृत गर्नु भएको छ (=भन्नु भएको छैन)।"

(२) "आवुसो ! के त मरणपछि सत्व (तथागत) हुन्न त ?"

"आवुसो ! भगवान्‌ले यो कुरा पनि अव्याकृत गर्नु भएको छ।"

(३) "आवुसो ! के त मरणपछि सत्व हुन्छ पनि हुन्न पनि ?"

'आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अव्याकृत गर्नु भएको छ।"

(४) "आवुसो ! के त मरणपछि सत्व न त हुन्छ न त हुन्न ?"

"आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अव्याकृत गर्नु भएको छ।"

"आवुसो ! (१) 'मरणपछि सत्व हुन्छ के ?' भनी सोध्दा 'आवुसो ! भगवान्‌ले अव्याकृत गर्नु भएको छ' भनी भन्नुहुन्छ। (२) आवुसो ! 'के त मरणपछि सत्व हुन्न त ?' भनी सोध्दा 'आवुसो ! भगवान्‌ले यो कुरा पनि अव्याकृत गर्नु भएको छ' भनी भन्नुहुन्छ। (३) आवुसो ! के त मरणपछि सत्व हुन्छ पनि हुन्न पनि ?' भनी सोध्दा 'आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अव्याकृत गर्नु भएको छ' भनी भन्नुहुन्छ। (४) आवुसो ! 'के त मरणपछि सत्व न हुन्छ न त हुन्न ?' भनी सोध्दा 'आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अव्याकृत गर्नु भएको छ' भनी भन्नुहुन्छ। आवुसो ! भगवान्‌ले यसलाई अव्याकृत गर्नाको के हेतु के प्रत्यय हो त ?"

"आवुसो ! मरणपछि सत्व (तथागत) हुन्छ के भन्ने कुरा रूपमै अन्तर्गत हुन्छ। मरणपछि सत्व हुन्छ पनि हुन्न पनि भन्ने कुरा पनि

रूपमै अन्तर्गत हुन्छ। मरणपछि सत्व न त हुन्छ न त हुन्न भन्ने कुरा पनि रूपमै अन्तर्गत हुन्छ। आवुसो! मरणपछि सत्व हुन्छ भन्ने कुरा वेदनामा...संज्ञामा...संस्कारमा...विज्ञानमा अन्तर्गत हुन्छ। आवुसो! यही हेतु यही प्रत्यय हो जसले गर्दा भगवान्ले अव्याकृत गर्नु भएको हो।"

× × ×

मूल सूत्र—

७०।१५ मरणपछि सत्व हुन्न त ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक वाराणसीको ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[1]। (अरू कुरा माथिको ६९।१४ को सूत्रमा जस्तै हो।)

"आवुसो भगवान्ले यसलाई अव्याकृत गर्नाको के हेतु के प्रत्यय हो त ?"

a. "आवुसो ! (१) रूपलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले; रूप-समुदयलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले; रूप-निरोधलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले; रूप-निरोध हुने मार्गलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले— 'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने लाग्छ, 'मरण-पछि सत्व हुन्न' भन्ने लाग्छ, 'मरणपछि सत्व हुन्छ पनि हुन्न पनि' भन्ने पनि लाग्छ, 'मरणपछि सत्व न त हुन्छ, न त हुन्न' भन्ने पनि लाग्छ। (२) वेदनालाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले;... (३) संज्ञालाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले;... (४) संस्कारलाई यथार्थतः

---

१. सं. नि. III. पृ. ३३१: दुतियसारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं, अब्याकतसंयुत्तं।

न जानेकोले न देखेकोले;... (५) विज्ञानलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले—'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने लाग्छ, ..'मरणपछि सत्व न त हुन्छ न त हुन्न' भन्ने पनि लाग्छ।

b "आवुसो ! (१) रूपलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले; रूप-समुदयलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले; रूप-निरोधलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले; रूप-निरोध हुने मार्गलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले—'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने पनि लाग्दैन, 'मरणपछि सत्व हुन्न' भन्ने पनि लाग्दैन, 'मरणपछि सत्व हुन्छ पनि हुन्न पनि' भन्ने पनि लाग्दैन र 'मरणपछि सत्व न त हुन्छ न त हुन्न' भन्ने पनि लाग्दैन। (२) वेदनालाई... (३) संज्ञालाई... (४) संस्कारलाई... (५) विज्ञानलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले 'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने पनि लाग्दैन...। आवुसो ! यही हेतु यही प्रत्यय हो जसले गर्दा भगवान्ले अब्याकृत गर्नु भएको हो।"

× × ×

मूल सूत्र—

७१।१६ रूपमा रागहुने सत्व हुन्छ

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाकोट्ठिक** **वाराणसीको ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[१]। (बाँकी सबै माथि ६९।१४ को सूत्रमा झैं पढ्नू।)

a. "आवुसो ! (१) रूपमा राग, छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा नहटेकालाई 'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने लाग्छ,... (२) वेदनामा... (३) संज्ञामा... (४) संस्कारमा... (५) विज्ञानमा राग, छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा नहटेकालाई 'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने लाग्छ...।

b. "आवुसो ! रूपमा राग, छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा हटेकालाई 'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने पनि लाग्दैन... (२) वेदनामा... (३) संज्ञामा... (४) संस्कारमा... (५) विज्ञानमा राग,

---

१. सं. नि. III. पृ. ३३२: ततियसारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं, अब्याकतसंयुत्तं।

छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा हटेकालाई 'मरणपछि सत्व हुन्छ' भन्ने पनि लाग्दैन...। आवुसो ! यही हेतु हो यही प्रत्यय हो जसले गर्दा भगवान्ले अव्याकृत गर्नु भएको हो ।"

× × ×

मूल सूत्र—

७२।१७ आयुष्मान् महाकोट्ठिकको प्रश्न

एक समय **आयुष्मान सारिपुत्र** र **आयुष्मान् महाकोट्ठिक बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा** बस्नुभएको थियो[1] ।

अनि आयुष्मान् **महाकोट्ठिक** जहाँ आयुष्मान् **सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** सम्मोदनीय कुराकानी गर्नुभयो। सम्मोदनीय कुराकानी गरिसके पछि एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **महाकोट्ठिकले** आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—

कुनचाहिं संयोजन हो ?

(१) "**आवुसो सारिपुत्र!** के त रूपहरूको संयोजन चक्षु अथवा चक्षुको संयोजन (=बन्धन) रूपहरू हुन्? (२) आवुसो

---

१. सं. नि. III पृ. १४७: कोट्ठिकसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. ३५.

सारिपुत्र ! के त शब्दहरूको संयोजन श्रोत अथवा श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन् ? (३) आवुसो सारिपुत्र ! के त गन्धहरूको संयोजन घ्राण अथवा घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुंन् ? (४) आवुसो सारिपुत्र ! के त रसहरूको संयोजन जिह्वा अथवा जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन् ? (५) आवुसो सारिपुत्र ! के त स्पर्शहरूको संयोजन काय अथवा कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन् ? (६) आवुसो सारिपुत्र ! के त धर्महरूको संयोजन मन अथवा मनको संयोजन धर्महरू हुन् ?"

(१) "**आवुसो कोट्ठिक** ! न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न त चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन्; (२) आवुसो कोट्ठिक ! न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो न त श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन्; (३) आवुसो कोट्ठिक ! न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो न त घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुन्; (४) आवुसो कोट्ठिक ! न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो न त जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन्; (५) आवुसो कोट्ठिक ! न स्पर्शहरूको संयोजन काय हो न त कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन्; (६) आवुसो कोट्ठिक ! न धर्महरूको संयोजन मन हो न त मनको संयोजन धर्महरू हुन् । बल्कि जो त्यहाँ ती दुबैका कारणहरूबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—उही नै त्यहाँ संयोजन हो ।

दृष्टान्त—"आवुसो ! भनौ कि यहाँ कालो गोरू र सेतो गोरूलाई एकै दामलोले बांधेको हुन्छ । यदि कसैले—'कालो गोरूको संयोजन (=बन्धन) सेतो गोरू र सेतो गोरूको संयोजन कालो गोरू हो' भनी भन्छ भने—के उनीहरूले भनेका कुरा ठीक हो भनी भन्न सक्छ ?"

"आवुसो ! सक्दैन ।"

"आवुसो ! न कालो गोरूको संयोजन सेतो गोरू हो न त सेतो गोरू कालो गोरूको संयोजन हो। वल्कि जुन त्यहाँ एकै दामलोले दुबैलाई जोडिएको छ बाँधिएको छ—उही नै त्यहाँ बन्धन (=संयोजन) हो ।

"आवुसो ! यस्तैगरी न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन्; न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो न श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन्; न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो न घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुन्; न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो न जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन्; न स्पर्शहरूको संयोजन काय हो न कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन्; न धर्महरूको संयोजन मन हो न मनको संयोजन धर्महरू हुन् । वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैका कारणहरूबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—उही नै त्यहाँ संयोजन हो ।

पञ्चेन्द्रियको संयोजन पञ्चविषय होइन

१–"आवुसो ! यदि रूपहरूको संयोजन चक्षु भएको भए अथवा चक्षुको संयोजन रूपहरू भएका भए— न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्-रूपले दुःख क्षय देखिने थियो । आवुसो ! किन कि न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन् —वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो— त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिन्छ ।

२–"आवुसो ! यदि शब्दहरूको संयोजन श्रोत भएको भए अथवा श्रोतको संयोजन शब्दहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिने थियो। आवुसो ! किन कि न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो न श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन्—वलिक जो त्यहाँ ती दुवैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो— त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दु.ख क्षय देखिन्छ।

३–"आवुसो ! यदि गन्धहरूको संयोजन घ्राण भएको भए अथवा घ्राणको संयोजन गन्धहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिने थियो। आवुसो ! किन कि न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो न घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुन्—वलिक जो त्यहाँ ती दुवैको कारणवाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिन्छ।

४–"आवुसो ! यदि रसहरूको संयोजन जिह्वा भएको भए अथवा जिह्वाको संयोजन रसहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिने थियो। आवुसो ! किन कि न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो न जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन्—वलिक जो त्यहाँ दुवैको कारणवाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिन्छ।

५–"आवुसो ! यदि स्पर्शहरूको संयोजन काय भएको भए अथवा कायको संयोजन स्पर्शहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिने थियो। आवुसो ! किन कि न स्पर्शहरूको

संयोजन काय हो न कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन्—वलिक जो त्यहाँ दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिन्छ।

६–"आवुसो ! यदि धर्महरूको संयोजन मन भएको भए अथवा मनको संयोजन धर्महरू भएको भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्-रूपले दुःख क्षय देखिने थियो। आवुसो ! किन कि न धर्महरूको संयोजन मन हो न मनको संयोजन धर्महरू हुन्—वलिक जो त्यहाँ दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्रूपले दुःख क्षय देखिन्छ।

"आवुसो ! यस पर्यायले पनि बुझ्नसक्नुपर्छ कि न रूपहरू चक्षुको संयोजन हो न त चक्षु नै रूपहरूको संयोजन हो; वलिक जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने जो छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। न शब्दहरू श्रोतको संयोजन हो,.. न गन्धहरू घ्राणको संयोजन हो,...न रसहरू जिह्वाको संयोजन हो,...न स्पर्शहरू कायको संयोजन हो,...न धर्महरू मनको संयोजन हो न त मन नै धर्महरूको संयोजन हो; वलिक जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने जो छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो।

सुविमुक्तचित्त भगवान्

"(१) आवुसो ! भगवान्को चक्षु छ। भगवान्ले चक्षुद्वारा हेर्नु हुन्छ। भगवान्मा छन्दराग छैन। भगवान् सुविमुक्तचित्त हुनुहुन्छ।

(२) आवुसो ! भगवान्को श्रोत छ। भगवान्ले श्रोतद्वारा सुन्नु हुन्छ। भगवान्मा छन्दराग छैन। (३) आवुसो ! भगवान्को घ्राण छ। भगवान्ले घ्राणद्वारा सुंघ्नुहुन्छ। भगवान्मा छन्दराग छैन। (४) आवुसो ! भगवान्को जिह्वा छ। भगवान्ले जिह्वाद्वारा रसास्वाद लिनुहुन्छ। भगवान्मा छन्दराग छैन। (५) आवुसो ! भगवान्को काय छ। भगवान्ले कायद्वारा स्पर्श गर्नुहुन्छ। भगवान्मा छन्दराग छैन। (६) आवुसो ! भगवान्को मन छ। भगवान्ले मनद्वारा मनको विषयलाई जान्नुहुन्छ। भगवान्मा छन्दराग छैन। भगवान् सुविमुक्त-चित्त हुनुहुन्छ।

"आवुसो ! यसरी यस पर्यायद्वारा पनि बुझ्नसक्नुपर्छ कि— न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन्; बल्कि जो त्यहां ती दुबै कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो। न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो,...न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो,...न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो,...न स्पर्शहरूको संयोजन काय हो,...न धर्महरूको संयोजन मन हो न मनको संयोजन धर्महरू हुन्; बल्कि जो त्यहां ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो।"

\+ + +

मूल सूत्र—

७३।१८ किटागिरी पठाए

(**अस्सजि र पुनब्बसु**[१] भिक्षुहरू **कीटागिरीमा** बस्दथे। तीनीहरू अनाचार गर्दथे। यसै सम्बन्धमा **तथागतले** आयुष्मान् **सारिपुत्र** र **मौद्गल्यायनलाई** त्यहाँ पठाउनु भएको थियो। सविस्तर कुरा चुल्लवग्गपालि पृ. १९ पब्बाजनीय कम्ममा हेर्नू। यहाँ **सारिपुत्र** सम्बन्धी कुरा मात्र उल्लेख गरेको छु।)

अनि भगवान्ले **सारिपुत्र** र **मौद्गल्यायनलाई** आमन्त्रण गर्नु भयो[२]—"सारिपुत्र! तिमीहरू **कीटागिरीमा** गई **अस्सजि** र **पुनब्बसु** भिक्षुहरूलाई निष्कासन गर्ने काम गर। यी भिक्षुहरू तिमीहरू-सँगै बस्ने हुन्।"

---

१. यी भिक्षुहरू छ वर्गीय भिक्षुहरू मध्येका हुन्। यी छ वर्गीय भिक्षुहरू युगल अग्रश्रावकहरूकहाँ श्रावस्तीमा प्रव्रजित भएका थिए। यी मध्ये अस्सजि र पुनब्बसु कीटागिरीमा बस्दथे। सम. पा. II. पृ ६१७-१८: तेरससंघादिसेसवण्णना।

२. चुल्ल. व. पा. पृ २४.

"भन्ते ! कसरी **अस्सजि** र **पुनब्बसु** भिक्षुहरूलाई **कीटागिरीबाट** निष्कासन गर्ने ? उनीहरू बडा दरुण तथा चण्ड छन् !"

"सारिपुत्र ! त्यसोभए तिमीले धेरै भिक्षुहरू साथमा लैजाऊ।"

"हवस्, भन्ते !" भनी **सारिपुत्र** र **मौद्गल्यायनले** भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो।'

\+ + +

अनि **सारिपुत्र** र **मौद्गल्यायनप्रमुख** भिक्षुसंघ कीटागिरीमा गई **अस्सजि** र **पुनब्बसु** भिक्षुहरूलाई **कीटागिरीबाट** निष्कासन गर्ने कामको साथै **अस्सजि** र **पुनब्बसु** भिक्षुहरू **कीटागिरीमा** बस्नुहुन्न भन्ने प्रस्ताव पनि पारित गरे[1]।

\+ + +

---

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २९.

मूल सूत्र—

७४।१९ आयुष्मान् उपवानसँग

एक समय **आयुष्मान उपवान** र **आयुष्मान् सारिपुत्र कौशम्बीको घोषितारामभा**[१] बस्नुभएको थियो[२]।

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** संध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् **उपवान** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **उपवानसँग** सम्मोदन गर्नुभयो। सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिए पछि एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् **उपवानलाई** यस्तो भन्नुभयो—

---

१. कौशम्बी भन्ने देश आजकल कहाँ पर्छ भन्ने कुरा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४१८ को पादटिप्पणीमा र घोषिताराम भन्ने कसले बनाएको हो भन्ने कुरा पनि उही पुस्तकको पृ. ४१९ मा उल्लेख भएको छ।

२. सं. नि. IV. पृ. ७१: उपवानसुत्तं, बोज्भंगसंयुत्तं; अ. क. III. पृ. १२८.

"आवुसो उपवान ! (कुनै) भिक्षुले ज्ञानपूर्वक आफैले विचार गरी 'मेरा सप्तबोध्यङ्गहरू सुपरिपूर्ण छन् र म कुशलपूर्वक विहार गर्न समर्थ छु' भनी भन्न सक्छ के ?"

"आवुसो सारिपुत्र ! (कुनै) भिक्षुले ज्ञानपूर्वक आफैले मनमा विचार गरी 'मेरा सप्तबोध्यङ्गहरू सुपरिपूर्ण छन् र म कुशलपूर्वक विहार गर्न समर्थ छु' भनी जान्न सक्छ । (कसरी भने—)

"आवुसो सारिपुत्र ! स्मृतिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, धर्मविचयसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, वीर्यसम्बोध्यङ्ग-लाई भाविता गर्ने भिक्षुले, प्रीतिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, प्रश्रब्धिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, समाधिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले तथा उपेक्षासम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले 'मेरो चित्त सुविमुक्त छ, शारीरिक र मानसिक अल्छीपनलाई पनि मैले हटाइ सकेको छु, कायिक र मानसिक चंचलपनलाई पनि मैले राम्रैसँग विनीत गरिसकेको छु, मेरो वीर्य सुपरिपूर्ण भइसकेको छ, परमार्थलाई मैले मनमा राखेको छु तथा ममा शिथिलपन पनि छैन' भनी भन्नसक्छ ।

"आवुसो सारिपुत्र ! यस्तो भिक्षुले आफैले ज्ञानपूर्वक मनमा विचार गरी 'मेरा सप्तबोध्यङ्गहरू सुपरिपूर्ण छन् र म कुशलपूर्वक विहार गर्न समर्थ छु' भनी जान्नसक्छ ।"

\+ + +

मूल सूत्र—

७५।२० गोसिङ्ग शालवन कसरी शोभायमान हुन्छ ?

यस्तो मैले सुनें [१]।

एक समय भगवान् धेरै प्रसिद्ध प्रसिद्ध स्थविर श्रावकहरूका साथ **गोसिङ्ग शालवनदायमा** बस्नुभएको थियो । जस्तै—आयुष्मान् **सारिपुत्र**, आयुष्मान् **महामौद्गल्यायन**, आयुष्मान् **महाकाश्यप**, आयुष्मान् **अनुरुद्ध**, आयुष्मान् **रेवत**, आयुष्मान् **आनन्द** तथा अरू पनि प्रसिद्ध प्रसिद्ध श्रावकहरूसँग । अनि सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी आयुष्मान् **महामौद्गल्यायन** जहाँ आयुष्मान् **महाकाश्यप** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **महाकाश्यपलाई** यसो भन्नुभयो—"आवुसो काश्यप ! धर्मश्रवण गर्नको निमित्त जहाँ आयुष्मान् **सारिपुत्र** हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऔं ।" "हुन्छ" भनी आयुष्मान् **महाकाश्यपले** प्रत्युत्तर दिनुभएपछि धर्मश्रवणको निमित्त आयुष्मान् **महामौद्गल्यायन**, आयुष्मान् **महाकाश्यप** र आयुष्मान् **अनुरुद्ध**

---

१. म. नि. I. पृ. २६३: महागोसिङ्गसुत्तं, अ. क. II. पृ. २०४.

जहाँ आयुष्मान् **सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। अनि आयुष्मान् **आनन्दले** धर्मश्रवणको निमित्त आयुष्मान् **महामौद्गल्यायन,** आयुष्मान् **महाकाश्यप** र आयुष्मान् **अनुरुद्ध** जहाँ **सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गइरहेको देख्नुभयो। देखेर आयुष्मान् **रेवतकहाँ** गई यसो भन्नुभयो—"आवुसो रेवत! यी सत्पुरुषहरू धर्मश्रवणकोनिमित्त आयुष्मान् **सारिपुत्रकहाँ** जाँदैछन्। आवुसो रेवत! हामीहरू पनि धर्मश्रवणकोनिमित्त आयुष्मान् **सारिपुत्रकहाँ** जाऔं।" "हुन्छ" भनी आयुष्मान् **रेवतले** प्रत्युत्तर दिएपछि दुवैजना आयुष्मान् **सारिपुत्रकहाँ** जानुभयो।

आयुष्मान् आनन्द

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् **रेवत** र आयुष्मान् **आनन्दहरू** आइरहनुभएको टाढैबाट देख्नुभयो। देखेर आयुष्मान् **आनन्दलाई** यस्तो भन्नुभयो—"आउनुहोस् आयुष्मान् आनन्द! भगवान्का उपस्थाक तथा भगवान्का समीपमा बस्नुहुने आयुष्मान् **आनन्दको** स्वागत छ। आवुसो आनन्द! **गोसिङ्ग शालवन** रमणीय छ। आकाशमा निर्मल चन्द्रमा छ। शालाको (=पाटी) वरी परी सबै ठाउँमा फूलहरू फुलिरहेका छन्। लाग्छ कि चारैतिरबाट दिव्य वासना आइरहेको छ। आवुसो आनन्द! कस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्ला?

"आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु बहुश्रुत हुन्छ, श्रुतधर हुन्छ र श्रुतसंचयी हुन्छ; जो त्यो धर्म आदिकल्याण हो, मध्यकल्याण हो, पर्यवशान कल्याण हो, अर्थसहित व्यञ्जन सहित केवल परिपूर्ण छ त्यस्तो ब्रह्मचर्यको भाषण गर्छ, त्यस्तो धर्म धेरै सुनेको हुन्छ, धारण गरेको हुन्छ, वचनले अभ्यास गरेको हुन्छ, मनले परीक्षा गरेको हुन्छ र बुद्धिले अर्थ जानेको हुन्छ। अनि जसले अनुशय निवारण गर्नकोनिमित्त यस्तो धर्म चतुपरिषद्लाई सुनाउँछ—आवुसो सारिपुत्र ! त्यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुनसक्छ।"

आयुष्मान् रेवत

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् **रेवतलाई** यसो भन्नुभयो—"आवुसो रेवत ! आयुष्मान् **आनन्दले** आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो। अब म आयुष्मान् **रेवतसँग** सोध्दछु—"आवुसो रेवत ! **गोसिङ्ग शालवन** रमणीय छ...। आवुसो रेवत ! कस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्ला' ?"

"आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु ध्यानमा लाग्ने ध्यानमा तल्लीन हुने हुन्छ। आफ्नो चित्त एकाग्रतामा राख्नकोनिमित्त प्रयत्न गर्ने, ध्यानबाट अलग नहुने, विपश्यना युक्त र एकान्तवास रुचाउने हुन्छ। आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्छ।"

आयुष्मान् अनुरुद्ध

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् **अनुरुद्धलाई** यस्तो भन्नुभयो—"आवुसो अनुरुद्ध ! आयुष्मान् **रेवतले** आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो। अब म आयुष्मान् **अनुरुद्धसँग** सोध्दछु—'आवुसो अनुरुद्ध ! **गोसिङ्ग शालवन** रमणीय छ...। 'आवुसो अनुरुद्ध ! कस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्ला' ?"

"आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा हजारौं लोकलाई हेर्दछ। आवुसो सारिपुत्र ! जस्तै चक्षुवान् पुरुषले प्रासादको माथिल्लो भागबाट हजारौं घेराको सिमाना देख्छ त्यस्तै आवुसो सारिपुत्र ! सो भिक्षुले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा हजारौं लोकलाई हेर्दछ। आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्छ।"

आयुष्मान् महाकाश्यप

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् **महाकाश्यपलाई** यस्तो भन्नुभयो—"आवुसो महाकाश्यप ! आयुष्मान् **अनुरुद्धले** आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो। अब म आयुष्मान् **महाकाश्यपसँग** सोध्दछु—'आवुसो महाकाश्यप ! **गोसिङ्ग शालवन** रमणीय छ...। आवुसो महाकाश्यप ! कस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्ला' ?"

"आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु (१) आफू पनि आरण्यिक हुन्छ आरण्यिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (२) आफू पनि पिण्डपात्रिक (=भिक्षाटन् जाने) हुन्छ पिण्डपात्रिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (३) आफू पनि पंसुकूलिक हुन्छ पंसुकूलिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (४) आफू पनि त्रिचीवरिक (=तीनवटा चीवर मात्र व्यवहार गर्ने) हुन्छ त्रिचीवरिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (५) आफू पनि अल्पेच्छी हुन्छ अल्पेच्छताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (६) आफू पनि सन्तोषी हुन्छ सन्तुष्टताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (७) आफू पनि एकान्तवासी हुन्छ एकान्तवासको वर्णवादी पनि हुन्छ, (८) आफू पनि असंसर्गी हुन्छ असंसर्गताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (९) आफू पनि वीर्यवान् हुन्छ वीर्यवान्ताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (१०) आफू पनि शीलसम्पन्न हुन्छ शीलसम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (११) आफू पनि समाधि सम्पन्न हुन्छ समाधि सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (१२) आफू पनि प्रज्ञासम्पन्न हुन्छ प्रज्ञासम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (१३) आफू पनि विमुक्ति सम्पन्न हुन्छ विमुक्ति सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ र (१४) आफू पनि विमुक्ति ज्ञानदर्शन सम्पन्न हुन्छ विमुक्ति ज्ञानदर्शन सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ। आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्छ।"

आयुष्मान् महामोद्गल्यायन

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् **महा-**

मौद्गल्यायनलाई यसो भन्नुभयो—"आवुसो मौद्गलयायन ! आयुष्मान् **महाकाश्यपले** आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो। अब आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनसँग** सोध्दछु—'आवुसो मौद्गलयायन ! **गोसिङ्ग शालवन** रमणीय छ...। कस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्ला' ?"

"आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ दुइ भिक्षुहरू अभिधर्मका कुरा गर्छन् परस्पर प्रश्न सोध्छन् परस्पर सोधिएका प्रश्नहरूका उत्तर दिन्छन् उत्तर नदिई चुपलागेर बस्दैनन् धार्मिक कथा गर्छन्। आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्छ।"

आयुष्मान् सारिपुत्र

अनि आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनले** आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यसो भन्नुभयो—"आवुसो सारिपुत्र ! हामी सबैले आफ्ना आफ्ना बिचारहरू प्रकट गरिसक्यौं। अब हामी आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** सोध्दछौं—'आयुष्मान् सारिपुत्र ! **गोसिङ्ग शालवन** रमणीय छ...। आवुसो सारिपुत्र ! कस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्ला' ?"

"आवुसो मौद्गल्यायन ! यहाँ भिक्षु चित्तलाई बशमा राख्छ किन्तु चित्तको बशमा पर्दैन। सो भिक्षु जुन समापत्तिमा पूर्वाह्ण समयमा बस्न चाहन्छ, जुन समापत्तिमा मध्याह्न समयमा बस्न चाहन्छ, जुन समापत्तिमा सन्ध्या समयमा बस्न चाहन्छ र उही समापत्तिमा बस्छ।

आवुसो मौद्‌गल्यायन ! भनौं कि यहाँ राजा वा राजमहामात्यका अनेक रंगका वस्त्रहरू भरिएको सन्दूक हुन्छ । उसले जुन वस्त्र पूर्वाह्ल समयमा लगाउन चाहन्छ उही वस्त्र लगाउँछ जुन वस्त्र मध्याह्न समयमा लगाउन चाहन्छ सोही वस्त्र लगाउँछ र जुन वस्त्र सन्ध्या समयमा लगाउन चाहन्छ उही वस्त्र लगाउँछ । आवुसो मौद्‌गल्यायम ! यस्तै गरी भिक्षु चित्तलाई बशमा राख्छ परन्तु चित्तको बशमा पर्दैन । सो भिक्षु जुन समापत्तिमा पूर्वाह्ल समयमा बस्न चाहन्छ उही समापत्तिमा बस्छ, जुन समापत्तिमा मध्याह्न समयमा बस्न चाहन्छ...उही समापत्तिमा बस्छ । आवुसो मौद्‌गल्यायन ! यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्छ ।"

भगवान्‌कहाँ गए

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** ती आयुष्मान्‌हरूलाई यसो भन्नुभयो—"आवुसो ! हामी सबैले आ-आफ्नो विचार प्रकट गरिसक्यौं । आवुसो ! अब हामी जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऔं । अनि वहाँलाई यो कुरा सुनाऔं । भगवान्‌ले जस्तो भन्नुहुने छ उस्तै हामी धारण गर्नेछौं ।" "हुन्छ" भनी ती आयुष्मान्‌हरूले आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** प्रत्युत्तर दिनुभयो । अनि ती आयुष्मान्‌हरू भगवान्‌कहाँ गई वहाँलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बसेका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्‌लाई यसो भन्नुभयो—"भन्ते ! यहाँ आयुष्मान् **रेवत** र आयुष्मान् **आनन्द** धर्मश्रवणकोनिमित्त मकहाँ आउनु

भयो।...[१]" (अनि मैले यस्तो सोध्दा आयुष्मान् आनन्दले यस्तो भन्नुभयो भनी जम्मै कुरा भगवान्लाई सुनाउनु भयो।)

(यो सुनेर भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—)

"साधु सारिपुत्र ! साधु ! आनन्दले जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै भने। सारिपुत्र ! आनन्द बहुश्रुत श्रुतधर तथा श्रुतसंचयी हुन्। जुन धर्म आदिकल्याण, मध्यकल्याण तथा पर्यवशान कल्याण छ, जुन धर्म अर्थ सहित व्यञ्जन सहित केवल परिपूर्ण परिशुद्ध छ त्यस्तो ब्रह्मचर्य भाषण गर्छन्, त्यस्तो धर्म धेरै सुनेका छन्, मनले परीक्षण गरेका छन् र बुद्धिले अर्थ बुझेका छन्। उनले अनुशय हटाउनकोनिमित्त परिमण्डल पदव्यञ्जनद्वारा चारपरिषद्लाई धर्मदेशना गर्छन्।"

"भन्ते ! यस्तो भन्नु भएरछि मैले आयुष्मान् रेवतसँग सोधें... अनि आयुष्मान् रेवतले यसो भन्नुभयो..." (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।)

(यो सुनेर भगवान् भन्नुहुन्छ—)

"साधु सारिपुत्र ! साधु ! रेवतले जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै भने। सारिपुत्र ! रेवत ध्यानमा लाग्ने र ध्यानमा तल्लीन हुने हुन्। आफ्नो चित्त एकाग्र राख्नकोनिमित्त प्रयत्न गर्ने हुन् र ध्यानबाट अलग नभई विपश्यना युक्त एकान्तवास रुचाउने हुन्।"

---

१. माथि जस्तै जम्मै कुरा दोहऱ्याई पढ्नू।

"भन्ते ! यस्तो भन्नु भएपछि मैंले आयुष्मान् अनुरुद्धसँग सोधें...। अनि आयुष्मान् अनुरुद्धले यसो भन्नुभयो...।" (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।)

"साधु सारिपुत्र ! साधु ! अनुरुद्धले जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै भने । सारिपुत्र ! अनुरुद्ध अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा हजारौं लोक हेर्दछन् ।"

"भन्ते ! यस्तो भन्नु भएपछि मैंले आयुष्मान् महाकाश्यपसँग सोधें...। अनि आयुष्मान् महाकाश्यपले यसो भन्नुभयो...।" (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।)

"साधु ! सारिपुत्र ! साधु ! जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै महाकाश्यपले भने । सारिपुत्र ! काश्यप आफू पनि आरण्यिक हुन् आरण्यिकताको वर्णवादी पनि हुन्,...आफू पनि विमुक्ति ज्ञानदर्शन सम्पन्न हुन् । विमुक्तिज्ञान दर्शन सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन् ।"

"भन्ते ! यस्तो भन्नु भएपछि मैंले आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई यसो भने...'आवुसो मौद्गल्यायन ! आयुष्मान् महाकाश्यपले आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो...।' अब म आयुष्मान् महामौद्गल्यायनसँग सोध्दछु— '...कस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्ला ?' अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले 'यहाँ दुइ भिक्षुहरू अभिधर्मका कुरा गर्छन्...धार्मिक कथा गर्छन् । यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्छ' भनी भन्नुभयो ।"

"साधु सारिपुत्र ! साधु ! जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै मौद्गल्यायनले भने । सारिपुत्र ! मौद्गल्यायन धर्मकथिक हुन् ।"

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले भगवान्लाई यसो भन्नुभयो—"भन्ते ! अनि मैले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सोधें । आयुष्मान् सारिपुत्रले यसो भन्नुभयो....।" (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।)

× × ×

"साधु मौद्गल्यायन ! साधु ! जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै सारिपुत्रले भने । मौद्गल्यायन ! सारिपुत्र चित्तलाई बशमा राख्छन् । चित्तको बशमा बस्दैनन् । उनी जुन समापत्तिमा विहान, दिउँसो वा सन्ध्यासमयमा बस्न चाहन्छन् उही समापत्तिमा बस्छन् ।"

भगवान्को मन्तव्य

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यसो भन्नुभयो—भन्ते ! कसको कुरा सुभाषित छ ?"

"सारिपुत्र ! पर्यायद्वारा सबैका कुरा सुभाषित छन् । मेरो पनि केही कुरा सुन जुन भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन्छ । सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु भोजनपछि पलेटीमारी बसी शरीर सीधा राखी मुख अगाडि स्मृति राखी—'तबसम्म म यो पलेटी बिगार्ने छैन जबसम्म

उपादान रहित आस्रवबाट चित्तविमुक्ति हुने छैन' भनी प्रतिज्ञा गर्छ। सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन्छ।"

भगवान्ले यति भन्नुभयो। सन्तुष्ट भई ती आयुष्मान्हरूले भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो।

☒ ☒ ✕

मूल सूत्र—

७६।२१ कुन दानको फल महत्फल हुन्छ ?

एक समय भगवान् चम्पास्थित गग्गरा पुष्करिणीको[1] तीरमा बस्नुभएको थियो[2]।

अनि धेरै चम्पावासी उपासकहरू जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका चम्पावासी उपासकहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो बिन्तिगरे—

"भन्ते ! हामीले भगवान्को सम्मुखबाट धार्मिक कथा नसुनेको धेरै दिन भइसक्यो। हामीले भगवान्को सम्मुखबाट धर्मका कुराहरू सुन्नपाए असल हुन्थ्यो, भन्ते !"

"आवुसो ! त्यसोभए उपोसथ (पूर्णिमा) को दिनमा आउनुहोस्। अवश्य पनि भगवान्को सम्मुखबाट धर्मका कुराहरू सुन्न पाउनु हुनेछ।"

---

१. चम्पा भन्ने नगर वर्तमान समयमा कहाँ पर्छ भन्ने कुरा लेखकको बु. रा. I. पृ. ६७ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ।

२. अं. नि–७, पृ. १९७: दानमहप्फलसुत्तं; अ. क. II. पृ. ७१६.

"हवस्, भन्ते" भनी चम्पाबासी उपासकहरू आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई आसनबाट उठी आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए।

अनि चम्पाबासी उपासकहरू उपोसथको दिनमा जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। त्यसपछि आयुष्मान् सारिपुत्र ती उपासकहरूसँगै जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई बिन्ति-गर्नुभयो—

प्र. "भन्ते ! हुनसक्छ, के यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई न महत्फलदायी हुन्छ न त महानिसंस नै ? भन्ते ! हुनसक्छ के यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि ?"

उ. "सारिपुत्र ! हुनसक्छ, त्यस्तै नै दिएको दानको फलले यहाँ कसैलाई नमहत्फलदायी हुन्छ न त महानिसंस नै; सारिपुत्र ! हुनसक्छ, त्यस्तै नै दिएको दानको फलले यहाँ कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि।"

प्र. "भन्ते ! के हेतु के प्रत्यय होला जसले गर्दा त्यस्तै नै दान दिएको फलले यहाँ कसैलाई महत्फलदायी पनि महानिसंस पनि हुन्न ? भन्ते ! के हेतु के प्रत्यय होला जसले गर्दा त्यस्तै नै दान दिएको फलले यहाँ कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि ?"

उ. १–"सारिपुत्र ! यहाँ कसैले **सापेक्षी भई** दान दिन्छ, प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ—'परलोकमा यो परिभोग गर्नेछु' भन्ने निधान गर्ने (डिपोजित गर्ने) आशाले दान दिन्छ। (अनि) उसले श्रमणलाई वा ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, माला, गन्धविलेपन सुत्ने बस्ने तथा प्रदीपादि वस्तुहरू दान दिन्छ। सारिपुत्र ! यहाँ कुनैद्वारा यस्तो दान दिइन्छ के ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! दिइन्छ।"

"सारिपुत्र ! जसले यहाँ **सापेक्षी भई** दान दिन्छ र प्रतिबद्ध चित्त भई दान दिन्छ—'यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु' भन्ने निधान गर्ने आशालिई दान दिन्छ। उ त्यो दान दिई कायछाडी मृत्युपछि **चातुर्महाराजिक** देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ। उ त्यो कर्म (=कर्मफल), त्यो ऋद्धि[१] (=विपाक ऋद्धि), त्यो यश (=परिवार सम्पत्ति), त्यो आधिपत्य (=अगुवा हुने कारण) भोग गरी **आगामी हुन्छ**[२]। अर्थात् यस आत्मभावमा (=मनुष्य लोकमा) आउने हुन्छ।

---

१. ऋद्धिको बारेमा लेखकको बु. गृ. II. पृ. २६० को पादटिप्पणीमा विशेष वर्णन सहित उल्लेख भएको छ।

२. 'आगामि हुन्छ' भन्नाको मतलब उ त्यसलोकबाट च्युतभई न त त्यसैं लोकमा उत्पन्न हुन्छ न त त्योभन्दा माथिल्लो लोकमा वल्कि त्यहांबाट च्युतभई तलतिर यो मनुष्य लोकमा नै आउँछ भनिएको हो।

२–"सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त **सापेक्षी भई** दान दिन्छ न प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ, न 'परलोकमा यो परिभोग गर्नेछु' भन्ने निधान गर्ने (डिपोजिट गर्ने) आशा लिई दान दिन्छ वलिक **'दान दिनु असल हो'** भनी दान दिन्छ।...उ त्यो कर्म...भोग गरी आगामी हुन्छ। अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ।

३–"सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ...न 'दान दिनु असल हो' भनी दान दिन्छ वलिक **'अघिदेखि बाबु बाजेहरूले** दिई आएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्परालाई मैले टुटाउन हुँदैन' भनी दान दिन्छ।...उ त्यो कर्म...भोग गरी **आगामी हुन्छ**। अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ।

४–"सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ,...न 'अघिदेखि बाबु बाजेहरूले दिइ आएको...' भनी दान दिन्छ वलिक **'म पकाउँछु** (=दानको फल मैले भोगनेछु) थिनीहरूले पकाउँदैनन् (=दानको फल थिनीहरूले भोगदैनन्) त्यसो हुनाले पकाउनेले नपकाउने-लाई दान नदिनु योग्य छैन' भनी दान दिन्छ।...उ त्यो कर्म...भोग गरी **आगामी हुन्छ**। अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ।

५–"सारिपुत्र ! कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ,...न 'म पकाउँछु...' भनी दान दिन्छ वलिक जस्तै **'अष्टक, वामक, वामदेव, विश्वमित्र, यमदग्नि, अङ्गिरस, भारद्वाज, वशिष्ठ, भृगु**

आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञादि थियो त्यस्तै यो मेरो दानसंविभाजन नेछ' भनी दान दिन्छ ।...उ त्यो कर्म...भोग गरी **आगामी हुन्छ ।** अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

६–"सारिपुत्र ! कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ...न जस्तै '**अष्टक,**...पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञादि थियो त्यस्तै यो मेरो दान-संविभाजन हुनेछ' भनी दान दिन्छ वलिक 'यो **दान दिंदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ,** सन्तुष्ट र सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ' भनी दान दिन्छ ।...उ त्यो कर्म...भोग गरी **आगामी हुन्छ** । अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

७–"सारिपुत्र ! कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ;...न 'यो दान दिंदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ...' भनी दान दिन्छ वलिक **चित्ता-लंकार चित्तपरिष्कार**[१] हुन्छ भनी दान दिन्छ । (अनि) उसले श्रमणलाई वा ब्राह्मणलाई अन्नपान,...तथा प्रदीपादि वस्तुहरू दान दिन्छ । सारिपुत्र ! यहाँ कुनैद्वारा यस्तो दान दिइन्छ के ? यसमा तिमी के भन्छौ ?"

"भन्ते ! दिइन्छ ।"

"सारिपुत्र ! यहाँ जसले न सापेक्षी भई दान दिन्छ न प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ; न 'यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु' भनी निधान

---

१. समथ र विपश्यना ध्यानहरूलाई चित्तको अलङ्कार र चित्तको परिष्कार भन्दछन् । अतः यहाँ यी ध्यानलाभी भई दान दिन्छ भनिएको हो । अं. भ. क. II. पृ. ७१६.

गर्ने आशा लिई दान दिन्छ; म 'दान दिनु असल हो' भनी दान दिन्छ; न अघिदेखि बाबु बाजेहरूले दिइ आएको, गरि आएको मैले पुरानो कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन हुँदैन' भनी दान दिन्छ; न 'म पकाउँछु यिनीहरूले पकाउन्नन् त्यसो हुनाले पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन' भनी दान दिन्छ; न जस्तै '**अष्टक,...** भृगु आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञादि थियो त्यस्तै यो मेरो दानसंविभाजन हुनेछ' भनी दान दिन्छ; न 'यो दान दिंदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट र सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ' भनी दान दिन्छ वलिक चित्तालंकार चित्त-परिष्कार हुन्छ' भनी दान दिन्छ। उ त्यो दान दिई काय छाडी मृत्युपछि **ब्रह्मकायिक** देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ[1]। उ त्यो कर्म (=कर्मफल), त्यो ऋद्धि (=विपाक ऋद्धि), त्यो यश (=परिवार सम्पत्ति), त्यो आधिपत्य (=अगुवा हुने कारण) भोग गरी **अनागामी हुन्छ**। अर्थात् यस आतमभावमा न आउने हुन्छ।

"सारिपुत्र! यही नै हेतु हो, यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ कसैलाई उस्तै गरी दान दिएता पनि त्यसको फल न महत्फल हुन्छ न त

---

१. दानको प्रभावले मात्र ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन सकिंदैन। अतः उ चित्तालंकार संझिने समथ विपश्यनादि ध्यान लाभी भई त्यसै चित्तको प्रभावले ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन्छ। त्यसै ध्यानद्वारा उ अनागामी पनि हुन्छ। अं. अ. क. II. पृ. ७१६.

महानिसंस नै। सारिपुत्र! यही नै हेतु हो र यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ कसैलाई उस्तै गरी दान दिंदा पनि त्यसको फल महत्फल हुन्छ र महानिसंस पनि।"

× × ×

मूल सूत्र—

७७।२२ दशुत्तर उपदेश

आयुष्मान् सारिपुत्रको उपदेश

यस्तो मैले सुनें [१]।

एक समय भगवान् पाँचशय महान भिक्षुसङ्घका साथ चम्पाको गग्गरा पोखरीको किनारमा बस्नु भएको थियो। अनि त्यहाँ आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नु भयो—"आवुसो ! भिक्षुहो !"

"आवुसो !" भनी ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिए। अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले यसो भन्नुभयो—

"दसुत्तरं पवक्खामि, धम्मं निब्बानपत्तिया।
दुक्खस्सन्तकिरियाय, सब्बगन्थप्पमोचनं ॥"

अर्थ—

"निर्वाण पाउनकोनिमित्त, दुःख अन्त गर्नकोनिमित्त तथा सबै ग्रन्थीहरूबाट मुक्त हुनकोनिमित्त दशुत्तर धर्मदेशना गर्छु।"

१. दी. नि. III. पृ. २१०: दसुत्तरसुत्तं, अ. क. III. पृ. ४०३.

एक धर्म—

१-"आवुसो ! (१) एक धर्म बहूपकारी छ, (२) एक धर्म भाविता गर्नुपर्छ, (३) एक धर्म जान्नुपर्छ, (४) एक धर्म त्याग्नुपर्छ, (५) एक धर्म हानभागीय छ, (६) एक धर्म विशेषभागीय छ, (७) एक धर्म बुझ्न कठीन छ, (८) एक धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ, (९) एक धर्म बुझ्नुपर्छ र (१०) एक धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

"(१) कुनचाहिं एक धर्म बहूपकारी छ ? कुशलधर्महरूमा अप्रमाद । यो एक धर्म बहूपकारी छ । (२) कुनचाहिं एक धर्म भाविता गर्नुपर्छ ? सुख सहगत कायगतस्मृति । यो एक धर्म भाविता गर्नुपर्छ । (३) कुनचाहिं एक धर्म जान्नुपर्छ ? सास्रव उपादानीय स्पर्श । यो एक धर्म जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहिं एक धर्म त्याग्नुपर्छ ? अस्मिमान । यो एक धर्म त्याग्नुपर्छ । (५) कुनचाहिं एक धर्म हानभागीय हो ? अज्ञानतापूर्वक विचार गर्नु । यो एक धर्म हानभागीय हो । (६) कुनचाहिं एक धर्म विशेषभागीय हो ? ज्ञानपूर्वक विचार गर्नु । यो एक धर्म विशेषभागीय हो । (७) कुनचाहिं एक धर्म बुझ्न कठीन छ ? आनन्तरिक चित्त समाधि । यो एक धर्म बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहिं एक धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? अटल (अकोप्य) ज्ञान । यो एक धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहिं एक धर्म बुझ्नुपर्छ ? सबै प्राणीहरू आहारमा स्थित रहन्छन् । यो एक धर्म बुझ्नुपर्छ । (१०) कुनचाहिं एक धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? अटल (अकोप्य) चित्तविमुक्ति । यो एक धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

"तथागतले बोध गरेका यी दश धर्महरू भूत (=वास्तविकता), तथ्य, तथ, अवितथ र अनन्यथ छन् ।"

दुइ धर्म—

२–"(१) दुइ धर्म बहूपकारी छन्, (२) दुइ धर्म भाविता गर्नुपर्छ, (३) दुइ धर्म जान्नुपर्छ (परिञ्ञेय्या), (४) दुइ धर्म त्याग्नुपर्छ, (५) दुइ धर्म हानभागीय हुन्, (६) दुइ धर्म विशेषभागीय हुन्, (७) दुइ धर्म बुझ्न कठीन छ, (८) दुइ धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ, (९) दुइ धर्म बुझ्नुपर्छ र (१०) दुइ धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

"(१) कुनचाहिं दुइ धर्म बहूपकारी छन् ? स्मृति र सम्प्रजन्य (=प्रज्ञा) । यी दुइ धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहिं दुइ धर्म भाविता गर्नुपर्छ ? समथ र विपश्यना । यी दुइ धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ । (३) कुनचाहिं दुइ धर्म जान्नुपर्छ ? नाम र रूप । यी दुइ धर्महरू जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहिं दुइ धर्म त्याग्नुपर्छ ? अविदया र भवतृष्णा । यी दुइ धर्महरू त्याग्नुपर्छ । (५) कुनचाहिं दुइ धर्म हानभागीय हुन् ? दुर्वचता र पापमित्रता । यी दुइ धर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहिं दुइ धर्म विशेषभागीय हुन् ? सुवचता र कल्याणमित्रता । यी दुइ धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहिं दुइ धर्म बुझ्न कठीन छ ? प्राणीहरू संक्लिष्ट हुनको लागि जुन हेतु र प्रत्यय हो तथा प्राणीहरू विशुद्ध हुनको लागि जुन हेतु र प्रत्यय हो । यी दुइ धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहिं दुइ धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? दुइ

ज्ञानहरू— क्षय-ज्ञान र अनुत्पाद-ज्ञान। यी दुइ धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ। (९) कुनचाहिं दुइ धर्म बुझ्नुपर्छ? दुइ धातुहरू—संस्कृत-धातु र असंस्कृत धातु। यी दुइ धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं दुइ धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ? विद्या र विमुक्ति। यी दुइ धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"तथागतले बोध गरेका यी बीस धर्महरू भूत, ... अनन्यथ छन्।"

तीन धर्म—

३-"(१) तीन धर्म बहुपकारी छन्। (२) तीन धर्म भाविता गर्नुपर्छ,[१] ...(१०) तीन धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"(१) कुनचाहिं तीन धर्म बहूपकारी छन्? सत्पुरुष सत्संगत, सद्धर्म श्रवण र धर्मानुकूल आचरण। यी तीन धर्महरू बहूपकारी छन्। (२) कुनचाहिं तीन धर्म भाविता गर्नुपर्छ? तीनवटा समाधि—सवितर्क सविचार समाधि, अवितर्क विचार मात्र समाधि र अवितर्क अविचार समाधि। यी तीन धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ। (३) कुनचाहिं तीन धर्म जान्नुपर्छ? तीनवटा वेदना—सुख वेदना, दुःख वेदना र असुख अदुःख वेदना। यी तीन धर्महरू जान्नुपर्छ। (४) कुनचाहिं तीन धर्म त्याग्नुपर्छ? तीनवटा तृष्णा—कामतृष्णा, भवतृष्णा र विभवतृष्णा। यी तीन

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ८१ मा उल्लेख भए जस्तै (१०) सम्म एक भनेको ठाउँमा तीन भनी मिलाई पढ्नू।

धर्महरू त्याग्नुपर्छ। (५) कुनचाहिं तीन धर्म हानभागीय हुन् ? तीनवटा अकुशल मूलहरू—लोभ अकुशल मूल, द्वेष अकुशल मूल र मोह अकुशल मूल। यी तीन धर्महरू हानभागीय हुन्। (६) कुनचाहिं तीन धर्म विशेषभागीय हुन् ? तीनवटा कुशल मूलहरू— अलोभ कुशल मूल, अद्वेष कुशल मूल र अमोह कुशल मूल। यी तीन धर्महरू विशेषभागीय हुन्। (७) कुनचाहिं तीन धर्म बुझ्न कठीन छ ? तीनवटा निश्शरण धातुहरू—कामविषयको निश्शरण (=विमुक्ति) नैष्क्रम्य[1] हो, रूपविषयको निश्शरण अरूप हो र जुनसुकै उत्पन्न (पदार्थ) संस्कृत प्रतित्यसमुत्पन्न हो, त्यसको निश्शरण निरोध हो। यी तीन धर्महरू बुझ्न कठीन छ। (८) कुनचाहिं तीन धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? तीनवटा ज्ञानहरू—अतीतांशको ज्ञान, अनागतांशको ज्ञान र प्रत्युत्पन्नांशको ज्ञान। यी तीन धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ। (९) कुनचाहिं तीन धर्म बुझ्नुपर्छ ? तीनवटा धातुहरू—कामधातु, रूपधातु र अरूपधातु। यी तीन धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं तीन धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? तीनवटा विद्याहरू—पूर्वेनिवासानुस्मृतिज्ञानविद्या, प्राणीहरूको च्यूतूपपत्तिज्ञानविद्या र आस्रवक्षय हुने ज्ञानविद्या। यी तीन धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"तथागतले बोध गरेका यी तीन धर्महरू भूत,...अनन्यथ छन्।"

---

१. यस ठाउँमा नैष्क्रम्य भनी अनागामीलाई लक्ष गरी भनिएको हो। दी. नि. अ. क. III. पृ. ४०९: दसुत्तरसुत्तवण्णना।

चार धर्म—

४-"(१) चार धर्म बहूपकारी छन्,... (१०) चार धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"(१) कुनचाहिं चार धर्म बहूपकारी छन्? चारवटा चक्रहरू—अनुकूल देशमा बास, सत्पुरुषको आश्रय, आफूलाई राम्रोसँग राख्नु र पहिले पुण्य गरेको हुनु। यी चार धर्महरू बहूपकारी छन्। (२) कुनचाहिं चार धर्म भाविता गर्नुपर्छ? चारवटा स्मृतिप्रस्थानहरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु कायमा कायानुपश्यना गरी बस्छ,...वेदनामा वेदनानुपश्यना गरी बस्छ,...चित्तमा चित्तानुपश्यना गरी बस्छ,...र धर्ममा धर्मानुपश्यना गरी बस्छ। यी चार धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ। (३) कुनचाहिं चार धर्म जान्नुपर्छ? चारवटा आहारहरू—ठूलो वा स्यानो गाँस गाँस गरी खाने आहार, स्पर्श आहार, मनसंचेतना आहार र विज्ञान आहार। यी चार धर्महरू जान्नुपर्छ। (४) कुनचाहिं चार धर्म त्याग्नुपर्छ? चारवटा ओघहरू—कामओघ, भवओघ, दृष्टिओघ र अविद्याओघ। यी चार धर्महरू त्याग्नुपर्छ। (५) कुनचाहिं चार धर्म हानभागीय हुन्? चारवटा योगहरू (=बन्धनहरू)—कामयोग, भवयोग, दृष्टियोग र अविद्यायोग। यी चार धर्महरू हानभागीय हुन्। (६) कुनचाहिं चार धर्म विशेषभागीय हुन्? चारवटा विसंयोगहरू—कामयोगबाट विसंयोग, भवयोगबाट विसंयोग, दृष्टियोगबाट विसंयोग र अविद्यायोगबाट विसंयोग। यी चार धर्महरू विशेषभागीय हुन्। (७) कुन चार धर्म बुझ्न कठीन छ? चारवटा समाधिहरू—हानभागीय

समाधि, स्थितभागीय समाधि, विशेषभागीय समाधि र निर्वेधभागीय समाधि। यी चार धर्महरू बुझ्न कठीन छ। (८) कुनचाहिं चार धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? चारवटा ज्ञानहरू—धर्ममा ज्ञान, अन्वयमा ज्ञान, परिच्छेदमा ज्ञान र सम्मतिमा ज्ञान। यी चार धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ। (९) कुनचाहिं चार धर्म बुझ्नुपर्छ ? चारवटा आर्यसत्यहरू—दुःख आर्यसत्य, दुःख समुदय आर्यसत्य, दुःख निरोध आर्यसत्य र दुःख निरोधगामिनी आर्यसत्य। यी चार धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं चार धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? स्रोतापत्तिफल, सकृदागामीफल, अनागामीफल र अरहत्फल। यी चार धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"तथागतले बोध गरेका यी चालीस धर्महरू भूत,...अनन्यथ छन्।"

पाँच धर्म—

५-"(१) पांच धर्म बहूपकारी छन्,...(१०) पांच धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"(१) कुनचाहिं पांच धर्म बहूपकारी छन् ? पांच प्रधानीय अङ्गहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ तथागतको बोधि प्रति विश्वास गर्छ—'वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक् सम्बुद्ध,...'[1] तथा बुद्ध

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकका बु. गु. III. पृ २१८ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

भगवान् हुनुहुन्छ' । आबाध रहित र आतंक रहित हुन्छ...[१] र प्रज्ञावान् हुन्छ। यी पाँच धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहिं पाँच धर्म भाविता गर्नु पर्छ ? पञ्चांगिक सम्यक् समाधिहरू—प्रीतिले व्याप्त, सुखले व्याप्त, चित्तले व्याप्त, आलोकले व्याप्त र प्रत्यवेक्षणा निमित्त भएका । यी पाँच धर्महरू भाविता गर्नु पर्छ । (३) कुनचाहिं पांच धर्म जान्नुपर्छ ? पाँच उपादानस्कन्धहरू—रूप-उपादानस्कन्ध, वेदना-उपादानस्कन्ध, संज्ञा-उपादानस्कन्ध, संस्कार-उपादानस्कन्ध र विज्ञान-उपादानस्कन्ध । यी पाँच धर्महरू जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहिं पाँच धर्म त्याग्नुपर्छ ? पांच नीवरणहरू—कामच्छन्द नीवरण, व्यापाद नीवरण, थीनमिद्ध नीवरण, उद्धच्चकुक्कुच्च नीवरण र विचिकित्सा नीवरण। यी पाँच धर्महरू त्याग्नुपर्छ । (५) कुनचाहिं पाँच धर्म हानभागीय हुन् ? पाँचवटा चित्तका काँढा (=सारोपन) हरू—(क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्तामाथि शंका गर्छ, विचिकित्सा गर्छ, श्रद्धा राख्दैन र प्रसन्न हुन्न । आवुसो ! जो सो भिक्षु शास्तामाथि शंका गर्छ,...र प्रसन्न हुन्न उसको चित्त आतप्तताको निमित्त, अनुयोगको निमित्त र सतत प्रयत्नको निमित्त लाग्दैन । जसको चित्त आतप्तताको निमित्त,.. सतत प्रयत्नको निमित्त मन लाग्दैन—यो पहिलो चित्तको काँढा हो। (ख) आवुसो ! फेरि भिक्षु धर्ममाथि ... (ग) संघमाथि... (घ) शिक्षामाथि... (ङ) सब्रह्मचारी माथि कोप गर्छ असन्तुष्ट हुन्छ आघात राख्छ र सारो हुन्छ उसको

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा नं. १६ को पाँच प्रधानीय अंगहरूमा उल्लेख भए जस्तै मिलाएर पढ्नू ।

चित्त आतप्तताको निमित्त,...लाग्दैन। जसको चित्त आतप्तताको निमित्त...मन लाग्दैन—यो पाँचौं चित्तको काँढा हो। यी पांच धर्महरू हानभागीय हुन्। (६) कुनचाहिं पांच धर्म विशेषभागीय हुन्? पाँच इन्द्रियहरू—श्रद्धेन्द्रिय, वीर्येन्द्रिय, स्मृतेन्द्रिय, समाधेन्द्रिय र प्रज्ञेन्द्रिय। यी पाँच धर्महरू विशेषभागीय हुन्। (७) कुनचाहिं पांच धर्म बुझ्न कठीन छ? पांच निश्शरणीय धातुहरू—(क) आवुसो! यहाँ भिक्षु कामविषयमा मन लगाउँदा कामविषयमा मन लाग्दैन, प्रसन्न हुन्न, सन्तुष्ट हुन्न र लिप्त हुन्न। किन्तु नैष्क्रम्यको विषयमा मन लगाउँदा नैष्क्रम्यको विषयमा मन लाग्छ, प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट हुन्छ र लिप्त हुन्छ। त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा गएको हुन्छ, सुभावित्र हुन्छ, उठेको हुन्छ, सुविमुक्त हुन्छ र कामबाट विसंयुक्त हुन्छ। कामको कारणबाट जुन आस्रव, विघात र परिडाह उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ। उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन। यसैलाई कामविषयबाट निश्शरण (=विमुक्ति) भनिएको हो। (ख) आवुसो! फेरि भिक्षु व्यापादको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्न। किन्तु अब्यापादको विषयमा......लिप्त हुन्छ। त्यसको त्यो चित्त......बिसंयुक्त हुन्छ। व्यापादको कारणबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ। उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन। यसैलाई व्यापादबाट निश्शरण भनिएको हो। (ग) आवुसो! यहाँ भिक्षु विहिंसाको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्न। किन्तु अविहिंसाको विषयमा...लिप्त हुन्छ। त्यसको त्यो चित्त...विसंयुक्त हुन्छ। विहिंसाको कारणबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ। उसले त्यो वेदना

अनुभव गर्दैन । यसैलाई विहिंसाबाट निश्शरण भनिएको हो । (घ) आवुसो ! यहाँ भिक्षु रूपको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्न । किन्तु अरूपको विषयमा...लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त...विसंयुक्त हुन्छ । रूपको विषयबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई रूपबाट निश्शरण भनिएको हो । (ङ) आवुसो ! यहाँ भिक्षु सत्कायको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्न । किन्तु सत्काय निरोधको विषयमा...लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त...विसंयुक्त हुन्छ । सत्कायको कारणबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई सत्कायबाट निश्शरण (=विमुक्ति) भनिएको हो । यी पाँच धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहिं पाँच धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? पाँचवटा ज्ञान हुने सम्यक् समाधि—(क) 'यो समाधि वर्तमानमा पनि सुखमय छ र भविष्यमा पनि सुखविपाक हुनेछ' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ, (ख) 'यो समाधि आर्य र निरामिष हो' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ, (ग) 'यो समाधि श्रेष्ठ पुरुष-द्वारा सेवित छ' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ, (घ) 'यो समाधि शान्त, प्रणीत, क्लेश नहुनेद्वारा प्राप्त, एकाग्रता हुने र संस्कारद्वारा बाधा नभएको' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ र (ङ) 'सो मैले यो समाधिमा होस राखेर वस्छु र होस राखेर समाधिबाट उठ्छु' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ । यी पाँच धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहिं पाँच धर्म बुझ्नुपर्छ ? पांचवटा विमुक्ति-आयतनहरू—(क) आवुसो ! यहाँ भिक्षुलाई शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने

सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ। जसो जसो भिक्षुलाई शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ पनि धर्म पनि बोध गर्छ। अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदय हुन्छ, प्रमुदित हुनेलाई प्रीति हुन्छ, प्रीति हुनेको शरीर शान्त हुन्छ, शरीर शान्त हुनेले सुखानुभव गर्छ र सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ। यो पहिलो विमुक्ति-आयतन हो। (ख) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ। वल्कि सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक अरूलाई धर्मदेशना गर्छ। सुनेको र पढे अनुसार जसो जसो भिक्षु विस्तारपूर्वक धर्मदेशना गर्छ त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ। अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदय हुन्छ,...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ। यो दोश्रो विमुक्ति-आयतन हो। (ग) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ न त सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक अरूलाई धर्मदेशना गर्छ वल्कि सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक धर्म स्वाध्यायन गर्छ। जसो जसो भिक्षु स्वाध्यायन गर्छ त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ। अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदय उत्पन्न हुन्छ,...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ। यो तेश्रो विमुक्ति-आयतन हो। (घ) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता...धर्मदेशना गर्छ न त सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक अरूलाई धर्मदेशना गर्छ न त सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक धर्म स्वाध्ययन गर्छ वल्कि सुनेको र पढे अनुसार धर्मलाई चित्तले अनुवितर्कना गर्छ, अनुविचार गर्छ र मनले बिचार

गर्छ । आवुसो ! जसो जसो भिक्षु सुनेको र पढे अनुसार धर्मलाई चित्तले अनुवितर्कना गर्छ...त्यसो त्यसो उ सत्य धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ। अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदय उत्पन्न हुन्छ,...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ। यो चौथो विमुक्ति-आयतन हो। (ङ) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता...धर्मदेशना गर्छ, न त सुनेको र पढे अनुसार...मनले विचार गर्छ वलिक कुनै एक समाधिनिमित्तलाई राम्ररी ग्रहण गर्दछ, राम्ररी मनमा राख्छ, राम्ररी धारण गर्छ र राम्ररी प्रज्ञाद्वारा छेदन गर्छ। आवुसो ! जसो जसो भिक्षु कुनै एक समाधिनिमित्तलाई राम्ररी ग्रहण गर्दछ,...त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ। अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदय उत्पन्न हुन्छ,...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ। यो पाँचौ विमुक्ति-आयतन हो। यी पाँच धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं पाँच धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ? पाँचवटा धर्मस्कन्धहरू—शीलस्कन्ध, समाधिस्कन्ध, प्रज्ञास्कन्ध, विमुक्तिस्कन्ध र विमुक्तिज्ञान दर्शनस्कन्ध। यी पाँच धर्म-स्कन्धहरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"तथागतले बोध गरेका यी पचासवटा धर्महरू भूत,...अनन्यथ छन्।"

छ धर्म—

६—"(१) छ धर्म बहूपकारी छन्....(१०) छ धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"(१) कुनचाहिं छ धर्म बहूपकारी छन्? छ सारणीय धर्महरू—(क) आवुसो! यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको मैत्री कायकर्म उपस्थित हुन्छ। यो धर्म पनि सारणीय, प्रियंकर, गुरुकर, संग्रहको निमित, अविवादको निमित्त, मेलमिलापको निमित्त र एकताको निमित्त हुन्छ। (ख) आवुसो! फेरि यहाँ...मैत्री वाचाकर्म उपस्थित हुन्छ। यो धर्म पनि सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ। (ग) आवुसो! फेरि यहाँ...मैत्री मन कर्म उपस्थित हुन्छ। यो धर्म पनि सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ। (घ) आवुसो! फेरि यहाँ भिक्षुको जो त्यो धार्मिक लाभ हो अन्ततः पात्रभरी मात्र लाभलाई पनि शीलवान् सब्रह्मचारीहरूसँग बाँडेर उ परिभोग गर्छ। यो धर्म पनि सारणीय, ..र एकताको निमित्त हुन्छ। (ङ) आवुसो! फेरि यहाँ भिक्षुको जुन अखण्ड, अच्छिद्र, निर्दागी, क्रमसहित, स्वातन्त्र्य, विज्ञप्रशंसित, दृष्टिद्वारा अपरामर्शित तथा समाधिसंबर्तनिक शील हो त्यस्तो शीलद्वारा प्रकटरूपले र गुप्तरूपले सब्रह्मचारीहरूसँग समानरूपले बस्छ। यो धर्म पनि सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ। (च) आवुसो! फेरि यहाँ भिक्षुको जुन दृष्टि आर्य-नैर्याणिक र दुःखक्षयगामिनी हो त्यस्तो दृष्टि-द्वारा प्रकटरूपले र गुप्तरूपले सब्रह्मचारीहरूसँग समानरूपले बस्छ। यो धर्म पनि सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ। यी छ धर्महरू बहूपकारी छन्। (२) कुनचाहिं छ धर्म भाविता गर्नु पर्छ? छ अनुस्मृति स्थानहरू—बुद्धानुस्मृति, धर्मानुस्मृति, संघानुस्मृति, शीलानुस्मृति, त्यागानुस्मृति र देवतानुस्मृति। यी छ धर्महरू भाविता गर्नु पर्छ। (३) कुनचाहिं छ धर्म जान्नुपर्छ? छ अध्यात्मिक आयतनहरू—चक्षु आयतन, श्रोत आयतन,

घ्राण आयतन, जिह्वा आयतन, काय आयतन र मन आयतन। यी छ धर्महरू जान्नुपर्छ। (४) कुनचाहिं छ धर्म त्याग्नुपर्छ? छ तृष्णा कायहरू—रूप तृष्णा, शब्द तृष्णा, गन्ध तृष्णा, रस तृष्णा, स्पर्श तृष्णा र धर्म तृष्णा। यी छ धर्महरू त्याग्नुपर्छ। (५) कुनचाहिं छ धर्म हानभागीय हुन्? छ अगौरबहरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति अगौरब राखी बस्छ, धर्म प्रति,...संघ प्रति,...शिक्षा प्रति,...अप्रमाद प्रति...र कुशलवार्ता प्रति अगौरब राखी बस्छ। यी छ धर्महरू हानभागीय हुन्। (६) कुनचाहिं छ धर्म विशेषभागीय हुन्? छ गौरब-हरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति गौरब राखी बस्छ, धर्म प्रति, ...संघ प्रति,...शिक्षा प्रति,...अप्रमाद प्रति,...र कुशलवार्ता प्रति गौरब राखी बस्छ। यी छ धर्महरू विशेषभागीय हुन्। (७) कुनचाहिं छ धर्म बुझ्न कठीन छ? छ निश्शरणीय धातुहरू—(क) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो! यहाँ मैले मैत्रीचित्तविमुक्ति भावित, बहुलिकृत, यानिकृत, वस्तुकृत, अनुष्ठित, परिचित र सुसमारब्ध गरें। किन्तु मेरो चित्त व्यापाद चित्तद्वारा समातिएको हुन्छ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। भगवान्लाई झूटो आरोप नगर। भगवान्लाई झूटो आरोप लगाउनु राम्रो होइन। भगवान्ले यस्तो भन्नुहुन्न। आवुसो! मैत्रीचित्तविमुक्ति भाविता गरी ...व्यापाद चित्तद्वारा समातिएको भन्ने कुरा हुनै सक्तैन। आवुसो! मैत्रिचित्तविमुक्ति नै व्यापादको निश्शरण (=विमुक्ति) हो। (ख) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो! यहाँ मैले करुणाचित्त-विमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गरें। किन्तु मेरो चित्त विहिंसा

चित्तद्वारा समातिएको हुन्छ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। भगवान्‌लाई झूटो आरोप नगर।... आवुसो! करुणाचित्तविमुक्ति नै विहिंसाको निश्शरण हो। (ग) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो! यहाँ मैले मुदिताचित्तविमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गरें। किन्तु मेरो चित्त अरतिद्वारा समातिएको हुन्छ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। भगवान्‌लाई झूटो आरोप नगर।...आवुसो मुदिताचित्तविमुक्ति नै अरतिको निश्शरण हो। (घ) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो! यहाँ मैले उपेक्षाचित्तविमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गरें। किन्तु मेरो चित्त रागद्वारा समातिएको हुन्छ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। भगवान्‌लाई झूटो आरोप नगर।...आवुसो! उपेक्षाचित्तविमुक्ति नै रागको निश्शरण हो। (ङ) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो! यहाँ मैले अनिमित्तचित्तविमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गरें। किन्तु निमित्तानुसारी विज्ञान मात्र हुन्छ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। भगवान्‌लाई झूटो आरोप नगर।...आवुसो अनिमित्तचित्तविमुक्ति नै सबै निमित्तहरूको निश्शरण हो। (च) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'अस्मी (=म हुँ) भन्ने भाव मबाट हटेको छ, यो महुँ (अयमहस्मी) भन्ने म देख्दिन। किन्तु मेरो चित्त विचिकित्सा र के कसो गर्ने भन्ने शल्यचित्तद्वारा समातिएको हुन्छ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। भगवान्‌लाई झूटो आरोप नगर।...आवुसो! अस्मीमान नहुनु नै

विचिकित्सा र के कसो गर्ने भन्ने शल्यचित्तको निश्शरण हो। यी छ धर्महरू बुझ्न कठीन छ। (८) कुनचाहिं छ धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ? छ सतत विहारहरू—(क) आवुसो! यहाँ भिक्षु चक्षुले रूपदेखी न सुमन हुन्छ र न दुर्मन हुन्छ। वल्कि स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ। (ख) श्रोतले शब्द सुनी... (ग) घ्राणले गन्ध सुँघी... (घ) जिह्वाले रस चाखी... (ङ) कायले स्पर्श गरी...र (च) मनले धर्म जानी न सुमन हुन्छ र न दुर्मन हुन्छ। वल्कि स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ। यी छ धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ। (९) कुनचाहिं छ धर्म बुझ्नुपर्छ? छ अनुत्तरियहरू—(क) दर्शनअनुत्तरिय, (ख) श्रवण अनुत्तरिय, (ग) लाभ अनुत्तरिय, (घ) शिक्षा अनुत्तरिय, (ङ) परिचर्या अनुत्तरिय र (च) अनुस्मृति अनुत्तरिय। यी छ धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं छ धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ? छ अभिज्ञाहरू—(क) आवुसो! यहाँ भिक्षु अनेक प्रकारका ऋद्धिविध जान्दछ...[१] ब्रह्मलोक सम्मलाई पनि आफ्नो कायद्वारा वशमा राख्छ। (ख) अलौकिक विशुद्ध दिव्यश्रोतद्वारा देवताहरूको पनि मनुष्यहरूको पनि टाढाको पनि नगिचको पनि—दुवै शब्दहरू सुन्दछ। (ग) पर प्राणी र पर पुरुषको चित्तलाई आफ्नो चित्तद्वारा बोध गर्छ— सराग चित्तलाई सराग चित्त भनी...[२] अविमुक्त चित्तलाई अविमुक्त चित्त भनी बोध गर्छ।

---

१. यहांका बांकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४५८ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

२. यहांका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४५९-६० मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

(घ) उसले अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ। जस्तै—एक जनमको कुरा...[१] अनेक प्रकारका पूर्वजनमका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ। (ङ) अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा नीचता र उच्चतामा च्युत हुने र उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्छ...[२]। (च) आस्रवक्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई स्वयं यसै जीवनमा बुझी साक्षात्कार गरी उपशान्त भई बस्छ। यी छ धर्महरू साक्षात्कार गर्नु पर्छ।

"तथागतले बोध गरेका यी साठी धर्महरू भूत,...र अनन्यथ छन्।"

सात धर्म—

७–"(१) सात धर्म बहूपकारी छन्,...(१०) सात धर्मलाई साक्षात्कार गर्नु पर्छ।

"(१) कुनचाहिं सात धर्म बहूपकारी छन्? सात आर्यधर्महरू—श्रद्धा धन, शील धन, ह्री धन, ओत्तप्प धन (=पाप देखेर डराउने), श्रुत धन, त्याग धन र प्रज्ञा धन। यी सात धर्महरू बहूपकारी छन्।

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा–१, पृ. ४६०–६१ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा–१, पृ. ४६२ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

(२) कुनचाहिं सात धर्म भाविता गर्नुपर्छ? सात बोध्यङ्गहरू—स्मृति सम्बोध्यङ्ग, धर्मविचय सम्बोध्यङ्ग, वीर्य सम्बोध्यङ्ग, प्रीति सम्बोध्यङ्ग, प्रश्रब्धि सम्बोध्यङ्ग, समाधि सम्बोध्यङ्ग र उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग। यी सात धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ। (३) कुनचाहिं सात धर्म जान्नुपर्छ? सात विज्ञानस्थितिहरू—(क) नाना काय र नाना संज्ञा हुने प्राणीहरू छन्। जस्तै—मनुष्यहरू कुनै कुनै देवता र कुनै कुनै विनिपातीहरू।...[१]। यी सात धर्महरू जान्नुपर्छ। (४) कुनचाहिं सात धर्म त्याग्नुपर्छ? सात अनुशयहरू—कामराग अनुशय, प्रतिघराग अनुशय, दृष्टि अनुशय, विचिकित्सा अनुशय, मान अनुशय, भवराग अनुशय र अविद्या अनुशय। यी सात धर्महरू त्याग्नुपर्छ। (५) कुनचाहिं सात धर्म हानभागीय हुन्? सात अश्रद्धाहरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु अश्रद्धालु हुन्छ, अलज्जी हुन्छ, अनोत्तप्पी हुन्छ, अल्पश्रुत हुन्छ, अल्छी हुन्छ, स्मृतिवान् हुन्न र दुष्प्रज्ञ हुन्छ। यी सात धर्महरू हानभागीय हुन्। (६) कुनचाहिं सात धर्म विशेषभागीय हुन्? सात श्रद्धाहरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ, लज्जालु हुन्छ, ओत्तप्पी हुन्छ, बहुश्रुत हुन्छ, वीर्यवान् हुन्छ, स्मृतिवान् हुन्छ र प्रज्ञावान् हुन्छ। यी सात धर्महरू विशेषभागीय हुन्। (७) कुनचाहिं सात धर्मबोध गर्न कठीन छ? सात सत्पुरुष धर्महरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु धर्मज्ञ, अर्थज्ञ, आत्मज्ञ, मात्रज्ञ, कालज्ञ, परिषदज्ञ र पुरुषज्ञ हुन्छ। यी सात धर्महरू बोध गर्न

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा 'सप्तविज्ञानस्थितिहरू' भन्ने उपशीर्षक १० मा उल्लेख भए झैं पढ्नू।

कठीन छ। (८) कुनचाहिं सात धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? सात संज्ञाहरू —अनित्य संज्ञा, अनात्म संज्ञा, अशुभ संज्ञा, दुष्परिणाम संज्ञा, प्रहाण संज्ञा, वैराग संज्ञा र निरोध संज्ञा। यी सात धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ। (९) कुनचाहिं सात धर्म बुझ्नुपर्छ ? सात निद्दस वस्तुहरू—(क) आवुसो ! यहां भिक्षु शिक्षा समादान गर्नमा तीव्र इच्छा हुने हुन्छ...[1]। यी सात धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं सात धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? सात क्षीणास्रव बलहरू—(क) आवुसो ! यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले सबै संस्कार अनित्य हुन् भनी प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ। क्षीणास्रवी भिक्षुले जुन सबै संस्कारहरू अनित्य हुन् भनी प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवी भिक्षुको बल हो जुन बलमा आएर क्षीणास्रवी भिक्षु आस्रवक्षयलाई जान्दछ कि 'मेरा आस्रवहरू क्षय भइसके।' (ख) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले कामविषय-लाई 'गोलको आगो' जस्तो हो भन्ने कुरा प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ। जुन् कामविषयलाई गोलको आगो जस्तो हो भन्ने कुरा प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो।...। (ग) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुको चित्त विवेक (=निर्वाण) तिर झुकेको हुन्छ, विवेकतिर लागेको हुन्छ, विवेकताले पूर्ण भएको हुन्छ, विवेकमा स्थित हुन्छ, नैष्क्रम्यमा अभिरत हुन्छ र सबै प्रकारले आस्रवस्थानीय धर्महरूबाट अलग भएको हुन्छ। जुन् क्षीणास्रवी भिक्षुको

---

१. यहाँका बाँकी अरू कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'सप्तनिद्दस वस्तुहरू' उपशीर्षकमा लेखे अनुसार पढ्नू।

चित्त विवेकतिर झुकेको हुन्छ,... —यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो...। (घ) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले चार सतिपट्ठानहरू सुभावित गरेको हुन्छ । जुन् क्षीणास्रवी भिक्षुले चार सतिपट्ठानहरू सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवी भिक्षुको बल हो...। (ङ) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले पञ्चेन्द्रियहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ । जुन् पञ्चेन्द्रियहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो...। (च) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले सात बोध्यङ्गहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ। जुन् सात बोध्यङ्गहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो...। (छ) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले आर्यअष्टाङ्गिक मार्गको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ । जुन् आर्य-अष्टाङ्गिक मार्गको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो जुन बलमा आएर 'मेरा आस्रवहरू क्षय भइसके' भनी जान्दछ । यी सात धर्महरू साक्षात्कार गर्नु पर्छ ।

"तथागतले बोध गरेका यी सत्तरी धर्महरू भूत,...अनन्यथ छन् ।"

प्रथम भाणवार समाप्त ।

आठ धर्म—

८-"(१) आठ धर्म बहूपकारी छन्,...(१०) आठ धर्म साक्षात्कार गर्नु पर्छ ।

"(१) कुनचाहिं आठ धर्म बहूपकारी छन् ? अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त तथा प्राप्त भएकोलाई झन् झन् बढाउन र विपुलतापूर्वक भावना गरी परिपूर्णतामा पुग्नको निमित्त आठ हेतु प्रत्ययहरू छन् । कुन आठ हेतु ? (क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ताको वा गुरुस्थानीय सब्रह्मचारीको आश्रय लिई बस्छ । जहाँ उसको ती लज्जा, भय (हिरी ओत्तप्प), प्रेम र गौरव हुन्छ । अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो पहिलो हेतु प्रत्यय हो । (ख) शास्ता वा गुरुस्थानीय सब्रह्मचारीको आश्रयमा बस्नेले उनीहरूकहाँ समय समयमा गई 'भन्ते ! यो कसो हो ? यसको के अर्थ हो ?' भनी सोध्छ । उसलाई ती आयुष्मान्हरूले अप्रकटलाई प्रकट गर्छन् र अस्पष्टलाई प्रष्ट पारिदिन्छन् । अनेक प्रकारका शंकास्पद स्थानहरूमा शंका निवारण गरिदिन्छन् । अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त... यो दोश्रो हेतु प्रत्यय हो । (ग) त्यो धर्म सुनेर काय शान्तिको निमित्त र चित्त शान्तिको निमित्त प्रतिपादन गर्छ । अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो तेश्रो हेतु प्रत्यय हो । (घ) आवुसो ! फेरि भिक्षु शीलवान् प्रातिमोक्ष संयमी भई बस्छ । आचार गोचर सम्पन्न र अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी भई शिक्षापद समादान गरी बस्छ । अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो चौथो हेतु प्रत्यय हो । (ङ) आवुसो ! फेरि भिक्षु बहुश्रुत र श्रुतसंचयी हुन्छ । जो ती धर्महरू आदिकल्याण हुन्...त्यस्ता धर्महरू धेरै सुनेको हुन्छ...र राम्ररी बुझेको पनि हुन्छ । अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो पाँचौ हेतु प्रत्यय हो । (च) आवुसो ! फेरि भिक्षु वीर्यवान् हुन्छ

अकुशल धर्महरूलाई दूर गर्नको निमित्त र कुशल धर्महरूको प्राप्तिको निमित्त बलवान् पराक्रमी र कुशल धर्महरूको निमित्त उत्साह नछाड्ने हुन्छ। अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो छैटौं हेतु प्रत्यय हो। (छ) आवुसो! फेरि भिक्षु स्मृतिवान् हुन्छ परम स्मृति प्रज्ञाले युक्त हुन्छ। धेरै अघि गरेको र बोलेकोलाई अनुस्मरण गर्न सक्छ। अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो सातौं हेतु प्रत्यय हो। (ज) आवुसो! फेरि भिक्षु पाँच उपादानस्कन्धलाई उदय-व्ययको दृष्टिले हेर्ने हुन्छ—'यो रूप हो, यो रूपको समुदय हो, यो रूपको निरोध हो; यो वेदना हो, यो वेदनाको समुदय हो, यो वेदनाको निरोध हो; यो संज्ञा हो,...यो संस्कार हो,...यो विज्ञान हो, यो विज्ञानको समुदय हो, यो विज्ञानको निरोध हो।' अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो आठौं हेतु प्रत्यय हो। यी आठ धर्महरू बहूपकारी छन्। (२) कुनचाहिं आठ धर्म भाविता गर्नुपर्छ? आर्य-अष्टाङ्गिक मार्ग। जस्तै—सम्यक्‌दृष्टि...सम्यक्‌समाधि। यी आठ धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ। (३) कुनचाहिं आठ धर्म जान्नुपर्छ? आठ लोक धर्महरू—लाभ र अलाभ, यश र अयश, निन्दा र प्रशंसा, सुख र दुःख। यी आठ धर्महरू जान्नुपर्छ। (४) कुनचाहिं आठ धर्म त्याग्नु-पर्छ? आठ मिथ्यात्वहरू—मिथ्यादृष्टि,...मिथ्या समाधि। यी आठ धर्महरू त्याग्नुपर्छ। (५) कुनचाहिं आठ धर्म हानभागीय हुन्? आठ आलस्य वस्तुहरू—आवुसो! यहाँ भिक्षुको गर्नुपर्ने काम हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ— ...[१]। यी आठ धर्महरू हानभागीय हुन्।

---

१. यहाँका बाँकी सबै कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएका 'आठ आलस्यवस्तुहरू' भन्ने उपशीर्षकमा लेखे जस्तै पढ्नू।

(६) कुनचाहिं आठ धर्म विशेषभागीय हुन् ? आठ आरम्भ वस्तुहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षुलाई काम गर्नुपर्ने हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—...[१]। यी आठ धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहिं आठ धर्म बुझ्न कठीन छ ? ब्रह्मचर्यवास गर्नको निमित्त आठ अक्षण समयहरू—आवुसो ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न भएको हुन्छ ।...[२]। यी आठ धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहिं आठ धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? आठ महापुरुष वितर्कहरू—(क) यो धर्म अल्पेच्छीको निमित्त हो र यो धर्म महेच्छीको निमित्त होइन; (ख) यो धर्म सन्तुष्ट हुनेको निमित्त हो र यो धर्म असन्तुष्ट हुनेको निमित्त होइन; (ग) यो धर्म एकान्तप्रेमीको निमित्त हो र यो धर्म मानिस जम्मा गरी बस्नेको निमित्त होइन; (घ) यो धर्म वीर्यवान्को निमित्त हो र यो धर्म अल्छी हुनेको निमित्त होइन; (ङ) यो धर्म स्मृतिवान्को निमित्त हो र यो धर्म स्मृतिहीन हुनेको निमित्त होइन; (च) यो धर्म समाहित हुनेको निमित्त हो र यो धर्म असमाहित हुनेको निमित्त होइन; (छ) यो धर्म प्रज्ञावान्को निमित्त हो र यो धर्म मूर्खको निमित्त होइन; (ज) यो धर्म निष्प्रपञ्चीको निमित्त हो र यो धर्म प्रपञ्चीको निमित्त

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'आठ आरम्भवस्तुहरू' भन्ने उपशीर्षकमा लेखे जस्तै पढ्नू ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू 'असुर योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ' भन्ने एक बाहेक अरू सबै अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'ब्रह्मचर्यवास गर्नको निमित्त नौवटा अक्षण' भन्ने उपशीर्षकमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

होइन । यी आठ धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहिं आठ धर्म बुझ्नुपर्छ ? आठ अभिभायतनहरू (अभिभ्वायतनहरू)—...[1] । यी आठ धर्महरू बुझ्नुपर्छ । (१०) कुनचाहिं आठ धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? आठ विमोक्षहरू—...[2] । यी आठ धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

"तथागतले बोध गरेका यी असी धर्महरू भूत,...अनन्यथ छन् ।"

नौ धर्म—

९–"(१) नौवटा धर्म बहूपकारी छन्,...(१०) नौ वटा धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

"(१) कुनचाहिं नौवटा धर्म बहूपकारी छन् ? योनिसो मनस्कार[3] मूल भएका नौवटा धर्महरू—योनिसो (=यथार्थत) मनस्कार गर्दा प्रामोद्य हुन्छ, प्रमुदित हुनेको प्रीति हुन्छ, प्रीति हुनेको काय प्रशब्ध हुन्छ, प्रशब्ध काय हुनेको सुखवेदना हुन्छ, सुख हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ, समाहित चित्त भएपछि यथार्थत जान्दछ देख्दछ;

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू सबै अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'आठ अभिभायतनहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगति सूत्रमा उल्लेख भएको 'आठ विमोक्षहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू ।

३. बुद्धि पुऱ्याई उपायपूर्वक युक्तिपूर्वक यथार्थतः विचार गर्नुलाई 'योनिसो मनस्कार' भनिएको हो ।

यथार्थत जान्दा देख्दा निर्वेद (=उदासीन) हुन्छ, निर्वेद भएपछि विरक्तिन्छ र विरक्तताबाट विमुक्त हुन्छ। यी नौवटा धर्महरू बहूपकारी छन्। (२) कुनचाहिं नौवटा धर्म भाविता गर्नुपर्छ? नौवटा पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्गहरू—शीलविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, चित्तविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, दृष्टिविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, कङ्खावितरणविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग; मार्गामार्गज्ञानदर्शन पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, प्रतिपदाज्ञानदर्शन विशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, ज्ञानदर्शनविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, प्रज्ञाविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग र विमुक्ति विशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग। यी नौवटा धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ। (३) कुनचाहिं नौवटा धर्म जान्नुपर्छ? नौवटा सत्वावासहरू—आवुसो! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको नानाकाय र नानासंज्ञा हुन्छ।...[१]। यी नौवटा धर्महरू जान्नुपर्छ। (४) कुनचाहिं नौवटा धर्म त्याग्नुपर्छ? नौवटा तृष्णामूलक धर्महरू—तृष्णाको कारणले खोजी, खोजीको कारणले लाभ, लाभको कारणले विनिश्चय, विनिश्चयको कारणले छन्दराग, छन्दरागको कारणले अध्यवसान, अध्यवसानको कारणले परिग्रह, परिग्रहको कारणले मात्सर्य, मात्सर्यको कारणले आरक्षा र आरक्षाको कारणले दण्डादान-शस्त्रादान-कलहविग्रहविवाद—तँ तँ म म भन्ने पिशुन, मृषावाद र अनेक पापक अकुशल धर्महरू हुन्छन्। यी नौवटा धर्महरू त्याग्नुपर्छ। (५) कुनचाहिं

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'नवसत्वावासहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

नौवटा धर्म हानभागीय हुन् ? नौवटा आघात वस्तुहरू—'मेरो अनर्थ गऱ्यो' भनी आघात राख्छ...[१] । यी नौवटा धर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहिं नौवटा धर्म विशेषभागीय हुन् ? नौवटा आघात विनयन वस्तुहरू— ...[२] । यी नौवटा धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहिं नौवटा धर्म बुझ्न कठीन छ ? नौवटा नानात्वहरू—धातुनात्वको कारणले स्पर्श नानात्व उत्पन्न हुन्छ, स्पर्श नानात्वको कारणले वेदना नानात्व उत्पन्न हुन्छ, वेदना नानात्वको कारणले संज्ञा नानात्व उत्पन्न हुन्छ, संज्ञा नानात्वको कारणले संकल्प नानात्व उत्पन्न हुन्छ, संकल्प नानात्वको कारणले छन्द नानात्व उत्पन्न हुन्छ, छन्द नानात्वको कारणले परिदाह नानात्व उत्पन्न हुन्छ, परिदाह नानात्वको कारणले पर्येषण नानात्व उत्पन्न हुन्छ र पर्येषण नानात्वको कारणले लाभ नानात्व उत्पन्न हुन्छ । यी नौवटा धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहिं नौवटा धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? नौवटा संज्ञाहरू—अशुभसंज्ञा, मरण-संज्ञा, आहारमा प्रतिकूलसंज्ञा, सबै लोकमा अनभिरतसंज्ञा, अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःखसंज्ञा, दुःखमा अनात्मसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा र विरागसंज्ञा । यी नौवटा धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहिं नौवटा धर्म

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'नौवटा आघातवस्तुहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'नौवटा आघात प्रतिविनयनहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।

बुझ्नुपर्छ ? नौवटा अनुपूर्वविहार— ...[१]। यी नौवटा धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं नौवटा धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? नौवटा अनुपूर्व-निरोधहरू— ...[२]। यी नौवटा धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"तथागतले बोध गरेका यी नब्बे धर्महरू भूत,...अनन्यथ छन्।"

दश धर्म—

१०–"(१) दश धर्म बहूपकारी छन्,......(१०) दश धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"(१) कुनचाहिं दश धर्म बहूपकारी छन् ? दश नाथकरण धर्महरू— ...[३]। यी दश धर्महरू बहूपकारी छन्। (२) कुनचाहिं दश धर्म भाविता गर्नुपर्छ ? दश कसिणहरू— ...[४]। यी दश धर्महरू

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'नौ अनुपूर्वविहार' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'नौ अनुपूर्व निरोधहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश-नाथकरण धर्महरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

४. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश कसिणायतनहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

भाविता गर्नुपर्छ। (३) कुनचाहिं दश धर्म जान्नुपर्छ? दश आयतनहरू—चक्षु आयतन, रूप आयतन, श्रोत आयतन, शब्द आयतन, घ्राण आयतन, गन्ध आयतन, जिह्वा आयतन, रस आयतन, काय आयतन र स्पर्श आयतन। यी दश धर्महरू जान्नुपर्छ। (४) कुनचाहिं दश धर्म त्याग्नुपर्छ? दश मिथ्यात्वहरू—मिथ्यादृष्टि,...[१] मिथ्यासमाधि, मिथ्याज्ञान र मिथ्याविमुक्ति। यी दश धर्महरू त्याग्नुपर्छ। (५) कुनचाहिं दश धर्म हानभागीय हुन्? दश अकुशलकर्मपथहरू— ...[२]। यही दश धर्महरू हानभागीय हुन्। (६) कुनचाहिं दश धर्म विशेषभागीय हुन्? दश कुशल कर्मपथहरू— ...[३]। यी दश धर्महरू विशेषभागीय हुन्। (७) कुनचाहिं दश धर्म बुझ्न कठीन छ? दश आर्यवासहरू— ...[४]। यी दश धर्महरू बुझ्न कठीन छ। (८) कुनचाहिं दश धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ? दश संज्ञाहरू—अशुभसंज्ञा, मरणसंज्ञा, आहारमाप्रति-

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएका 'आठ मिथ्यापनहरूलाई' जोडेर पढ्नू।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश अकुशल कर्मपथहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश कुशल कर्मपथहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

४. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश आर्यवासहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नू।

कूलसंज्ञा, सर्बलोकहरूमा अनभिरतिसंज्ञा, अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःखसंज्ञा, दुःखमा अनात्मताकोसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा, विरागसंज्ञा र निरोधसंज्ञा। यी दश धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ। (९) कुनचाहिं दश धर्म बुझ्नुपर्छ? (अभिञ्ञेय्या)। दशवटा निर्जर वस्तुहरू—(क) सम्यक्-दृष्टि हुनेको मिथ्यादृष्टि जीर्ण हुन्छ र मिथ्यादृष्टिको कारणले जुन अनेक पापक धर्महरू सम्भव हुन्छन् ती पनि जीर्ण हुन्छन्, (ख) सम्यक्-संकल्प हुनेको मिथ्यासंकल्प जीर्ण हुन्छ र.., (ग) सम्यक्वाचा हुनेको मिथ्यावाचा जीर्ण हुन्छ र...; (घ) सम्यक्कर्मान्त हुनेको मिथ्याकर्मान्त जीर्ण हुन्छ र...; (ङ) सम्यक्आजीव हुनेको मिथ्या आजीव जीर्ण हुन्छ र..., (च) सम्यक्ब्यायाम हुनेको मिथ्या ब्यायाम जीर्ण हुन्छ र..; (छ) सम्यक्स्मृति हुनेको मिथ्यास्मृति जीर्ण हुन्छ र..., (ज) सम्यक्-समाधि हुनेको मिथ्या समाधि जीर्ण हुन्छ र...; (झ) सम्यक्ज्ञान हुनेको मिथ्याज्ञान जीर्ण हुन्छ र..., (ञ) सम्यक्विमुक्ति हुनेको मिथ्या विमुक्ति जीर्ण हुन्छ र मिथ्या विमुक्तिको कारणले जुन अनेक पापक धर्महरू सम्भव हुन्छन् ती पनि जीर्ण हुन्छन्। यी दश धर्महरू बुझ्नुपर्छ। (१०) कुनचाहिं दश धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ? दश अशैक्ष धर्महरू—अशैक्ष सम्यक्दृष्टि, अशैक्ष सम्यक्संकल्प, अशैक्ष सम्यक्वाचा, अशैक्ष सम्यक्कर्मान्त, अशैक्ष सम्यक्आजीव, अशैक्ष सम्यक्वायाम, अशैक्ष सम्यक्स्मृति, अशैक्ष सम्यक्समाधि, अशैक्ष सम्यक्ज्ञान र अशैक्ष सम्यक्-विमुक्ति। यी दश धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ।

"तथागतले बोध गरेका यी दश धर्महरू भूत, तथ्य, तथ, अवितथ र अनन्यथ छन्।"

आयुष्मान् **सारिपुत्रले** यसो भन्नुभयो। सन्तुष्ट भई ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् **सारिपुत्रको** भाषणलाई अभिनन्दन गरे।

× × ×

मूल सूत्र—

७८।२३ पश्चिम जनपदमा जान चाहने भिक्षुहरू

यस्तो मैले सुनें [१]।

एक समय भगवान् **शाक्यदेशस्थित देवदह भन्ने शाक्यहरूको निगममा** बस्नु भएको थियो। अनि पश्चिम जनपदमा जान चाहने घेरै भिक्षुहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई यस्तो बिन्ति गरे—

"भन्ते! हामीहरू **पश्चिम जनपद्मा** जान चाहन्छौं। हामीहरू पश्चिम जनपदमा बस्न चाहन्छौं।"

"भिक्षुहो! तिमीहरूले **सारिपुत्रसँग भेटयौ?**"

"भन्ते! हामीहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग भेटेका छैनौ।"

"भिक्षुहो! सारिपुत्रसँग भेट। भिक्षुहो! **सारिपुत्र पण्डित छन्** सब्रह्मचारी भिक्षुहरूको संग्रहकर्ता हुन्।"

---

१. सं. नि. II. पृ. २४५: देवदहसुत्तं, अ. क. II. पृ. १८६.

"हवस्, भन्ते !" भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिए ।

त्यसबखत **आयुष्मान् सारिपुत्र** भगवान्‌को अविदूरमा एक **छाप्रोमा**[१] बसिरहनु भएको थियो ।

अनि ती भिक्षुहरू भगवान्‌को कुरालाई अनुमोदन गरी आसन-बाट उठी भगवान्‌लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिए पछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो निवेदन गरे—

"आवुसो सारिपुत्र ! हामीहरू **पश्चिम जनपदमा** जान चाहन्छौं । हामीहरू पश्चिम जनपदमा बस्न चाहन्छौं । हामीहरूले भगवान्‌सँग भेटिसक्यौं ।"

विदेशमा अनेक प्रश्नहरू सोध्छन्

"आवुसो ! विदेशको विभिन्न राज्यमा जाँदा भिक्षुहरूसँग

---

१. यो छाप्रो (मण्डप) पानी भएको एक स्थानमा थियो । सं. नि. अ. क; II. पृ. १८७.

क्षत्री-पण्डितहरूले[१] पनि ब्राह्मण-पण्डितहरूले[२] पनि गृहपति-पण्डित-हरूले[३] पनि श्रमण-पण्डितहरूले[४] पनि प्रश्नहरू सोध्छन् । आवुसो ! यस्ता प्रश्नहरू सोध्ने पण्डित-मनुष्यहरू पनि हुन्छन्—

"आयुष्मान्हरूका शास्ता के वादी तथा के बताउने हुनुहुन्छ ? के आयुष्मान्हरूले राम्ररी धर्महरू सुन्नु भएको छ ? राम्ररी ग्रहण गर्नु भएको छ ? राम्ररी मनमा धारण गर्नु भएको छ ? राम्ररी प्रज्ञाद्वारा प्रतिवेध गर्नु भएको छ ? जस्तो बताउँदा आयुष्मान्हरू

---

१. बिम्बिसार तथा प्रसेनजित कोशल राजाहरू जस्ता क्षत्री-पण्डितहरू। सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८; यी राजाहरूका कुराहरू बु. रा. भा–१, पृ. १, र १४७ मा उल्लेख भएको छ ।

२. चङ्की तथा तारुक्षहरू जस्ता ब्राह्मण-पण्डितहरू । सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८; यी ब्राह्मणहरूका कुराहरू बु. ब्रा. भा–१, पृ. १८५ र ३१२ मा उल्लेख भएको छ ।

३. चित्रगृहपति तथा सुदत्तगृहपतिहरू जस्ता गृहपति-पण्डितहरू। सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८; यिनीहरूका कुराहरू बु. गृ. भा–१, पृ. २५ र १३६ मा उल्लेख भएको छ ।

४. सभियपरिव्राजक तथा पिलोतिक परिव्राजकहरू जस्ता श्रमण-पण्डितहरू । सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८; सभिय परिव्राजकको बारेमा बु. प. भा–१, पृ. ८०, १३८, र सु. नि. पृ. ३४५ मा सभियसुत्तं; पिलोतिक परिव्राजकको सम्बन्धमा अं. नि–४, पृ. ४०५: पोतलियसुत्तं हेर्न ।

भगवान्ले बताए बमोजिम बताउने पनि हुनेछन्; भगवान्लाई भूटा आरोप पनि लगाएको हुने छैन, धर्मानुकूल बताएको पनि हुने छ र कुनै सहधर्मीको वादानुवादलाई निन्दा पनि हुने छैन ?"

"आवुसो ! आयुष्मान्को यस कुराको अर्थ बुझ्नको निमित्त हामीहरू **टाढा टाढाबाट** पनि आउने थियौं होला । त्यसो हुनाले आयुष्मान् सारिपुत्रले नै यस कुराको अर्थ बताइदिनुहोस् ।"

"आवुसो ! त्यसोभए सुन, राम्ररी मनमा धारण गर, भन्नेछु ।

"हवस्, आवुसो !" भनी ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् **सारिपुत्र-लाई** प्रत्युत्तर दिए । अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** यस्तो भन्नुभयो—

यस्तो सोध्दा यस्तो जवाफ दिनू

१-"आवुसो ! विभिन्न राज्यमा जाने भिक्षुहरूसँग यस्तो प्रश्न सोध्ने **क्षत्री-पण्डितहरू**,...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो प्रश्न सोध्ने पण्डित-मानिसहरू पनि छन्—'आयुष्मान्हरूका शास्ता के वादी तथा के बताउने हुनुहुन्छ नि ?'

"आवुसो ! यस्तो सोध्दा तपाइहरूले यस्तो बताउनु पर्छ—'आवुसो ! हाम्रा शास्ता **छन्दरागलाई हटाउने कुरा** बताउनु हुन्छ ।'

२-"आवुसो ! यस्तो बताउँदा अज उत्तरोत्तर प्रश्न सोध्ने **क्षत्री-पण्डितहरू**,...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो प्रश्न सोध्ने पण्डित-मानिसहरू पनि हुन्छन्—शास्ताले 'आयुष्मान्हरूलाई के बाट **छन्दराग हटाउने कुरा** बताउनु हुन्छ नि ?'

"आवुसो ! यस्तो सोध्दा तपाइहरूले यस्तो बताउनुपर्छ— 'आवुसो ! शास्ताले—**रूपमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा** बताउनु हुन्छ, वेदनामा भएको,...संज्ञामा भएको,...संस्कारमा भएको,...तथा विज्ञानमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ।'

३–"आवुसो ! यस्तो बताउँदा अज उत्तरोत्तर प्रश्न सोध्ने **क्षत्री-पण्डितहरू**,...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन्। आवुसो ! यस्तो प्रश्न सोध्ने पण्डित-मानिसहरू पनि हुन्छन्—'आवुसो ! **के दोष देखेर** शास्ताले आयुष्मान्हरूलाई **रूपमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा** बताउनु हुन्छ नि ? के दोष देखेर...वेदनामा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के दोष देखेर...संज्ञामा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के दोष देखेर... संस्कारमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के दोष देखेर...विज्ञानमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ?'

"आवुसो ! यस्तो सोध्दा तपाइहरूले यस्तो बताउनुपर्छ— 'आवुसो ! **रूपमा भएको राग नहट्नाले**, छन्द नहट्नाले, प्रेम नहट्नाले, पिपासा नहट्नाले, परिदाह नहट्नाले र तृष्णा नहट्नाले— **रूप-बिपरिणाम** अन्यथा भाव हुँदा—उसलाई शोक, परिदेव, दुःख, दौर्मनस्य, उपायास उत्पन्न हुन्छ। वेदनामा भएको राग नहट्नाले,... संज्ञामा भएको राग नहट्नाले,...संस्कारमा भएको राग नहट्नाले,... तथा विज्ञानमा भएको राग नहट्नाले, छन्द नहट्नाले, प्रेम नहट्नाले,

पिपासा नहट्नाले, परिदाह नहट्नाले, तृष्णा नहट्नाले—**विज्ञान-विपरिणाम** अन्यथा भाव हुँदा—उसलाई शोक, परिदेव, दुःख, दौर्मनस्य, उपायास उत्पन्न हुन्छ ।'

"आवुसो ! यही दोष देखेर शास्ताले हामीलाई **रूपमा भएको छन्द-रागलाई,**...वेदनामा भएको छन्द-रागलाई,...संज्ञामा भएको छन्द-रागलाई,...संस्कारमा भएको छन्द-रागलाई,...तथा विज्ञानमा भएको छन्द-रागलाई...हटाउने कुरा बताउनु भएको हो भनी बताउनु पर्छ ।

४-"आवुसो ! यस्तो बताउँदा अझ उत्तरोत्तर प्रश्न सोध्ने **क्षत्री-पण्डितहरू,**...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो प्रश्न सोध्ने पण्डित-मानिसहरू पनि हुन्छन्—'आवुसो ! **के गुण देखेर** शास्ताले आयुष्मान्हरूलाई रूपमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के गुण देखेर...वेदनामा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के गुण देखेर...संज्ञामा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के गुण देखेर... संस्कारमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? तथा के गुण देखेर...विज्ञानमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ?'

"आवुसो ! यस्तो सोध्दा तपाइहरूले यस्तो बताउनु पर्छ—'आवुसो ! **रूपमा भएको राग हट्नाले,** छन्द हट्नाले, प्रेम हट्नाले, पिपासा हट्नाले, परिदाह हट्नाले र तृष्णा हट्नाले— **रूप-विपरिणाम**

अन्यथा भाव हुँदा—उसलाई शोक, परिदेव, दुःख, दौर्मनस्य उपायास उत्पन्न हुँदैन। वेदनामा भएको राग हट्नाले,...संज्ञामा भएको राग हट्नाले;...संस्कारमा भएको राग हट्नाले,...तथा विज्ञानमा भएको राग हट्नाले...तृष्णा हट्नाले—**विज्ञान-विपरिणाम** अन्यथा भाव हुँदा—उसलाई शोक, परिदेव,... उपायास उत्पन्न हुँदैन।'

"आवुसो! **यही गुण देखेर** शास्ताले हामीलाई रूपमा भएको ...वेदनामा भएको...संज्ञामा भएको......संस्कारमा भएको...तथा विज्ञानमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु भएको हो भनी बताउनु पर्छ।

"(अ) आवुसो! **यदि अकुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा**—यसै जीवनमा सुख, अविघात, अनुपायास, अपरिदाह हुने भएको भए काय छाडी मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनसक्ने भएको भए—अवश्य पनि भगवान्ले **अकुशल धर्महरूलाई छाडने कुरा** बताउनु हुने थिएन होला। (आ) आवुसो! जब कि **अकुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा**—यसै जीवनमा दुःख, सविघात; सउपायास, सपरिदाह हुने भएको र काय छाडी मरणपछि दुर्गतिमा पनि उत्पन्न हुनसक्ने भएकोले—भगवान्ले **अकुशल धर्महरूलाई छाडने वर्णना गर्नु भएको हो।**

"(अ) आवुसो! **कुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा** —यसै जीवनमा दुःख, सविघात, सउपायास, सपरिदाह हुने भएको भए र काय छाडी मरणपछि दुर्गति उत्पन्न हुनसक्ने भएको भए—अवश्य

पनि भगवान्‌ले **कुशल धर्महरूमा संलग्न भई बस्नेको वर्णना गर्नुहुने थिएन होला।** (आ) आवुसो ! जब कि **कुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा**—यसै जीवनमा सुख, अविघात, अनुपायास, अपरिदाह हुने भएको र काय छाडी मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा पनि उत्पन्न हुनसक्ने भएकोले—भगवान्‌ले **कुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्नेको वर्णना गर्नुभएको हो।"**

आयुष्मान् सारिपुत्रले यति भन्नुभएपछि सन्तुष्ट भई ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रको भाषणलाई **अभिनन्दन गरे।**

× × ×

मूल सूत्र—

७९।२४ यो धर्ममा के सुख हो ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र मगध** (देश) को **नालक** भन्ने गाउँमा बस्दै हुनुहुन्थ्यो[१]। अनि **सामण्डकानि परिव्राजक** जहाँ आयुष्मान् **सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका **सामण्डकानि परिव्राजकले** आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** यस्तो सोधे—

"आवुसो ! यो धर्मविनयमा (=बुद्ध धर्ममा) के सुख हो र के दुःख हो ?"

"आवुसो ! यो बुद्धशासनमा (=बुद्ध धर्ममा) मन नलाग्नु दुःख हो र मन लाग्नु सुख हो। आवुसो ! मन नलाग्दा यो दुःख सम्भव हुन्छ—हिँडिरहे पनि सुख शान्ति हुँदैन, उभिइरहे पनि सुख शान्ति हुँदैन, बसिरहे पनि,... सुतिरहे पनि,... गाउँमा गए पनि,... अरण्यमा

१. अं. नि–१०, पृ. १९६ः दुतियसुखसुत्तं, यमकवग्गो।

गए पनि,... रुखमनि गए पनि,... निर्जन स्थानमा गए पनि,... खुला ठाउँमा गए पनि,... भिक्षुहरूको बीच बसे पनि सुख शान्ति हुँदैन। आवुसो ! मन नलाग्दा यो दुःख सम्भव हुन्छ।

"आवुसो ! मन लाग्दा यो सुख सम्भव हुन्छ—हिँडिरहे पनि सुख शान्ति हुन्छ, उभिइरहे पनि सुख शान्ति हुन्छ, बसिरहे पनि,... सुतिरहे पनि,... गाउँमा गए पनि,... अरण्यमा गए पनि,... रुखमनि गए पनि,... निर्जन स्थानमा गए पनि,... खुला ठाउँमा गए पनि,... भिक्षुहरूको बीचमा गए पनि सुख शान्ति हुन्छ। आवुसो ! मन लाग्दा यो सुख सम्भव हुन्छ।"

× × ×

मूल सूत्र—

८०।२५ सुख दुःख भनेको के हो ?

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र मगध** (देश) को **नालक** गाउँमा बस्दै हुनुहुन्थ्यो[१]। अनि **सामण्डकानि परिव्राजक** जहाँ आयुष्मान् **सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका **सामण्डकानि परिव्राजकले** आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** यस्तो सोधे—

"आवुसो सारिपुत्र ! सुख भनेको के हो ? दुःख भनेको के हो ?"

"आवुसो ! जन्म हुनु दुःख हो, जन्म नहुनु सुख हो। आवुसो ! जन्म भएपछि यो दुःख सम्भव हुन्छ—जाडो, गर्मी, भोक, प्यास, दिशा, पिसाब, आगोको स्पर्श, दण्डको स्पर्श, शस्त्रको स्पर्श र ज्ञातिबन्धु मित्रहरू आएर पनि रिसाउँछन्। आवुसो ! जन्म भएपछि यो दुःख सम्भव हुन्छ। आवुसो ! जन्म नभएमा यो सुख सम्भव हुन्छ—न जाडो,

---

१. अं. नि-१०, पृ. १९५: पठमसुखसुत्तं, यमकवग्गो।

न गर्मी, न भोक, न प्यास, न दिसा, न पिसाब, न आगोको स्पर्श, न दण्डको स्पर्श, न शस्त्रको स्पर्श र ज्ञातिबन्धु मित्रहरू आएर पनि रिसाउँदैनन् । आवुसो ! जन्म नभएमा यो सुख सम्भव हुन्छ ।"

× × ×

मूल सूत्र—

८।१२६ सारिपुत्रको सिंहनाद

यस्तो मैले सुनें [१]।

एक समय भगवान् **नालन्दास्थित पावारिक आम्रवनमा** बस्नु भएको थियो। अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुग्नु भएपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—"भन्ते! भगवान् प्रति म यति प्रसन्नछु कि—सम्बोधिको सम्बन्धमा भगवान् जस्तै उत्तरोत्तर ज्ञान गर्ने श्रमण वा ब्राह्मण न थिए न हुनेछ न त अहिले कुनै छन्।"

"सारिपुत्र! तिम्रो यो कुरा बडो नैर्भीक र उदार छ। ठोकेर नै भन्यौ। सिंहनाद गर्‍यौ...। सारिपुत्र! जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबै भगवान्हरूका यस्ता शीलहरू थिए, ती भगवान्हरू यस्ता स्वभावका थिए, ती भगवान्हरू यस

१. दी. नि. III. पृ. ७७: सम्पसादनीयसुत्तं, अ. क. II. पृ. ६३३.

किसिमले बस्नुहुन्थ्यो र ती भगवान्हरू यसरी विमुक्त भएका थिए भनी के तिम्रो चित्तले वहाँहरूका चित्तलाई जानेका छौ के ?"

"भन्ते ! जानेको छैन ।"

"सारिपुत्र ! के त अनागत समयमा जो ती अरहन्त सम्यक्-सम्बुद्धहरू हुने छन्...जो ती अहिले अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ वहाँको यस्तो शील छ...यसरी विमुक्त भएका छन् भनी तिम्रो चित्तले वहाँको चित्तलाई जानेका छौ के ?"

"भन्ते ! जानेको छैन ।"

"सारिपुत्र ! अतीतानागत प्रत्युत्पन्न बुद्धहरूको बारेमा तिमीमा **चित्तपरिच्छेद** ज्ञान छैन भने कसरी यस्तो निर्भीक वाचा ठोकेर तिमीले भन्नसक्यौ त ?"

"भन्ते ! ममा अतीतानागत प्रत्युत्पन्न बुद्धहरूको सम्बन्धमा **चित्तपरिच्छेद** ज्ञान चाहिं छैन। किन्तु मैले **धर्मन्वय**[१]को कुरा बुझेको छु। भनौंकि राजाको प्रत्यन्त नगरमा बलियो परखालले घेरिएको यौटै मात्र नगर भित्र जाने ढोका छ। त्यहाँ ढोकामा बस्ने पाले पण्डित र व्यक्त छ। उसले चिनेकालाई मात्र भित्र पस्न दिन्छ अरूलाई दिन्न। उ नगरको चारैतिर गई परखाल हेर्छ। कतै पनि कुनै

१. प्रत्यक्ष धर्मानुसार अनुगमन गर्ने ज्ञानलाई 'धर्मन्वय' भनिएको हो। अर्थात् अनुमान ज्ञान। दी. नि. अ. क. II. पृ. ६३९: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना।

प्वाल वा परखाल भत्केको देख्दैन । बिरालो छिर्न सक्ने सम्मको प्वाल पनि देख्दैन । अनि उसलाई यस्तो निश्चय हुन्छ—'जो यस नगरभित्र पस्छन् वा बाहिर निस्कन्छन् ती सबै यसै ढोकाबाट पस्छन् र बाहिर निस्कन्छन् ।' भन्ते ! यस्तै गरी मैले धर्मन्वयलाई बुझेको छु । भन्ते ! जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबैले पञ्चनीवरणलाई छाडी चित्तको उपक्लेशलाई प्रज्ञाद्वारा निर्बल पारी चार्सतिपट्ठानमा राम्ररी चित्त राखी तथा सप्तबोध्यङ्गलाई यथार्थतः भाविता गरी सम्यक्सम्बुद्धत्व प्राप्त गरे । भन्ते ! जो ती अनागत समयमा अरहत् सम्यक्सम्बुद्धहरू हुने छन् ती सबैले पञ्चनीवरणहरूलाई छाडी...तथा सप्तबोध्यङ्गलाई यथार्थतः भाविता गरी सम्यक्सम्बुद्धत्व प्राप्त गर्ने छन् । भन्ते ! भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले पनि अहिले पञ्चनीवरणहरू छाड्नुभई...तथा सप्तसम्बोध्यङ्गलाई यथार्थतः भाविता गर्नुभई सम्यक्सम्बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएको हो[१] ।

"भन्ते ! यहाँ म भगवान्कहाँ धर्मश्रवणको निमित्त जान्छु । अनि भगवान्ले मलाई धर्मदेशना गर्नुहुँदै कृष्णशुक्लपक्ष मिलेका दुबै पक्षका उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्मदेशना गर्नुहुन्छ । जति जति भगवान्ले प्रणीततर धर्मदेशना गर्नुहुन्छ उति उति म धर्म अवबोध गर्छु । अनि शास्ता प्रति 'भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ र श्रावकसङ्घ सुप्रतिपन्न छ' भनी म प्रसन्न हुन्छु ।

---

१. यी कुराहरू सं. नि. IV. पृ. १३६: नालन्दासुत्तंमा र दी. नि. पा. II. पृ. ६७: महापरिनिब्बाणसुत्तंमा पनि उल्लेख भएका छन् ।

भगवान्को अनुपम धर्मदेशना

१-"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि अनुपम **कुशल धर्मदेशना** गर्नुहुन्छ। ती कुशल धर्महरू यी हुन्—(४) चार सतिपट्ठानहरू, (४) चार सम्यक् प्रधानहरू, (४) चार ऋद्धिपादहरू, (५) पाँच इन्द्रियहरु, (५) पाँच बलहरू, (७) सात बोध्यङ्गहरू, र (८) आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग[१]। भन्ते ! यहाँ भिक्षु आस्रव क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्ति भई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी विहार गर्छ। भन्ते ! कुशल धर्ममा यही अनुपम हो। भगवान्ले यसलाई निरवशेषरूपले जान्नु भएको छ। यसरी निरवशेषरूपले जान्ने भगवान्लाई यो भन्दा उत्तरोत्तर जान्नुपर्ने अरू केही छैन। कुशल धर्मको विषयमा जे जति भगवान्ले जान्नु भएको छ त्योभन्दा बढता जान्ने अरू कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छैन।

२-"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **आयतनको सम्बन्धमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नुहुन्छ। भन्ते यी छ भित्री र बाहिरी आयतनहरू हुन्—(१) चक्षु र रूपहरू, (२) श्रोत र शब्दहरू, (३) घ्राण र गन्धहरू, (४) जिह्वा र रसहरू, (५) काय र स्पर्शहरू तथा (६) मन र धर्महरू। भन्ते ! आयतनको विषयमा यही अनुपम हो। भगवान्ले यसलाई

---

१. यी सैंतीस धर्मलाई 'सप्तत्रिंस बोधिपक्ष धर्म' भनी भन्दछन् र यही बुद्धधर्म हो।

निरवशेषरूपले जान्नु भएको छ।...त्योभन्दा बढता जान्ने अरू कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छैन।

३-"भन्ते! भगवान्‌ले अर्को पनि **गर्भप्रवेशको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते! यी चार गर्भप्रवेश हुन्—**a.** भन्ते! यहाँ कुनै नजानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ। यो पहिलो गर्भप्रवेश हो।

b. "भन्ते! फेरि यहाँ कुनै जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ। यो दोश्रो गर्भप्रवेश हो।

c. "भन्ते! फेरि यहाँ कुनै जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ। यो तेश्रो गर्भप्रवेश हो।

d. "भन्ते! फेरि यहाँ कुनै जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र जानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ। यो चौथो गर्भप्रवेश हो। भन्ते! गर्भप्रवेशहरूमध्येमा यही अनुपम हो।

४-"भन्ते! भगवान्‌ले अर्को पनि **आदेशनाविधि**[१] (=आदेसनविधासु) को विषयमा अनुपम धर्मदेशना गर्नुभएको छ।

---

१. कुनै लक्षण देखेर वा जानेर अनुमान ज्ञानद्वारा 'यो यस्तो हो' भनी बताउनेलाई 'आदेसना' भनी भनिन्छ।

भन्ते ! यी चार आदेशनाविधि हुन्—(a) भन्ते ! यहाँ कसैले कुनै निमित्त[1] (=चिन्हो, लक्षण) देखेर 'यस्तो तिम्रो मन छ त्यस्तो तिम्रो मन छ र यस्तो तिम्रो चित्त छ' भनी आदेशना (=प्रकाश) गर्छ। उसले धेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न। यो पहिलो आदेशना (=प्रकाशन) हो। (b) भन्ते ! यहाँ फेरि कसैले निमित्त देखेर बताउँदैन किन्तु मनुष्यहरूको वा अमनुष्यहरूको[2] वा देवताहरूको[3]

---

१. यो 'निमित्त' को सम्बन्धमा अट्ठकथाले यस्तो उदाहरण दिएकोछ। जस्तै—एक राजाले हातमा तीनवटा मोती पोकोपारी पुरोहित ब्राह्मणसँग 'ब्राह्मण ! मेरो हातमा के छ ?' भनी सोध्दा त्यसबखत सो ब्राह्मणले यता उता हेर्दा एउटा माउसुली झिंगा समात्न गयो र झिंगा उसबाट मुक्त भयो। अनि उसले 'मोती' भनी भन्यो। राजाले 'हुनदेऊ, तर कतिवटा छन् त ?' भनी फेरि सोधे। फेरि उसले यता उता चिहाएर हेर्दा नजिकमा तीनचोटी कुखुरा बासेको सुनेर 'तीनवटा' भनी भन्यो। यस प्रकारका लक्षणहरूलाई 'निमित्त' भनिन्छ भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४४: सम्पसादनीयसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

२. यहाँ अमनुष्य भनी यक्ष पिशाच आदिलाई भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. पृ. ६४४: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

३. देवता भनी चातुर्महाराजिक देवताहरूलाई भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४४: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

शब्द सुनेर 'यस्तो तिम्रो मन छ त्यस्तो तिम्रो मन छ र यस्तो तिम्रो चित्त छ' भनी आदेशना गर्छ। उसले धेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न। यो दोश्रो आदेशना हो। (c) भन्ते! यहाँ फेरि कसैले निमित्त देखेर बताउँदैन न त मनुष्यहरूको वा अमनुष्यहरूको वा देवताहरूको शब्द सुनेर प्रकाश गर्छ किन्तु वितर्कना गरी विचार गरी तथा वितर्कनाको कारणले निस्केको आवाज (वितक्कविप्फारसद्दं) सुनेर 'यस्तो तिम्रो मन छ त्यस्तो तिम्रो मन छ र यस्तो तिम्रो चित्त छ' भनी आदेशना गर्छ। उसले धेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न। यो तेश्रो आदेशना हो। (d) भन्ते! यहाँ फेरि कसैले निमित्त देखेर प्रकाश गर्दैन न त मनुष्यहरूको वा अमनुष्यको वा देवताहरूको शब्द सुनेर प्रकाश गर्छ न त वितर्कना गरी न त विचार गरी न त वितर्कनाको कारणले निस्केको आवाज सुनी प्रकाश गर्छ बल्कि अवितर्क अविचार युक्त समाधि युक्त भएको चित्तले चित्तलाई परिच्छेद गरी 'यो पुरुषको चित्तसंस्कार स्थिर छ र यस चित्तपछि यस्तो वितर्कना गर्ने छ' भनी जान्दछ। उसले धेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न। यो चौथो आदेशना हो। आदेशना विधिहरूमध्ये यही अनुपम हो।

५–"भन्ते! भगवान्ले अर्को पनि **दर्शनसमापत्तिको विषय-मा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु हुन्छ। भन्ते! यी चार दर्शनसमापत्ति हुन्— (अ) भन्ते! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी स्मृति राखी सम्यक् मनस्कार गरी त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जसद्वारा यस शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना असुचिले भरिएको देख्दछ। जस्तै—'केश,

रौं, नङ्, दांत, छाला, मासु...[१]।' यो पहिलो दर्शनसमापत्ति हो। (आ) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी...त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जसद्वारा यसै शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना असूचिले भरिएको देख्दछ...र यसबाट उँभोलागी छाला, मासु, हाड भन्ने विचार गरी बस्छ। यो दोश्रो दर्शनसमापत्ति हो। (इ) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी...त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जसद्वारा यसै शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना असूचिले भरिएको देख्दछ...र यसबाट उँभोलागी छाला, मासु, हाड भन्ने विचार गरी बस्छ। अनि इहलोक र परलोकमा अखण्डरूपले रहेको पुरुषको विज्ञानलाई जान्दछ। यो तेश्रो दर्शनसमापत्ति हो। (ई) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी...त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जसद्वारा यसै शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना असूचिले भरिएको देख्दछ...र यसबाट उँभोलागी छाला, मासु, हाड भन्ने विचार गरी बस्छ। अनि इहलोक र परलोकमा अखण्डरूपले नरहेको पुरुषको विज्ञानलाई जान्दछ। यो चौथो दर्शनसमापत्ति हो। भन्ते ! दर्शनसमापत्तिहरूमध्ये यही अनुपम हो।

६–' भन्ते ! फेरि भगवान्ले **पुद्गल प्रज्ञप्ति विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नुहुन्छ। भन्ते ! यी सात पुद्गलहरू (=व्यक्तिहरू) हुन्—

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. रा. भा–१, पृ. ४३६ 'द्वात्तिसाकार शीर्षकमा हेर्नू।

(१) उभतोभाग विमुक्त[१] (=दुवैतिरबाट विमुक्त), (२) प्रज्ञाविमुक्त[२], (३) कायसाक्षी[३], (४) दृष्टिप्राप्त[४], (५) श्रद्धाविमुक्त[५], (६) धर्मानुसारी[६] तथा (७) श्रद्धानुसारी[७]। भन्ते ! पुद्गल प्रज्ञप्तिमा यही अनुपम हो।

७–"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **प्रधान**[८] (=वीर्य, प्रमुख कार्य) को सम्बन्धमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! यी सात बोध्यङ्गहरू हुन्—(१) स्मृतिसम्बोध्यङ्ग, (२) धर्मविचयसम्बोध्यङ्ग, (३) वीर्यसम्बोध्यङ्ग, (४) प्रीतिसम्बोध्यङ्ग, (५) प्रसब्धिसम्बोध्यङ्ग, (६) समाधिसम्बोध्यङ्ग र (७) उपेक्षासम्बोध्यङ्ग। भन्ते ! प्रधानहरूमा यही अनुपम हो।

८–"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **प्रतिपदाको सम्बन्धमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! यी चार प्रतिपदाहरू हुन्— (१) दुःखाप्रतिपदा दन्धाभिज्ञा[९], (२) दुःखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा, (३) सुखाप्रतिपदा दन्धाभिज्ञा र (४) सुखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा। भन्ते !

---

१. यो 'उभतोभाग विमुक्त' पुरुष भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा म. नि. II. पृ. १६७: कीटागिरिसुत्तंमा वर्णित भएको छ। अरूप-समापत्तिद्वारा रूपकायबाट विमुक्त भएको र मार्गद्वारा नामकायबाट विमुक्त भएको भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४६: सम्पसादनीयसुत्त वण्णनाले र अं. अ. क. II. पृ. ६९८ ले उल्लेख गरेका छन्। लेखकको बु. प. भा–१, पृ. ३२८ को पादटिप्पणीमा, बु. गृ. भा–१, पृ. ३३५ को पादटिप्पणीमा र बु. ब्र. भा–१, पृ. २८३ को पादटिप्पणीमा पनि हेरे बेश हुनेछ।

२. 'प्रज्ञाविमुक्त' भनेको प्रज्ञाद्वारा विमुक्त भएको भनिएको हो। यस सम्बन्धमा विस्तृत कुरा दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनाले र अं. अ. क. II. पृ. ६९८ सत्तकनिपातले उल्लेख गरेका छन्। त्यस्तै म. नि. II. पृ. १६८: कीटागिरिसुत्तमा पनि उल्लेख भएको छ। लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३३५ को पादटिप्पणीमा, बु. प. भा-१, पृ. ३२८ को पादटिप्पणीमा तथा बु. व्र. भा-१, पृ. २८४ को पादटिप्पणीमा पनि हेरे बेश हुनेछ।

३. 'कायसाक्षि' भनेको कायद्वारा प्रथमध्यानादिलाई अनुभव गर्नु हो। यस सम्बन्धमा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३३६ को पादटिप्पणीमा, दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना, अं. अ. क. II. पृ. ६९८: पुग्गलसुत्तवण्णना र. म. नि. II. पृ. १६८: कीटागिरिसुत्तमा हेर्नू।

४. 'दृष्टिप्राप्त' भनेको प्रज्ञाद्वारा देखेको, अनुभव गरेको तथा साक्षात्कार गरेकोलाई भनिएको हो। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने संस्कारहरू दुःख हुन् र त्यसको निरोध सुख हो भनी ज्ञान हुनु हो। दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना र अं. अ. क. II. पृ. ६९८ र म. नि. II. पृ. १६८: कीटागिरिसुत्तमा पनि यस सम्बन्धी विषयमा उल्लेख भएको छ।

५. 'श्रद्धाविमुक्त' भनेको श्रद्धाप्रमुख गरी विमुक्त हुने व्यक्ति। यस सम्बन्धमा म. नि. II. पृ. १६९: कीटागिरिसुत्त र सं. नि. II. पृ. ४३९: चक्खुसुत्तं आदि र ओक्कन्तसंयुत्तमा पनि उल्लेख भएका

छन्। त्यस्तै गरी अं. अ. क. II. ६९८: पुग्गलसुत्तवण्णना र दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनामा पनि उल्लेख भएका छन्।

६. 'धर्मानुसारी' भनेको प्रज्ञा प्रधानताद्वारा मार्गको भावना गर्ने व्यक्ति। शब्दार्थ चाहिं 'धर्म अनुस्मरण गर्ने' भनिएको हो। दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना, अं. अ. क. II. पृ. ६९८: पुग्गलसुत्तवण्णना तथा म. नि. II. पृ. १६९: कीटागिरिसुत्तमा पनि यसको अर्थ बताइएको पाइन्छ।

७. 'श्रद्धानुसारी' भनेको श्रद्धानुसार काम गर्ने व्यक्ति। यसबाट स्रोतापत्ति मार्गमा पुऱ्याउँछ। हेर्नू म. नि. II. पृ. १७०: कीटागिरिसुत्तं, दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना तथा अं. अ. क. II. पृ. ६९९: पुग्गलसुत्तवण्णना।

८. पालि साहित्यको भाषामा 'प्रधान = पधान' भनी मेहनत अथवा ध्यान गर्ने विषयलाई भनिएको हो। दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना।

९. 'दुःखाप्रतिपदा दन्धाभिज्ञा' भनेको कष्टपूर्वक मेहनत गरेता पनि ढीलो फल पाउने भनिएको हो। 'दुःखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा' भनेको कष्टपूर्वक मेहनत गरेर चाँडै फल पाउने भनिएको हो। 'सुखाप्रतिपदा दन्धाभिज्ञा' भनेको सरलतापूर्वक मेहनत गरी ढीलो फल पाउने भनिएको हो। 'सुखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा' भनेको सरलतापूर्वक मेहनत गरी चाँडै फल पाउने भनिएको हो।

यहाँ जुन प्रतिपदाद्वारा कष्ट गर्दा पनि ढीलो फल प्राप्ति हुन्छ यो प्रतिपदा दुवैतिरबाट कमसल देखिन्छ। कष्ट पनि फल प्राप्तिमा पनि ढिलाई। भन्ते ! यहाँ जुन प्रतिपदा कष्टप्रद छ तर चाँडै फल प्राप्ति हुन्छ। भन्ते ! यो प्रतिपदा कष्ट भएकोले कमसल छ। भन्ते ! जुन प्रतिपदा सरल छ तर फल प्राप्तिमा ढिलाइ हुने हुनाले कमसल छ। भन्ते ! यहाँ जुन प्रतिपदा सरल तथा चाँडै फल प्राप्ति हुन्छ। भन्ते ! यो प्रतिपदा दुवैतिरबाट प्रणीत देखिन्छ। सरल र चाँडै फल प्राप्तिमा पनि शीघ्रता। भन्ते ! प्रतिपदाहरूमा यही अनुपम हो।

९–"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **भस्ससमाचारको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! यहाँ कोही मृषावादयुक्त कुरा गर्दैन, न त भेदभिन्न गर्ने चुक्ली नै बोल्छ, न त जिल्ने विचारले जे पायो त्यो बोल्छ, वलिक बुद्धिले विचार गरी हृदयग्राही वाचा बोल्छ त्यो पनि समय विचार गरी। भन्ते ! भस्ससमाचारमध्ये यही अनुपम हो।

१०–"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **पुरुषशील समाचारको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! यहाँ कोही सत्यवादी र श्रद्धासम्पन्न हुन्छ। न त कुहक (—आफूमा नभएको गुण देखाउने) हुन्छ, न त बकवाद गर्ने हुन्छ, न त नैमित्तिक हुन्छ, न त छली हुन्छ र न त लाभले लाभ खोज्ने हुन्छ। इन्द्रिय संयमी हुन्छ, भोजन मात्राज्ञ हुन्छ, समचरित्र[1] हुन्छ, जागृतमा मन लगाउने हुन्छ, निरालसी

१. कायवाक्चित्त एक समान हुन्छ भनिएको हो।

हुन्छ, वीर्यवान् हुन्छ, ध्यानी हुन्छ, स्मृतिमान् हुन्छ, कल्याणभाषी हुन्छ, गतिमान् हुन्छ, धारणशक्ति हुने हुन्छ, प्रज्ञावान् हुन्छ, काम विषयमा लोभी हुन्न र स्मृति तथा ज्ञानवान् हुन्छ। भन्ते ! पुरुष-शीलसदाचार-हरूमा यही अनुपम हो।

११–"भन्ते ! भगवान्‌ले अर्को पनि **अनुशासनविधिको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! यी चार अनु-शासनविधि हुन्—(१) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अर्को पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—'यो पुरुष मैले बताए अनुसार आचरण गरी तीनै संयोजनहरूलाई क्षय गरी स्रोतापन्न भई अविनिपाती भई निश्चिन्त बोधिपरायण हुने छ।' (२) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अर्को पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—'यो पुरुष मैले बताए अनुसार आचरण गरी तीनै संयोजनहरूलाई क्षय गरी राग द्वेष मोहलाई दुर्बल पारी सकृदागामी हुनेछ जो एकैबार मात्र यस लोकमा आई दुःखको अन्त गर्ने हुने छ। (३) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अर्को पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—'यो पुरुष मैले बताए अनुसार आचरण गरो पाँचै अधोभागीय (ओरम्भागीय) संयोजनहरूलाई क्षय गरी औपपातिक हुनेछ र त्यस लोकबाट यहाँ नआउने भई उहीं परिनिर्वाण हुने हुनेछ।' (४) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अरू पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—'यो पुरुष मैले बताएको अनुसार आचरण गरी आस्रवहरूलाई क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्त र प्रज्ञाविमुक्त भई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी विहार गर्नेछ।' भन्ते ! अनुशासनमध्ये यही अनुपम हो।

१२–"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **परपुद्गलविमुक्ति ज्ञानको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानद्वारा विचार गरी अरू पुद्गललाई जान्नुहुन्छ—'यो पुरुष तीनै संयोजनहरूलाई क्षय गरी स्रोतापन्न भई अविनिपाती भई निश्चिन्त बोधिपरायण हुनेछ.....सकृदागामी हुनेछ...अनागामी हुनेछ... तथा अनास्रवी भई बस्ने छ।' भन्ते ! परपुद्गल विमुक्तिज्ञानमध्ये यही अनुपम हो ।

१३–"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **शाश्वतवादको** विषयमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यी तीन शाश्वतवाद हुन्—(१) भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छ जस्तो समाधिचित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छ । जस्तै—'एक जन्मको कुरा पनि... लाख जन्मको कुरा पनि । फलाना ठाउँमा थिएँ...यति आयु थियो । सो त्यहाँबाट च्युत भई फलाना ठाउँमा जन्म्यो...र यति आयु थियो । सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो।' यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छ । अनि उ यस्तो भन्छ—'अतीतको कुरा पनि म जान्दछु। संवर्त (=प्रलय) को कुरा पनि विवर्त (=प्रादुर्भाव) को कुरा पनि म जान्दछु । अनागतको कुरा पनि जान्दछु। प्रलय हुनेछ शृष्टि (=प्रादुर्भाव) हुनेछ । यो आत्मा र लोक वन्ध्य कूटस्थ (=अचल) निश्चल छ। प्राणीहरू (नाना योनिमा) दगुर्छन्, गमनागमन गर्छन्, च्युत हुन्छन्, उत्पन्न हुन्छन् र अस्तित्व सदा स्थिर रहन्छ।' यो पहिलो शाश्वतवाद हो।

(२) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी... त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छ जस्तो समाधिचित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छ। जस्तै—'एक संवर्त र विवृत्त...दश संवर्त र विवृत्तका कुराहरू संस्मरण गर्छ...फलाना ठाउँमा थिएँ...सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो।' यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छ। अनि उ यस्तो भन्छ—'अतीतका कुरा पनि म जान्दछु...।' भन्ते ! यो दोश्रो शाश्वतवाद हो। (३) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छ जस्तो समाधिचित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छ। जस्तै—'दश संवर्त र विवृत्त...चालीस संवर्त र विवृत्तका कुराहरू संस्मरण गर्छ...फलाना ठाउँमा थिएँ...सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो।' यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छ। अनि उ यस्तो भन्छ—'अतीतका कुराहरू पनि म जान्दछु...यो आत्मा र लोक वन्ध्य कूटस्थ निश्चल छ। प्राणीहरू (नाना योनिमा) दगुर्छन्, गमनागमन गर्छन्, च्युत हुन्छन्, उत्पन्न हुन्छन् र अस्तित्व सदा स्थिर रहन्छ।' भन्ते ! यो तेश्रो शाश्वतवाद हो। भन्ते ! शाश्वतवादहरूको यही अनुपम हो।

१४–"भन्ते ! भगवान्‌ले अर्को पनि **पूर्वेनिवासानुस्मृतिज्ञान विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छ जस्तो समाधि चित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण

गर्छ। जस्तै—'एक जन्मको कुरा...सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो।' यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छ। भन्ते ! यहाँ देवताहरू छन् जसको आयु यति छ भनी गिन्ति गर्न सकिन्न। परन्तु जुन रूपयोनिमा, अरूपयोनिमा, संज्ञी योनिमा, असंज्ञी योनिमा अथवा नैवसंज्ञानासंज्ञा योनिमा अघि बसेर आएको छ त्यसको अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुरा आकार सहित उद्देश्य सहित संस्मरण गर्छ। भन्ते ! पूर्वनिवासानुस्मृति-ज्ञानमध्ये यही अनुपम हो।

१५-''भन्ते ! भगवान्‌ले अर्को पनि **प्राणीहरू च्युत र उत्पन्न हुने ज्ञानको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छ. जस्तो समाधि चित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा कर्मानुसार हीन प्रणीत, सुवर्ण दुर्वण, सुगति दुर्गतिमा च्युत र उत्पन्न भएका प्राणीहरूलाई देख्छ। 'यी प्राणीहरू काय दुश्चरित्रले युक्त भई वची दुश्चरित्रले युक्त भई मनः दुश्चरित्रले युक्त भई आर्यहरूको अपवाद गरी मिथ्यादृष्टिक भई मिथ्यादृष्टिमा नियुक्त गर्ने भई शरीर छाडी मृत्युपछि अपाय दुर्गतिमा उत्पन्न भए भनी देख्छ। यी प्राणीहरू काय सुचरित्रले युक्त भई वची सुचरित्रले युक्त भई मनः सुचरित्रले युक्त भई आर्यहरूको अपवाद नगर्ने भई सम्यक्‌दृष्टिक सम्यक्‌दृष्टिमा नियुक्त गर्ने भई शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए' भनी देख्छ। यसरी अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा च्युत र उत्पन्न भएका प्राणीहरू-

लाई जान्दछ। भन्ते ! प्राणीहरूको च्युति र उत्पत्तिज्ञानमध्येमा यही अनुपम हो।

१६–"भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **ऋद्धिको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ। भन्ते ! ऋद्धिविध दुइवटा छन्—(a) भन्ते ! जुन ऋद्धि आस्रव सहित र दोषयुक्त छ त्यसलाई **अनार्य-ऋद्धि** भनिन्छ। (b) भन्ते ! जुन ऋद्धि आस्रव रहित तथा दोषमुक्त छ त्यसलाई **आर्य-ऋद्धि** भनिन्छ।

"भन्ते ! आस्रव सहित र दोषयुक्त अनार्य-ऋद्धि भनेको कस्तो हो ? भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जस्तो समाधि प्राप्त गर्दा उसले अनेक प्रकारका ऋद्धिहरू प्राप्त गर्छ। एक भएर धेरै हुन्छ धेरै भएर एक हुन्छ...[१]। भन्ते ! यही आस्रव सहित र दोषयुक्त अनार्य-ऋद्धि हो।

"भन्ते ! आस्रव रहित तथा दोषमुक्त आर्य-ऋद्धि भनेको कस्तो हो ? भन्ते ! यहाँ भिक्षु 'प्रतिकूलमा अप्रतिकूल संज्ञी भई बस्छु' भनी इच्छा गरेमा त्यस्तो गरी बस्न सक्छ। यदि 'अप्रतिकूलमा प्रतिकूल संज्ञी भई बस्छु' भनी इच्छा गरेमा त्यस्तो गरी बस्न सक्छ। यदि प्रतिकूलमा पनि अप्रतिकूलमा पनि—यी दुवैलाई—ख्याल नगरी स्मृतिपूर्वक उपेक्षा गरी बस्छु' भनी इच्छा गरेमा त्यस्तै गरी बस्न सक्छ। भन्ते ! यही ऋद्धिलाई निर्दोषपूर्ण आर्य-ऋद्धि भनिन्छ।

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ४८२ मा उल्लेख भए जस्तै पढ्नू।

"भन्ते ! ऋद्धिविधहरूमा यही अनुपम हो। त्यसलाई भगवान्‌ले निरवशेषरूपले जान्नुहुन्छ। यसरी निरवशेषरूपले जान्नसक्ने भगवान्‌ले योभन्दा उत्तरोत्तर जान्नुपर्ने अरू केही छैन। ऋद्धिविधको विषयमा जे जति भगवान्‌ले जान्नुभएको छ त्योभन्दा बढता जान्ने अरू कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छैन।

शास्ताको अनुमोदन

"भन्ते ! जो त्यो श्रद्धावान् वीर्यवान् कुलपुत्रले आफ्नो पुरुषार्थ-द्वारा प्राप्त गर्नु पर्ने हो त्यो भगवान्‌ले प्राप्त गर्नु भएको छ। भन्ते ! भगवान् कामविषयमा प्रलिप्त हुनुहुन्न न त भगवान् आत्मपीडाको निमित्त संलग्न हुनुहुन्छ। भगवान् यसै जीवनमा चारै ध्यानको सुलाभी हुनुहुन्छ।

"भन्ते ! यदि मसँग 'आवुसो सारिपुत्र ! अतीत समयमा भगवान्‌भन्दा धेरै जान्ने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण थियो के ?' भनी सोधेमा 'थिएन' भनी भन्नेछु। 'आवुसो सारिपुत्र ! अनागतमा भगवान्‌भन्दा धेरै जान्ने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण हुनेछ के ?' भनी सोधेमा 'हुने छैन' भनी भन्नेछु। 'आवुसो सारिपुत्र ! वर्तमान समयमा भगवान्‌भन्दा धेरै जान्ने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छ के ?' भनी सोधेमा 'छैन' भनी भन्छु।

"भन्ते ! यदि मसँग 'आवुसो सारिपुत्र ! के त अतीत समयमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण सम्बोधिको विषयमा बुद्ध समान थिए के ?'

भनी सोधेमा 'थिए[१]' भनी भन्नेछु। 'आवुसो सारिपुत्र ! के त अनागत समयमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण सम्बोधिको विषयमा बुद्ध समान हुने छन् के ?' भनी सोधेमा 'हुने छन्' भनी भन्नेछु। 'आवुसो सारिपुत्र ! वर्तमान समयमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण सम्बोधिको विषयमा बुद्ध समान छ के ?' भनी सोधेमा 'छैन' भनी भन्छु।

"भन्ते ! यदि मसँग आयुष्मान् सारिपुत्रले किन कसैलाई जान्ने र कसैलाई नजान्ने भनी भन्दछन् ?' भनी सोधेमा यस्तो भन्नेछु —'आवुसो ! भगवान्ले अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू सम्बोधिको विषयमा म समान थिए भनी भन्नुभएको कुरा मैले वहाँसँग सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु। आवुसो भगवान्ले अनागत समयमा हुने अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू पनि सम्बोधिको विषयमा म समान हुने छन् भनी भन्नुभएको कुरा मैले वहाँबाट सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु। आवुसो ! भगवान्ले एकै लोकधातुमा न अगाडि न पछाडि गरी एकै समयमा दुइजना अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू हुन्छन् भन्ने कारण छैन; यस्तो हुन सक्दैन भनी भन्नुभएको कुरा मैले वहाँबाट सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु।'

"भन्ते ! यस्तो सोध्दा यस्तो जवाफ दिंदा के भगवान्ले भन्नुभए जस्तै भनेको हुनेछ कि छैन ? के यसबाट मैले भगवान्लाई झूटो आरोप लगाएको हुन्छ ?"

---

१. राहुल सांकृत्यायनद्वारा अनुदित हिन्दी दीघनिकायमा 'थिएन' भनी उल्लेख भएको छ, पृ. २५१.

"सारिपुत्र ! ठीक छ, यस्तो सोध्दा यस्तो जवाफ दिंदा तिमीले मैंले भनेको जस्तै भनेको हुनेछ । मलाई झूटो आरोप लगाएको पनि हुने छैन ।"

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् **उदायीले**[१] भगवान्लाई यस्तो भने—"आश्चर्य हो भन्ते ! अद्भुत हो भन्ते ! कस्तो तथागतको अल्पेच्छता सन्तुष्टिता तथा सल्लेखता ! जहाँ कि तथागत यस्तो महर्द्धिक यस्तो महानुभाव भएर पनि आफूलाई प्रकट गर्नु हुन्न । यदि अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूले यी मध्येमा कुनै एक कारण आफूमा पाएको भए उनीहरूले झण्डा फहराउँथे । अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत ! तथागतको अल्पेच्छता सन्तुष्टिता तथा सल्लेखता !!"

अनि भगवान्ले आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** आमन्त्रण गर्नुभयो—"सारिपुत्र ! त्यसैले तिमीले यो धर्मदेशना भिक्षु भिक्षुणी उपासक तथा उपासिकाहरूलाई बार बार भाषण गर । सारिपुत्र ! जो मोघपुरुषहरूको

---

१. पालि साहित्यमा लालुदायी, कालुदायी र महाउदायी भन्ने तीनजना भिक्षुहरू छन् । यीमध्ये यहाँ महाउदायी भनिएको हो । यी उदायी धर्मदेशनाको सुरुदेखि त्यहाँ थिए । दी नि. अ. क. II. पृ. ६५८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना । यिनीहरू बाहेक अर्का पनि उदायी भिक्षु थिए भन्ने कुरा मज्झिमनिकायको बहुवेदनीय सूत्रद्वारा थाहा हुन्छ । पालि साहित्यमा कति उदायी नाम हुने छन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४१६ मा हेर्नू ।

मनमा तथागत प्रति शंका र विमति हुनेछ यो धर्मदेशना सुनेपछि उनीहरूको शंका र विमति दूर हुने छ।"

यसरी आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्‌को सन्मुख सम्प्रसाद (=श्रद्धा, प्रसन्नता) प्रकट गर्नु भयो। त्यसैले यो धर्मदेशनाको नाउँ नै 'सम्प्रसादनीय' (=सम्पसादनीय) रहन गएको हो।

☒ ☒ ☒

मूल सूत्र—

८२।२७ सारिपुत्रको सिंहनाद

एक समय **नालन्दाको पावारिक आम्रवनमा** भगवान् बस्नु भएको थियो[१]। अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नु भएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्‌लाई यस्तो भन्नुभयो—

"भन्ते! भगवान्‌माथि म यति प्रसन्न छु कि—सम्बोधिको सम्बन्धमा भगवान्‌भन्दा उत्तरोत्तर ज्ञान हुने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण न थियो, न हुनेछ र न त अहिले छ भन्ने विश्वास गर्छु।"

"सारिपुत्र! तिमीले बडो ठूलो निर्भीक कुरा भन्यौ र ठोकेर

---

१. सं. नि. IV. पृ. १३६: नालन्दासुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं; अ. क. III. पृ. १६९. यस्तै सिंहनादको दी. नि. II. पृ. ६६: सारिपुत्त सीहनादो भन्ने शीर्षक अन्तर्गत महापरिनिब्बानसुत्तंमा र दी. नि. III. पृ. ७७: सम्पसादनीयसुत्तंको शुरुमा पनि छ।

सिंहनाद गर्‍यो—'भन्ते ! भगवान्माथि म यति प्रसन्न छु कि—सम्बोधिको सम्बन्धमा भगवान्भन्दा उत्तरोत्तर ज्ञान हुने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण न थियो, न हुनेछ र न त अहिले छ भन्ने विश्वास गर्छु' ।"

"सारिपुत्र ! के तिमीले जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबै भगवान्हरूलाई तिम्रो चित्तले (=ज्ञानले) थाहा पाएको छ कि—वहाँ भगवान्हरू यस्ता शील हुने हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्हरू यस्ता धर्म (=समाधि) हुने हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्हरू यस्ता प्रज्ञा हुने हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्-हरू यसरी बस्ने (=निरोध समापत्तिमा बस्ने) हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्हरू यसरी विमुक्त हुने हुनुहुन्थ्यो ?"

"भन्ते ! थाहापाएको छैन ।"

"सारिपुत्र ! के त तिमीले जो ती भविष्यमा हुने अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू हुन् ती सबै भगवान्लाई तिम्रो चित्तले थाहा पाएको छ कि—वहाँ भगवान्हरू यस्ता शील हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्-हरू यस्ता धर्म (=समाधि) हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्हरू यस्ता प्रज्ञा हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्हरू यसरी बस्नु (=निरोधसमा-पत्तिमा बस्ने) हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्हरू यसरी विमुक्त हुने हुनेछन् ?"

"भन्ते ! थाहापाएको छैन ।"

"सारिपुत्र ! के तिमीले अहिलेका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धलाई तिम्रो चित्तले थाहापाएको छ कि—वहाँ भगवान् यस्तो शील हुने

हुनुहुन्छ अथवा वहाँ भगवान् यस्तो धर्म (=समाधि) हुने हुनुहुन्छ अथवा यस्तो प्रज्ञा हुने हुनुहुन्छ अथवा वहाँ भगवान् यसरी बस्नुहुने (=निरोध समापत्तिमा बस्ने) हुनुहुन्छ अथवा वहाँ भगवान् यसरी विमुक्त हुने हुनुहुन्छ ?"

"भन्ते ! थाहापाएको छैन।"

"सारिपुत्र ! भूत, भविष्य तथा वर्तमानका अरहन्त सम्यक्-सम्बुद्धहरूलाई तिम्रो चित्तले थाहापाउन सकेको छैन भने सारिपुत्र ! कसरी तिमीले 'भन्ते ! भगवान्माथि म यति प्रसन्न छु कि—सम्बोधिको सम्बन्धमा भगवान्भन्दा उत्तरोत्तर ज्ञान हुने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण न थियो, न हुनेछ, न अहिले छ भन्ने विश्वास गर्छु' भनी यस्तो ठूलो निर्भीक कुरा भनेको र ठोकेर सिंहनाद गरेको त ?"

"भन्ते ! भूत, भविष्य तथा वर्तमानका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध-हरूलाई जान्ने चेतोपरिय ज्ञान (=अर्काको चित्तलाई जान्ने ज्ञान) ममा छैन। किन्तु धर्मन्वयद्वारा (=धर्मानुसार विचार गरेर) थाहापाएको हुँ। भन्ते ! जस्तै—राजाको नगरमा बलियो परखाल र तोरण भएको एउटा ढोका हुन्छ। त्यस ढोकामा बस्ने पाले पण्डित, व्यक्त र बुद्धिमानि हुन्छ। चिनेकालाई मात्र भित्र पठाउँछ न चिनेकालाई पठाउँदैन। अनि उ नगरको चारैतिरको बाटोमा गई हेर्दा कतै पनि परखाल फुटेको वा भत्केको देख्दैन। कहींबाट बिरालो पस्ने प्वालसम्म पनि देख्दैन। अनि उसलाई दृढ विश्वास हुन्छ कि—कुनै स्थूल प्राणी नगरमा पस्दा वा बाहिर निस्कँदा सबै यसै ढोकाबाट आवत जावत

गर्नुपर्छ। भन्ते ! यस्तै गरी मैले धर्मन्वयद्वारा जानें कि—भन्ते ! जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबै भगवान्-हरूले—पञ्चनीवरणलाई हटाई चित्तको उपक्लेशलाई प्रज्ञाद्वारा निर्बल पारी चार सतिपट्ठानमा सुप्रतिष्ठित भई यथार्थत सप्तबोध्यङ्गलाई अभ्यास गरी—अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिलाई अवबोध गर्नु भएको थियो। भन्ते ! जो ती अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू अनागत समयमा हुनेछन् ती सबै भगवान्हरूले पनि पञ्चनीवरणलाई हटाई...चार सतिपट्ठानमा सुप्रतिष्ठित भई यथार्थत सप्तबोध्यङ्गलाई अभ्यास गरी—अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिलाई अवबोध गर्नु हुनेछ। भन्ते ! अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनु भएका भगवान्ले पनि अहिले—पञ्चनीवरणलाई हटाई...चार सतिपट्ठानमा सुप्रतिष्ठित भई यथार्थत सप्तबोध्यङ्गलाई अभ्यासगरी—अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिलाई अवबोध गर्नु भएको छ।"

"साधु !! सारिपुत्र ! साधु सारिपुत्र ! अब तिमीले यो धर्म-पर्यायलाई भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा उपासिकाहरूलाई बारम्बार भन्ने गर। सारिपुत्र ! जो मोघपुरुषलाई तथागत प्रति शंका वा सन्देह हुनेछ—यही धर्मपर्याय सुनेर उनीहरूको तथागत प्रति शंका वा सन्देह दूर हुनेछ।"

× × ×

मूल सूत्र—

८३।२८ मेलमिलाप गरी पढ्नु पर्ने धर्महरू

सारिपुत्र स्थविरको धर्मोपदेश

यस्तो मैले सुनें [१]।

एक समय भगवान् पाँचशय महान् भिक्षुसङ्घका साथ **मल्लमा** चारिका गर्नु हुँदै जहाँ मल्लहरूको **'पावा' नगर** हो त्यहाँ पुग्नुभयो र **चुन्द कर्मारपुत्रको आम्रवनमा** बस्नुभयो।

त्यसबखत **पावावासी मल्लहरूको 'उब्भतक'** भन्ने नयाँ संस्थागार[२] भरखरै तयार भएको थियो र जसमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण अथवा कुनै मनुष्यले बास गरेको थिएन। अनि **पावावासी मल्लहरूले** "पाँचशय महान् भिक्षुसङ्घका साथ भगवान् **पावामा** आइपुग्नु भई **चुन्द कर्मारपुत्रको आम्रवनमा** बसिरहनु भएको छ" भन्ने खबर

---

१. दी. नि. III. पृ. १६६: सङ्गीतिसुत्तं, अ. क. II. पृ. ७०८.

२. नगरको बीचमा बनाइराखेको आवास-गृह अथवा सभागृह। दी. नि. अ. क. II. पृ. ७०८: सङ्गीतिसुत्तवण्णना।

सुने। अनि **पावावासी मल्लहरू** जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे। एक छेउमा बसेका **पावावासी मल्लहरूले** भगवान्‌सँग यस्तो बिन्तिगरे—"भन्ते ! पावावासी मल्लहरूको नयाँ **संस्थागार** तयार भएको छ। कुनै श्रमण वा ब्राह्मण अथवा कुनै मनुष्यले त्यसको परिभोग गरेको छैन। भगवान्‌ले पहिलो पटक परिभोग गर्नुभए बेश हुने थियो। भगवान्‌ले परिभोग गरिसकेपछि **पावावासी मल्लहरूले** परिभोग गर्नेछन्। यसबाट पावावासी मल्लहरूको निमित्त दीर्घकालिक हितसुख हुनेछ।" भगवान्‌ले मौनद्वारा स्वीकार गर्नुभयो।

भगवान्‌ले स्वीकार गर्नु भएको कुरा बुझी **पावावासी मल्लहरू** आसनबाट उठी भगवान्‌लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी जहाँ संस्थागार हो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि **संस्थागारमा** आसनहरू बिच्छ्याई भगवान्‌को लागि पनि आसन बिच्छ्याई पानीको घडा राखी तेलको बत्ती राखी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए। एक छेउमा उभिएका उनीहरूले भगवान्‌सँग यस्तो बिन्तिगरे—"भन्ते ! संस्थागारमा आसनहरू बिच्छ्याइसके। भगवान्‌को लागि पनि आसन बिच्छ्याइ सकिएको छ। पानीको घडा र तेलको बत्ती पनि राखिसकेको छ। अब भगवान्‌ले जस्तो उचित सम्झनु हुन्छ।"

अनि चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भगवान् भिक्षुसङ्घका साथ संस्थागारमा जानुभयो। अनि पाउ धोई संस्थागारभित्र जानुभई

बीचको स्तम्भमा आड लिई पूर्वाभिमुख गरी वहाँ बस्नुभयो। भिक्षुसङ्घ पनि पाउ धोई संस्थागारभित्र पसी पश्चीमको भित्तामा अडेसलिई पूर्वाभिमुख गरी भगवान्‌लाई अगाडि पारी बसे। **पावावासी मल्लहरू** पनि खुट्टा धोई संस्थागारभित्र गई पूर्वतिरको भित्तामा अडेसलिई पश्चिमाभिमुख गरी भगवान्‌लाई अगाडि पारी बसे। अनि भगवान्‌ले **पावावासी मल्लहरूलाई** रातको धेरैबेरसम्म धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित समादपित समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नु भई—"वासेट्ठ हो! रात बितिसक्यो। अब तिमीहरू समय जान" भनी उनीहरूलाई बिदा दिनुभयो।

"हवस्, भन्ते!" भनी भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिई **पावावासी मल्लहरू** आसनबाट उठी भगवान्‌लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी गए।

अनि **पावावासी मल्लहरू** गएको केहीछिन पछि चुपलागेर बसिरहेका भिक्षुहरूलाई हेरेर भगवान्‌ले आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—"सारिपुत्र! भिक्षुसङ्घ निरालसी छन्। सारिपुत्र! भिक्षुसङ्घलाई धर्मदेशना गर। मेरो पिठ्यूँ दुख्छ। अतः म आराम गर्न चाहन्छु।" "हवस् भन्ते!" भनी आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो। अनि भगवान् चार दोबरी सङ्घाटि पटचाई दाहिनेतिरबाट सिंहशय्या गरी खुट्टामाथि खुट्टा राखी स्मृति थातमा राखी उठने संज्ञा मनमा लिई लेट्नुभयो।

निगण्ठहरूकाबीच फूट

त्यस समय पावामा भरखरै मात्र निगण्ठ-नाटपुत्रको देहान्त भएको थियो। उनको देहान्त पछि निगण्ठहरूका बीच फूट भएर वचन-तीरले प्रहार गर्दै बस्दथे—"तिमी यो धर्मविनय जान्दैनौ...[१] यदि सक्छौ भने मेरो कुराको जवाफ देऊ।" निगण्ठ-नाटपुत्रका शिष्य-हरूका बीच परस्पर बध नै भइरहेको जस्तो लाग्थ्यो।...

अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—"आवुसो ! निगण्ठ-नाटपुत्रको हालै मात्र पावामा देहान्त भयो। उनको देहान्तपछि निगण्ठहरूको बीच...भत्केको स्तूप जस्तै फूट भयो।

सबै मिलेर पढ्नुपर्छ

"आवुसो ! दुराख्यात, दुष्प्रवेदित, अनैर्याणिक, अन्-उपशम-संवर्तनिक तथा असम्यक्सम्बुद्ध प्रवेदित धर्मविनयमा यस्तै हुन्छ। आवुसो ! हाम्रो भगवान्को यो धर्म सु-आख्यात, सुप्रवेदित, नैर्याणिक, उपशम-संवर्तनिक तथा सम्यक्सम्बुद्ध प्रवेदित छ। त्यसैले सबै मिलेर त्यसलाई पढ्नुपर्छ (सङ्गायितब्बं) विवाद गर्नु हुन्न। जस्तो गर्दा यो ब्रह्मचर्य (=धर्म) दीर्घकालसम्म चिरस्थायी हुन्छ त्यस्तो गर्नुपर्छ। जसले गर्दा बहुजनको हित, बहुजनको सुख, लोकानुकम्पा तथा देवमनुष्य-

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा–१, पृ. २६६ मा हेर्नू।

हरूको पनि हित सुख हुनेछ। आवुसो ! भगवान्‌को त्यो सु-आख्यात... धर्म कस्तो हो त जसद्वारा देवमनुष्यहरूको पनि हित सुख हुन्छ ?

एउटा धर्म—

"आवुसो ! जान्नुभएका देखनुभएका वहाँ भगवान् अरहन्त सम्यक्‌सम्बुद्धले राम्ररी बताउनु भएको एउटा धर्म छ। त्यहाँ सबै मिलजुल भएर पढ्नुपर्छ विवाद गर्नु हुन्न। जस्तो गर्दा ब्रह्मचर्य (=धर्म) दीर्घकालिक चिरस्थायी हुन्छ त्यस्तो गर्नु पर्छ। जसद्वारा बहुजन हित, बहुजन सुख, लोकानुकम्पा तथा देवमनुष्यहरूको पनि हित सुख हुने छ। **कुन एउटा धर्म हो ?**

"(१) सबै सत्वहरू आहारद्वारा[१] रहन्छन्; (२) सबै सत्वहरू संस्कारद्वारा रहन्छन्।

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्‌सम्बुद्धले...बताउनु भएको **एउटा धर्म** यही हो।

दुइवटा धर्महरू—

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्‌सम्बुद्धले...दुइवटा धर्महरू बताउनु भएको छ।...**कुन दुइवटा धर्महरू हुन् ?**

---

१. 'आहार' भन्नाले केवल एक एक गाँस गरी खाने आहारलाई मात्र भनिएको होइन। अपितु हेतु वा प्रत्ययलाई पनि आहार भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नसक्नुपर्छ। दी. नि. अ. क. II. पृ. ७११: सङ्गीतिसुत्तवण्णना।

"१-नाम र रूप। २-अविद्या र भवतृष्णा। ३-भवदृष्टि र विभवदृष्टि। ४-अलज्जा र अनौतप्य। ५-लज्जा र औतप्य। ६-दुर्वाच्यता र पापमित्रता। ७-सुवाच्यता र कल्याणमित्रता। ८-आपत्तिकुशलता र आपत्तिवुट्ठान कुशलता। ९-समापत्ति कुशलता र समापत्तिवुट्ठान कुशलता। १०-धातु कुशलता र मनस्कार कुशलता। ११-आयतन कुशलता र प्रतित्यसमुत्पाद कुशलता। १२-स्थान कुशलता र अस्थान कुशलता। १३-ऋजुभाव र लज्जाभाव। १४-शान्ति र शीलवान्। १५-दोषरहित कुरा र कुशलवार्ता। १६-करुणा र मैत्री। १७-बिस्मृति र अज्ञान। १८-स्मृति र ज्ञान। १९-इन्द्रियमा असंयमता र भोजनमा अमात्रज्ञता। २०-इन्द्रियमा संयमता र भोजनमा मात्रज्ञता २१-प्रज्ञाबल र भावनाबल। २२-स्मृतिबल र समाधिबल। २३-समथ र विपश्यना। २४-समथनिमित्त र ग्रहणनिमित्त। २५-ग्रहण र अविक्षेप। २६-शीलविपत्ति र दृष्टिविपत्ति। २७-शीलसम्पदा र दृष्टिसम्पदा। २८-शीलविशुद्धि र दृष्टिविशुद्धि। २९-ज्ञानदर्शन र ज्ञानदर्शनको निमित्त वीर्य। ३०-संवेग र संवेगनीय स्थानमा संवेगी हुनको निमित्त ज्ञानपूर्वक वीर्य। ३१-असन्तुष्टिता र कुशलधर्मबाट नफर्कने वीर्य। ३२-विदया र विमुक्ति। ३३-क्लेश क्षय गर्ने ज्ञाम र उत्पन्न नहुने ज्ञान।

"आवुसो!...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका दुइवटा धर्महरू यी नै हुन्।

तीनवटा धर्महरू—

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...तीनवटा धर्महरू बताउनु भएको छ।...**कुन तीनवटा धर्महरू हुन् ?**

१–"**तीन अकुशल मूलहरू**—लोभ अकुशलको मूल हो, द्वेष अकुशलको मूल हो र मोह अकुशलको मूल हो।

२-"**तीन कुशल मूलहरू**—अलोभ कुशलको मूल हो, अद्वेष कुशलको मूल हो र अमोह कुशलको मूल हो।

३–"**तीन दुश्चरितहरू**—काय दुश्चरित, वची दुश्चरित र मनः दुश्चरित।

४–"**तीन सुचरितहरू**—काय सुचरित, वची सुचरित र मनः सुचरित।

५–"**तीन अकुशल वितर्कहरू**— कामवितर्क, ब्यापादवितर्क र विहिंसावितर्क।

६-"**तीन कुशल वितर्कहरू**—नैष्क्रम्यवितर्क, अब्यापादवितर्क र अविहिंसावितर्क।

७–"**तीन अकुशल संकल्पहरू**—कामसंकल्प, ब्यापादसंकल्प र विहिंसासंकल्प।

८–"**तीन कुशल संकल्पहरू**—नैष्क्रम्यसंकल्प, अब्यापादसंकल्प र अविहिंसासंकल्प।

९–"**तीन अकुशल संज्ञाहरू**—कामसंज्ञा, ब्यापादसंज्ञा र विहिंसासंज्ञा।

१०–"तीन कुशल संज्ञाहरू—नैष्क्रम्यसंज्ञा, अव्यापादसंज्ञा र अविहिंसासंज्ञा ।

११–"तीन अकुशल धातुहरू—कामधातु, व्यापादधातु र विहिंसाधातु ।

१२–"तीन कुशल धातुहरू—नैष्क्रम्यधातु, अव्यापादधातु र अविहिंसाधातु ।

१३–"अर्को पनि तीन धातुहरू (=लोक)—कामधातु; रूपधातु र अरूपधातु ।

१४–"अर्को पनि तीन धातुहरू—रूपधातु, अरूपधातु र निरोध धातु ।

१५–"अर्को पनि तीन धातुहरू—हीनधातु, मध्यमधातु र उत्तमधातु ।

१६–"तीन तृष्णाहरू—कामतृष्णा, भवतृष्णा र विभव-तृष्णा ।

१७–"अर्को पनि तीन तृष्णाहरू—कामतृष्णा, रूपतृष्णा र अरूपतृष्णा ।

१८–"अर्को पनि तीन तृष्णाहरू—रूपतृष्णा; अरूपतृष्णा र निरोधतृष्णा ।

१९–"तीन संयोजन (=बन्धन) हरू—सत्कायदृष्टि, विचिकित्सा (=संदेह) र शीलव्रतपरामर्श ।

२०–"**तीन आस्रवहरू**—कामास्रव, भवास्रव र अविदयास्रव।

२१-"**तीन भव** (=आवागमन) हरू—कामभव, रूपभव र अरूपभव।

२२–"**तीन एषणा** (=खोज) हरू—कामएषणा, भवएषणा र ब्रह्मचर्यएषणा।

२३–"**तीन मानहरू**— श्रेष्ठछु भन्ने मान, सदृशछु भन्ने मान र हीनछु भन्ने मान।

२४–"**तीन काल** (=समय) हरू—अतीतकाल, अनागतकाल र प्रत्युत्पन्नकाल।

२५–"**तीन अन्तहरू**— सत्काय अन्त, सत्कायसमुदय अन्त र सत्कायनिरोध अन्त।

२६–"**तीन वेदनाहरू**—सुखवेदना, दुःखवेदना र अदुःख असुखवेदना।

२७–"**तीन दुःखहरू**—दुःख दुःखता, संस्कार दुःखता र विपरिणाम दुःखता।

२८–"**तीन राशिहरू**—निश्चिन्त मिथ्यात्वको राशि, मिश्चिन्त सम्यक्त्वको राशि र अनिश्चितताको राशि।

२९–"**तीन तम** (=शंका सन्देह) हरू— अतीतकालको बारेमा शंकासन्देह गर्छ त्यसबाट मुक्त हुन्न, प्रसन्न हुन्न; अनागतकालको बारेमा शंकासन्देह गर्छ त्यसबाट मुक्त हुन्न, प्रसन्न हुन्न र वर्तमानकालको बारेमा शंकासन्देह गर्छ त्यसबाट मुक्त हुन्न र प्रसन्न हुन्न।

३०–"**तीन ठाउँमा तथागतले रक्षागर्नु पर्दैन**—आवुसो ! तथागतको कायसमाचार परिशुद्ध छ। तथागतको कायदुश्चरित छैन जो कि 'यो कुरा अरूले थाहा नपाउन्' भनी तथागतले रक्षागर्नु परोस्। आवुसो ! तथागतको वचीसमाचार परिशुद्ध छ। तथागतको वचीदुश्चरित छैन जो कि 'यो कुरा अरूले थाहा नपाउन्' भनी तथागतले रक्षा गर्नु परोस्। आवुसो ! तथागतको मनः समाचार परिशुद्ध छ। तथागतको मनः दुश्चरित छैन जो कि 'यो कुरा अरूले थाहा नपाउन्' भनी तथागतले रक्षा गर्नु परोस्।

३१–"**तीन प्रपञ्च** (किञ्चन) हरू—राग-प्रपञ्च, द्वेष-प्रपञ्च र मोह-प्रपञ्च।

३२–"**तीन अग्निहरू**—राग-अग्नि, द्वेष-अग्नि र मोह-अग्नि।

३३–"**अरू पनि तीन अग्निहरू**—आहुनेय्य-अग्नि, गृहपति-अग्नि र दक्षिणेय्य-अग्नि।

३४–"**तीनप्रकारले रूपसंग्रह**—सनिदर्शन प्रतिघरूप, अनिदर्शन सप्रतिघरूप र अनिदर्शन अप्रतिघरूप।

३५–"**तीन संस्कारहरू**—पुण्याभिसंस्कार, अपुण्याभिसंस्कार र आनेञ्जाभिसंस्कार।

३६–"**तीन पुद्गल** (=व्यक्ति) हरू—शैक्षपुद्गल, अशैक्ष-पुद्गल र न शैक्ष न अशैक्ष पुद्गल।

३७–"**तीन स्थविर** (=वृद्ध) हरू—जातिस्थविर, धर्मस्थविर र सम्मतिस्थविर।

३८-"**तीन पुण्यक्रिया वस्तुहरू**—दानमय पुण्यक्रिया वस्तु, शीलमय पुण्यक्रिया वस्तु र भावनामय पुण्यक्रिया वस्तु।

३९-"**तीन दोषारोपण** (चोदना) हरू—देखेर, सुनेर तथा शंकाले।

४०-"**तीन काम** (=विषय वासना) **उपपत्तिहरू**—आवुसो! यहाँ सत्वहरू कामविषय भएका हुन्छन् र कामविषय उत्पन्न भएपछि उनीहरू त्यसैको बशमा बस्छन्। जस्तै—**कुनै मनुष्यहरू** तथा केही देवताहरू केही विनीपातीहरू। यो पहिलो कामउपपत्ति हो। आवुसो! यहाँ कामविषय निर्मित गर्ने सत्वहरू पनि छन्। उनीहरू कामविषयहरू निर्मित गरी त्यसको बशमा बस्छन्। जस्तै—**निर्माणरति देवताहरू।** यो दोश्रो कामउपपत्ति हो। आवुसो! यहाँ अर्काले निर्मित गरेको कामविषय पनि छ। उनीहरू अर्काले निर्मित कामविषयलाई बशमा पार्छन्। जस्तै—**परनिर्मित वशवर्ति देवता।** यो तेश्रो कामउपपत्ति हो।

४१-"**तीन सुख उपपत्तिहरू**—आवुसो! यहाँ सत्वहरू उत्पन्न गरी गरी सुखपूर्वक बस्छन्। जस्तै—**ब्रह्मकायिक देवता।** यो पहिलो सुखउपपत्ति हो। आवुसो! यहाँ सुखले भरिपूर्ण सत्वहरू छन्। उनीहरूले कहिले कहिले 'अहो सुख! अहो सुख!' भनी उदान प्रकट गर्छन्। जस्तै—**आभास्वर देवता।** यो दोश्रो सुखउपपत्ति हो। आवुसो! यहाँ सुखले परिपूर्ण सत्वहरू छन्। उनीहरू प्रणीत सुखमा

सन्तुष्ट भई सुखानुभव गर्छन् । जस्तै—**सुभकृत्स्न देवता** । यो तेश्रो सुख उपपत्ति हो ।

४२-"**तीन प्रज्ञाहरू**—शैक्षप्रज्ञा, अशैक्षप्रज्ञा र न शैक्ष न अशैक्षप्रज्ञा ।

४३-"**अर्का पनि तीन प्रज्ञाहरू**—चिन्तामयप्रज्ञा, श्रुतमयप्रज्ञा र भावनामयप्रज्ञा ।

४४-"**तीन आयुधहरू**—श्रुतआयुध, प्रविवेकआयुध र प्रज्ञा-आयुध ।

४५-"**तीन इन्द्रियहरू**—अनज्ञातज्ञातस्यामिन्द्रिय[1] (=पहिले नजानेकोलाई जान्नेछु भन्ने इन्द्रिय), अज्ञिन्द्रिय[2] (=जानेको इन्द्रिय) र अज्ञाताविन्द्रिय[3] (=जानिसकेको इन्द्रिय) ।

४६-"**तीन चक्षुहरू**—मांसचक्षु, दिव्यचक्षु र प्रज्ञाचक्षु ।

---

१. स्रोतापत्ति मार्गज्ञानलाई 'अनज्ञातज्ञातस्यामिन्द्रिय' भनिएको हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३३: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।

२. स्रोतापत्तिफलज्ञानलाई 'अज्ञिन्द्रिय' भनिएको हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३३: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।

३. अरहत्फल ज्ञानलाई 'अज्ञाताविन्द्रिय' भनिएको हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३३: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।

४७–"**तीन शिक्षाहरू**—अधिशीलशिक्षा[1]; अधिचित्तशिक्षा[2] र अधिप्रज्ञाशिक्षा[3]।

४८–"**तीन भावनाहरू**—कायभावना, चित्तभावना र प्रज्ञा-भावना।

४९–"**तीन अनुत्तरीयहरू**—दर्शनानुत्तरीय, प्रतिपदानुत्तरीय र विमुक्तानुत्तरीय।

५०–"**तीन समाधिहरू**—सवितर्क सविचार समाधि, अवितर्क विचार मात्र समाधि र अवितर्क अविचार समाधि।

५१–"**अर्का पनि तीन समाधिहरू**—शून्यतासमाधि, अनि-मित्तसमाधि र अप्रणिहितसमाधि।

५२–"**तीन सुचरितता**—कायसुचरितता, वचीसुचरितता र मनःसुचरितता।

५३–"**तीन मौनता**—कायमौनता, वचीमौनता र मनः मौनता।

---

१. प्रातिमोक्ष संवरशीललाई 'अधिशील शिक्षा' भनिएको हो। दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३४.

२. अष्टसमापत्तिचित्त अथवा विपश्यना ध्यान मूलकलाई 'अधिचित्त शिक्षा' भनिएको हो। दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३४.

३. विपश्यना प्रज्ञालाई 'अधिप्रज्ञा शिक्षा' भनिएको हो। दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३४.

५४-"**तीन कुशलता**—आयकुशलता, अपायकुशलता र उपाय-कुशलता ।

५५-"**तीन मदहरू**—आरोग्यमद, यौवनमद र जीवितमद ।

५६-"**तीन आधिपत्यहरू**—आत्माधिपत्य, लोकाधिपत्य र धर्माधिपत्य ।

५७-"**तीन कथावस्तुहरू**—'अतीत समयमा यस्तो भएको थिएँ' भनी अतीत समयको बारेमा कुरा गर्छ, 'भविष्यमा यस्तो हुनेछु' भनी भविष्यको बारेमा कुरा गर्छ र 'वर्तमान समयमा यस्तो छु' भनी वर्तमान समयको बारेमा कुरा गर्छ ।

५८-"**तीन विद्याहरू**—पूर्वेनिवासानुस्मृतिज्ञान विदया; सत्वहरूको च्युति उत्पत्तिज्ञान विदया र आस्रवक्षय ज्ञानविदया ।

५९-"**तीन विहारहरू**—दिव्यविहार, ब्रह्मविहार र आर्य-विहार ।

६०-"**तीन प्रातिहार्यहरू**—ऋद्धिप्रातिहार्य, आदेशनाप्राति-हार्य र अनुशासनीयप्रातिहार्य ।

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका **तीनवटा धर्महरू** यी नै हुन् ।

चारवटा धर्महरू—

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...चारवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...**कुन चारवटा धर्महरू हुन् ?**

१-"चार स्मृतिपट्ठानहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु कायमा कायानुपश्यी भई विहार गर्छ। वेदनामा वेदनानुपश्यी भई विहार गर्छ। चित्तमा चित्तानुपश्यी भई विहार गर्छ। धर्ममा धर्मानुपश्यी भई विहार गर्छ।

२-"चार सम्यक्प्रधानहरू—आवुसो ! यहाँ उत्पन्न नभएको पापक अकुशल धर्मलाई उत्पन्न हुन नदिन कोशिश गर्छ। उत्पन्न भएको पापक अकुशल धर्मलाई हटाउनको निमित्त कोशिश गर्छ। उत्पन्न नभएको कुशल धर्मलाई उत्पन्न गराउनको निमित्त कोशिश गर्छ। उत्पन्न भएको कुशल धर्मलाई स्थिर राख्नको निमित्त कोशिश गर्छ।

३-"चार ऋद्धिपादहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु छन्दसमाधि प्रधानसंस्कार युक्त भई ऋद्धिपाद भाविता गर्छ।...चित्तसमाधि प्रधान-संस्कार युक्त भई...वीर्यसमाधि प्रधानसंस्कार युक्त भई...र विमर्शन-समाधि प्रधानसंस्कार युक्त भई ऋद्धिपाद भाविता गर्छ।

४-"चार ध्यानहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु कामविषयलाई त्यागी...प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ; वितर्क विचारलाई शान्त गरी... द्वितीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ; प्रीतिलाई पनि त्यागी...तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ तथा सुख दुःखलाई त्यागी...चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ।

५-"चार समाधिभावनाहरू—(१) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना छ जसको अभिवृद्धि गर्दा यसै जीवनमा सुख हुन्छ। (२) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना छ जसको अभिवृद्धि गर्दा ज्ञान-

दर्शन प्रतिलाभ हुन्छ । (३) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना छ जसको अभिवृद्धि गर्दा **स्मृति सम्प्रजन्यता** लाभ हुन्छ तथा (४) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना पनि छ जसको अभिवृद्धि गर्दा **आस्रवक्षय** प्राप्त हुन्छ ।

"(१) आवुसो ! कुनचाहिं समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा यसै जीवनमा सुख हुन्छ ? आवुसो !...प्रथमध्यान,...द्वितीयध्यान, ...तृतीयध्यान,...तथा चतुर्थध्यानमा बस्छ । आवुसो ! यसै समाधि-भावनालाई भावित बहुलिकृत गर्दा यसै जीवनमा सुख हुन्छ ।

"(२) आवुसो ! कुनचाहिं समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा यसै जीवनमा ज्ञानदर्शन लाभ हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु आलोकसंज्ञा मनस्कार गर्छ; दिवासंज्ञालाई अधिष्ठान गर्छ । जस्तो दिन हो त्यस्तै रात । जस्तो रात हो त्यस्तै दिन । यसरी नढाकिएको विवृत्त भएको चित्तले प्रभास सहित चित्तलाई भाविता गर्छ । आवुसो ! यही समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा ज्ञानदर्शन लाभ हुन्छ ।

"(३) आवुसो ! कुनचाहिं समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा स्मृति सम्प्रजन्यता प्राप्त हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुको ज्ञान-सहितको **वेदना** उत्पन्न हुन्छ; ज्ञानसहितको वेदना उपस्थित रहन्छ र ज्ञानसहितको वेदना विलिन हुन्छ । ज्ञानसहितको **संज्ञा**...ज्ञानसहितको **वितर्क**...विलिन हुन्छ । आवुसो ! यही समाधि भावना भावित बहुलिकृत गर्दा स्मृति सम्प्रजन्यता प्राप्त हुन्छ ।

"(४) आवुसो ! कुनचाहिं समाधि भावना भावित बहुलिकृत गर्दा आस्रवक्षय प्राप्त हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु पञ्चउपादानस्कन्ध-माथि उदयव्यय दृष्टिले हेरेर बस्छ। यो रूप हो, यो रूपको समुदय हो तथा यो रूपको विनाश हो। यो वेदना हो,...यो संज्ञा हो;...यो संस्कार हो,...यो विज्ञान हो...। आवुसो ! यही समाधि भावना भावित बहुलिकृत गर्दा आस्रवक्षय प्राप्त हुन्छ।

६-"**चार अप्रमण्य**—आवुसो ! यहाँ भिक्षु मैत्री सहगतचित्त एक दिशामा फैलाई बस्छ...[१]।

७-"**चार अरूप्य**—आवुसो ! यहाँ भिक्षु सर्वतो रूपसंज्ञालाई अतिक्रमण गरी प्रतिघसंज्ञालाई अन्त गरी...[२] बस्छ।

८-"**चार सहाराहरू** (अपस्सेनानि)—आवुसो ! यहाँ भिक्षु संख्यान गरी (=सोच विचार गरी) कुनै एकलाई सेवन गर्छ, संख्यान गरी कुनै एकलाई स्वीकार्छ, संख्यान गरी कुनै एकलाई अस्वीकार्छ र संख्यान गरी कुनै एकलाई हटाउँछ।

९-"**चार आर्यवंशहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु कुनै प्रकारको चीवरद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ। कुनै प्रकारको चीवरद्वारा सन्तुष्ट

---

१. यहाँका बाँकी पाठ लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. ४०-४१ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू तथा चार अरूपध्यानको सम्बन्धमा बु. ब्रा॰ भा-३, पृ. ३७-३८ मा उल्लेख भए झैं बुझ्नू।

हुने कुराको वर्णवादी हुन्छ । चीवरको कारणमा कुनै प्रकारको अनुपयुक्त काम गर्दैन । चीवर पाइन भनेर आत्तिन्न । चीवर पाएँ भनेर लोभ गर्दैन...बल्की दुष्परिणामदर्शी भई परिभोग गर्छ । त्यस प्रकारको कुनै चीवरद्वारा सन्तुष्ट हुनेबाट न आफूलाई ठूलो ठान्दछ न अर्कालाई नीच ठान्छ । जो त्यहाँ दक्ष निरालसी सम्प्रज्ञानी तथा स्मृतिवान् हुन्छ त्यसैलाई 'पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु' भनी भन्दछन् ।

"(२) आवुसो ! फेरि कुनै प्रकारको भोजनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ । कुनै प्रकारको भोजनद्वारा सन्तुष्ट हुने कुराको वर्णवादी हुन्छ । भोजनको कारणमा कुनै अनुपयुक्त काम गर्दैन । भोजन लाभ भएन भनेर आत्तिन्न । लाभ भयो भनेर त्यसमा लोभ गर्दैन बल्की दुष्परिणामदर्शी भई सेवन गर्छ । त्यस प्रकारको कुनै भोजनद्वारा सन्तुष्ट हुनेबाट न आफूलाई ठूलो ठान्दछ न अर्कालाई नीच ठान्छ । जो त्यहाँ दक्ष...हुन्छ त्यसैलाई 'पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु' भनी भन्दछन् ।

"(३) आवुसो ! फेरि कुनै प्रकारको शयनासनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ । कुनै प्रकारको शयनासनद्वारा सन्तुष्ट हुने कुराको वर्णवादी हुन्छ । शयनासनको कारणमा कुनै अनुपयुक्त काम गर्दैन । शयनासन प्राप्त भएन भनेर आत्तिन्न । प्राप्त भयो भनेर त्यसमा लोभ गर्दैन बल्की दुष्परिणामदर्शी भई सेवन गर्छ । त्यस प्रकारको कुनै शयनासनद्वारा सन्तुष्ट हुनेबाट न आफूलाई ठूलो ठान्दछ न अर्कालाई नीच ठान्छ । जो त्यहाँ दक्ष...हुन्छ त्यसैलाई 'पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु' भनी भन्दछन् ।

"(४) आवुसो ! फेरि भिक्षु प्रहाणमा (=त्यागमा) मन लगाई प्रहाणमा अभिरमण गर्छ। भावनामा मन लगाई भावनामा अभिरमण गर्छ। यसरी प्रहाणमा मन लगाई यसरी भावनामा मन लगाई त्यसबाट न आफूलाई ठूलो ठान्दछ न अर्कालाई नीच ठान्छ। जो त्यहाँ दक्ष... हुन्छ त्यसैलाई 'पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु' भनी भन्दछन्।

१०-"चार प्रधानहरू (=वीर्य)—संवरप्रधान, प्रहाण (=त्याग) प्रधान, भावनाप्रधान तथा अनुरक्षणप्रधान।

"(१) आवुसो ! संवरप्रधान भनेको कस्तो हो ? यहाँ भिक्षु चक्षुले रूप हेरी...चक्षुरिन्द्रिय बशमा राख्छ। श्रोतले शब्द सुनी... घ्राणले गन्ध सुँघी...जिह्वाले रसास्वाद चाखी...कायले स्पर्श गरी... मनले मनको विषय जानी...[1] मनेन्द्रिय संयम गरी बस्छ। आवुसो ! यसैलाई संवरप्रधान भन्दछन्।

"(२) आवुसो ! प्रहाणप्रधान भनेको कस्तो हो ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुले उत्पन्न भएको कामवितर्कलाई स्वीकार्दैन बल्की त्याग गर्छ दूर गर्छ नाश गर्छ। उत्पन्न भएको व्यापादवितर्कलाई...उत्पन्न भएको विहिंसावितर्कलाई......नाश गर्छ। आवुसो ! यसैलाई प्रहाणप्रधान भन्दछन्।

"(३) आवुसो ! भावनाप्रधान भनेको कस्तो हो ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु विवेक आश्रित गरी, वैराग आश्रित गरी, निरोध आश्रित

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २८६-८७ मा उल्लेख भए बमोजिम पढ्नू।

गरी तथा त्यागपरिणाम भएको स्मृतिसम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ।... धर्मविचयसम्बोध्यङ्ग...वीर्यसम्बोध्यङ्ग ... प्रीतिसम्बोध्यङ्ग... प्रश्रब्धि-सम्बोध्यङ्ग ... समाधिसम्बोध्यङ्ग ... तथा उपेक्षासम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ। आवुसो ! यसैलाई भावनाप्रधान भन्दछन्।

"(४) आवुसो ! अनुरक्षणप्रधान भनेको कस्तो हो ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुले उत्पन्न भएको अस्थिकसंज्ञा, पुलवकसंज्ञा, विनीलकसंज्ञा, विच्छिद्रकसंज्ञा, उद्धुमातकसंज्ञा जस्ता असल समाधि निमित्तलाई रक्षा गर्छ। आवुसो ! यसैलाई अनुरक्षणप्रधान भन्दछन्।

११-"**चार ज्ञानहरू**—धर्मविषयकोज्ञान (=चतुरार्यसत्य ज्ञान), अन्वय विषयको ज्ञान, परचित्त विषयको ज्ञान तथा सम्मति विषयको ज्ञान।

१२-"**अर्को पनि चार ज्ञानहरू**—दुःख विषयको ज्ञान, दुःखसमुदय विषयको ज्ञान, दुःखनिरोध विषयको ज्ञान र दुःखनिरोध-गामिनी प्रतिपदा विषयको ज्ञान।

१३-"**चार स्रोतापत्ति अङ्गहरू**—सत्पुरुष-सत्संगत, सद्धर्म-श्रवण, ज्ञानपूर्वक विचार र धर्मानुसार आचरण।

१४-"**चार स्रोतापन्नका अङ्गहरू**—आवुसो ! यहाँ आर्य-श्रावक 'वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ...[१]' भनी बुद्ध प्रति अटल रूपले (अवेच्चप्पसादेन) प्रसन्न भएको हुन्छ।...धर्म प्रति अटलरूपले प्रसन्न

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. १४७ मा हेर्नू।

भएको हुन्छ।...[1] सङ्घ प्रति अटलरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ र आर्यकान्त शीलले युक्त हुन्छ।

१५-"चार **श्रामाण्यफलहरू**—स्रोतापत्तिफल, सकृदागामी-फल, अनागामीफल र अरहत्फल।

१६-"चार **धातुहरू**—पृथ्वीधातु, आप्धातु, तेजधातु र वायुधातु।

१७-"चार **आहारहरू**—गाँस गाँस गरी खाने स्थूल वा सूक्ष्म आहार, दोश्रो स्पर्श, तेश्रो मनः सञ्चेतना र चौथो विज्ञान।

१८-"चार **विज्ञानस्थितिहरू**—आवुसो! **रूपमा** आश्रय गरी, रूपमा गोचर गरी, रूपमा प्रतिष्ठित भई तृष्णाको सेवनबाट विज्ञानको वृद्धि, वुरुलिह, वैपुल्य हुन्छ र (अभिसंस्कार) विज्ञानको स्थिति रहन्छ। **वेदनामा... संज्ञामा.. संस्कारमा** आश्रय गरी...(अभि-संस्कार) विज्ञानको स्थिति रहन्छ।

१९-"चार **अगति गमनहरू**—छन्दरागद्वारा अगतिगमन गर्छ, द्वेषद्वारा अगतिगमन गर्छ, मोहद्वारा अगतिगमन गर्छ र भयद्वारा अगति (=पक्ष) गमन गर्छ।

२०-"चार **तृष्णा उत्पादहरू**—आवुसो! चीवरको कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ; आवुसो! भिक्षा भोजनको

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४३ मा समुल्लेख भए जस्तै पढ्नू।

कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ; आवुसो ! शयनासनको कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ र आवुसो ! प्रणीत प्रणीतको (=घ्यू, तेल आदिको) कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ ।

२१-"**चार प्रतिपद्हरू**—दुःख सहितको प्रतिपद् घीलो ज्ञान प्राप्त, दुःख सहितको प्रतिपद् चांडै ज्ञान प्राप्त, सुख सहितको प्रतिपद् घीलो ज्ञान प्राप्त र सुख सहितको प्रतिपद् चांडै ज्ञान प्राप्त ।

२२-"**अर्को पनि चार प्रतिपद्हरू**—अक्षमा (=सहन नसक्ने) प्रतिपद्, क्षमा (=सहन सक्ने) प्रतिपद्, दम (=इन्द्रिय दमन) प्रतिपद् र शम (=उत्पन्न हुने कामवितर्कादिलाई शमन गर्ने) प्रतिपद् ।

२३-"**चार धर्मपदहरू**—अनभिध्या-धर्मपद, अव्यापाद-धर्मपद, सम्यक्स्मृति-धर्मपद र सम्यक्समाधि-धर्मपद ।

२४-"**चार धर्मसमादानहरू**—(१) आवुसो ! त्यस्तो धर्म-समादान छ जसको फल यसै जीवनमा र भविष्यमा पनि दुःख विपाक हुन्छ; (२) आवुसो ! त्यस्तो धर्मसमादान छ जसको फल यसै जीवनमा दुःख र भविष्यमा सुख विपाक हुन्छ; (३) आवुसो ! त्यस्तो धर्म-समादान छ जसको फल यसै जीवनमा सुख र भविष्यमा दुःख विपाक हुन्छ र (४) आवुसो ! त्यस्तो धर्मसमादान छ जसको फल यसै जीवनमा पनि सुख र भविष्यमा पनि सुख हुन्छ ।

२५-"**चार धर्मस्कन्धहरू**—शीलस्कन्ध, समाधिस्कन्ध, प्रज्ञा-स्कन्ध र विमुक्तिस्कन्ध ।

२६-"**चार बलहरू**—वीर्यबल, स्मृतिबल, समाधिबल र प्रज्ञाबल।

२७-"**चार अधिष्ठानहरू**—प्रज्ञा-अधिष्ठान, सत्य-अधिष्ठान, त्याग-अधिष्ठान र उपशम-अधिष्ठान।

२८-"**चार प्रश्नोत्तरहरू**—एकांशरूपले दिन योग्य प्रश्नोत्तर, प्रश्न गरेर दिनुपर्ने प्रश्नोत्तर, छुटचाइ छुटचाइ (विभाजन) दिनुपर्ने प्रश्नोत्तर तथा थातिराख्नुपर्ने प्रश्नोत्तर।

२९-"**चार कर्महरू**—आवुसो ! कृष्णकर्मको कृष्णविपाक छ; आवुसो ! शुक्लकर्मको शुक्लविपाक छ; आवुसो ! कृष्णशुक्लकर्मको कृष्णशुक्ल विपाक छ र आवुसो ! अकृष्णअशुक्लकर्मको अकृष्णअशुक्ल विपाक छ जसले कर्मक्षयतिर पुऱ्याउँछ।

३०-"**चार साक्षात्कार गर्नुपर्ने धर्महरू**—स्मृतिद्वारा साक्षात्कार गर्नु पर्ने पूर्वेनिवासज्ञान, चक्षु (=दिव्य) द्वारा साक्षात्कार गर्नु पर्ने प्राणीको च्युत उत्पत्तिको ज्ञान, कायद्वारा साक्षात्कार गर्नु पर्ने अष्टविमोक्ष ज्ञान र प्रज्ञाद्वारा साक्षात्कार गर्नु पर्ने आस्रवक्षय ज्ञान।

३१-"**चार ओघ** (=बाढ) हरू—काम-ओघ, भव-ओघ, दृष्टि-ओघ र अविदया-ओघ।

३२-"**चार योग** (=संयोजन) हरू—काम-योग, भव-योग, दृष्टि-योग र अविदया-योग।

३३-"**चार विसंयोगहरू**—कामयोग-विसंयोग, भवयोग-विसंयोग, दृष्टियोग-विसंयोग र अविदयायोग-विसंयोग।

३४-"**चार ग्रन्थीहरू**—अभिध्या कायग्रन्थी, व्यापाद-काय-ग्रन्थी, शीलव्रतपरामर्श-कायग्रन्थी र 'यही सत्य हो' (अरू झूट हो) भन्ने विश्वास-कायग्रन्थी ।

३५-"**चार उपादानहरू**—काम-उपादान, दृष्टि-उपादान, शीलव्रत-उपादान तथा आत्मवाद-उपादान ।

३६-"**चार योनिहरू**—अण्डजयोनि, जरायुजयोनि, संस्वेदज-योनि र औपपातिकयोनि ।

३७-"**चार गर्भप्रवेशहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ कोही नजानि-कन (असम्पजानो) आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो पहिलो गर्भप्रवेश हो । (२) आवुसो ! फेरि यहाँ कोही जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो दोश्रो गर्भप्रवेश हो । (३) आवुसो ! फेरि यहाँ कोही जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो तेश्रो गर्भप्रवेश हो । (४) आवुसो ! फेरि यहाँ कोही जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र जानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो चौथो गर्भप्रवेश हो ।

३८-"**चार आत्मभाव प्रतिलाभहरू** (=आत्मभावहरू)—(१) आवुसो ! त्यस्तो आत्मभाव छ जुन आत्मभावमा आत्मसञ्चेतना

(=आफूले चिताए अनुसार) मात्र वहन गर्छ (कमति) तर परसञ्चेतना (=अर्काले चिताएको अनुसार) होइन। (२) आवुसो ! त्यस्तो आत्मभाव पनि छ जुन आत्मभावमा परसञ्चेतना (=अरूले चिताए अनुसार) वहन गर्छ तर आत्मसञ्चेतना (=आफूले चिताए अनुसार) होइन। (३) आवुसो ! त्यस्तो पनि आत्मभाव छ जुन आत्मभावमा आत्मसञ्चेतना पनि परसञ्चेतना पनि वहन गर्छ। (४) आवुसो ! त्यस्तो पनि आत्मभाव छ जुन आत्मभावमा न आत्मसञ्चेतना वहन गर्छ न परसञ्चेतना वहन गर्छ।

३९-"**चार दक्षिणा विशुद्धिहरू**—(१) आवुसो ! दायकबाट विशुद्धि हुने दक्षिणा (=दान) छ तर प्रतिग्राहकबाट होइन। (२) आवुसो ! प्रतिग्राहकबाट विशुद्धि हुने दक्षिणा छ तर दायकबाट होइन। (३) आवुसो ! दायकबाट पनि प्रतिग्राहकबाट पनि विशुद्धि नहुने दक्षिणा छ। (४) आवुसो ! दायकबाट पनि प्रतिग्राहकबाट पनि विशुद्धि हुने दक्षिणा छ।

४०-"**चार संग्रह वस्तुहरू**—दान, प्रियवचन अर्थचर्या र समानता।

४१-"**चार अनार्य व्यवहारहरू**—मृषावाद, पिशुन वचन, परुष वचन र सम्प्रलाप।

४२-"**चार आर्य व्यवहारहरू**—मृषावादबाट विरतता, पिशुन वचनबाट विरतता, परुष वचनबाट विरतता र सम्प्रलापबाट विरतता।

४३-"**अर्को पनि चार अनार्य ब्यवहारहरू**—नदेखेकोलाई देखेको भन्नु, नसुनेकोलाई सुनेको भन्नु, नछोएकोलाई छोएको भन्नु र नजानेकोलाई जानेको भन्नु ।

४४-"**अर्को पनि चार आर्य ब्यवहारहरू**- -नदेखेकोलाई नदेखेको भन्नु, नसुनेकोलाई नसुनेको भन्नु, नछोएकोलाई नछोएको भन्नु र नजानेकोलाई नजानेको भन्नु ।

४५-"**अर्को पनि चार अनार्य ब्यवहारहरू**—देखेकोलाई नदेखेको भन्नु, सुनेकोलाई नसुनेको भन्नु, छोएकोलाई नछोएको भन्नु र जानेकोलाई नजानेको भन्नु ।

४६-"**अर्को पनि चार आर्य ब्यवहारहरू**—देखेकोलाई देखेको भन्नु, सुनेकोलाई सुनेको भन्नु, छोएकोलाई छोएको भन्नु र जानेकोलाई जानेको भन्नु ।

४७-"**चार पुद्‌गल** (=पुरुष) हरू—आवुसो ! यहाँ आफूलाई तापदिने हुन्छ ...[१] ।

४८-"**अर्को पनि चार पुद्‌गलहरू**—आवुसो ! यहाँ कोही पुरुष आत्महितको लागि काम गर्छ तर परहितको लागि होइन । आवुसो ! यहाँ केही पुरुष परहितको लागि काम गर्छ परन्तु आत्महितको लागि होइन । आवुसो ! यहाँ केही पुरुष न आत्महितको लागि न

---

१. यहाँका बाँकी अरू कुराहरू सबै लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २११ मा उल्लेख भए जस्तै बुझ्नू ।

परहितको लागि काम गर्छ। आवुसो ! यहाँ केही पुरुष आत्महितको लागि पनि परहितको लागि पनि काम गर्छ।

४९–"**अर्को पनि चार पुद्गलहरू**—अँध्यारोबाट अँध्यारोमा जाने, अँध्यारोबाट उज्यालोमा जाने, उज्यालोबाट अँध्यारोमा जाने र उज्यालोबाट उज्यालोमा जाने।

५०–"**अर्को पनि चार पुद्गलहरू**—श्रमण-अचल, श्रमण-पद्म (=रातो कमल), श्रमण-पुण्डरीक (=सेतो कमल) र श्रमणहरूमा श्रमण-सुकुमार।

"आवुसो !... वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले... बताउनु भएको **चारवटा धर्महरू** यही हुन्।

प्रथम भाणवार समाप्त।

पाँचवटा धर्महरू—

"आवुसो !... वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले... पाँचवटा धर्महरू बताउनु भएका छन्।... **कुन पाँचवटा धर्महरू हुन ?**

१–"**पाँच स्कन्धहरू**—रूपस्कन्ध, वेदनास्कन्ध, संज्ञास्कन्ध, संस्कारस्कन्ध तथा विज्ञानस्कन्ध।

२–"**पाँच उपादानस्कन्धहरू**—रूप-उपादानस्कन्ध, वेदना-उपादानस्कन्ध, संज्ञा-उपादानस्कन्ध, संस्कार-उपादानस्कन्ध तथा विज्ञान-उपादानस्कन्ध।

३-"**पाँच कामगुणहरू**—चक्षुविज्ञेय रूपहरू छन् जो इष्ट कान्त ... हुन्छन्[१]।

४-"**पाँच गतिहरू**—नरक, तिर्यक्, प्रेत, मनुष्य तथा देव।

५-"**पाँच मात्सर्यहरू**—आवास मात्सर्य, कुल मात्सर्य, लाभ मात्सर्य, वर्ण मात्सर्य र धर्म मात्सर्य।

६-"**पाँच नीवरणहरू**—कामच्छन्द-नीवरण, व्यापाद-नीवरण, स्त्यानमृद्ध-नीवरण, औद्धत्य कौकृत्य-नीवरण तथा विचिकित्सा-नीवरण।

७-"**पाँच अधोभागीय संयोजनहरू**—सत्कायदृष्टि, विचिकित्सा, शीलव्रतपरामर्श, कामच्छन्द र व्यापाद।

८-"**पाँच ऊर्ध्वभागीय संयोजनहरू**—रूपराग, अरूपराग, मान, उद्धच्च र अविद्या।

९-"**पाँच शिक्षापदहरू**—प्राणी हिंसाबाट विरत रहनु, अदिन्नादानबाट विरत रहनु, काममिथ्याचारबाट विरत रहनु, मृषावादबाट विरत रहनु र सुरामेरय मद्यप्रमादस्थानबाट विरत रहनु।

१०-"**पाँच अभव्यस्थानहरू**—(१) आवुसो! क्षीणास्रवी भिक्षुले जानी जानी प्राणीहिंसा गर्न सक्तैन, (२) क्षीणास्रवी भिक्षुले नदिएको वस्तु चोरी गर्न सक्तैन; (३) क्षीणास्रवी भिक्षुले मैथुन गर्न सक्तैन, (४) क्षीणास्रवी भिक्षुले झूटो बोल्न सक्तैन तथा (५) अधि

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ६६ मा उल्लेख भए जस्तै पढ्नू।

गृहस्थीमा छँदा जस्तै क्षीणास्रवी भिक्षुले रात बितेको कुनै काम (=खाने वस्तु) भोग गर्न सक्तैन।

११–"पाँच व्यसनहरू—ज्ञातिव्यसन, भोगव्यसन, रोगव्यसन, शीलव्यसन तथा दृष्टिव्यसन। आवुसो! ज्ञातिव्यसनको कारणले, भोगव्यसनको कारणले अथवा रोगव्यसनको कारणले प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्नन्। शीलव्यसनको कारणले अथवा दृष्टिव्यसनको कारणले प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि...नरकमा उत्पन्न हुन्छन्।

१२–"पाँच सम्पत्तिहरू (सम्पदा)—ज्ञातिसम्पत्ति, भोगसम्पत्ति, आरोग्यसम्पत्ति, शीलसम्पत्ति तथा दृष्टिसम्पत्ति। आवुसो! ज्ञातिसम्पत्ति, भोगसम्पत्ति र आरोग्यसम्पत्तिको कारणबाट प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्नन्। शीलसम्पत्ति वा दृष्टिसम्पत्तिको कारणबाट प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन्।

१३–"शील त्रुटी हुने दुश्शीलको पाँच दुष्परिणामहरू—(१) आवुसो! शील त्रुटी हुने दुश्शीलको प्रमादको कारणले गर्दा ठूलो भोगसम्पत्ति हानी हुन्छ। दुश्शीलको यो पहिलो दुष्परिणाम हो। (२) आवुसो! फेरि शील त्रुटी हुने दुश्शीलको कुकीर्ति फैलिन्छ। दुश्शीलको यो दोश्रो दुष्परिणाम हो। (३) आवुसो! फेरि शील त्रुटी हुने दुश्शील पुरुष क्षत्री ब्राह्मण गृहपति तथा श्रमण परिषद्मध्ये जुनसुकै परिषद्मा गए पनि अविशारद भई चुपलागेर उपस्थित हुन्छ।

दुश्शीलको यो तेश्रो दुष्परिणाम हो। (४) आवुसो ! फेरि शील त्रुटी हुने दुश्शील संमूढ भई मरण हुन्छ। दुश्शीलको यो चौथो दुष्परिणाम हो। (५) आवुसो ! फेरि शील त्रुटी हुने दुश्शील पुरुष मृत्युपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ। दुश्शीलको यो पाँचौ दुष्परिणाम हो।

१४–"**शीलवान्‌को शीलसम्पत्तिमा पाँच आनृशंस** (=गुण) हरू—(१) आवुसो ! यहाँ शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको अप्रमादको कारणले गर्दा ठूलो भोगसम्पत्ति लाभ हुन्छ। शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो पहिलो आनृशंस (=गुण) हो। (२) आवुसो ! फेरि शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको कल्याणकीर्ति शब्द फैलिन्छ। शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो दोश्रो आनृशंस हो। (३) आवुसो ! फेरि शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुष क्षत्री ब्राह्मण गृहपति तथा श्रमण परिषद्‌मध्ये जुनसुकै परिषद्‌मा गए पनि विशारद भई चुप नलागी उपस्थित हुन्छ। शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो तेश्रो आनृशंस हो। (४) आवुसो ! फेरि शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुष संमूढ भई मृत्यु हुन्ने। शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो चौथो आनृशंस हो। (५) आवुसो ! शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुष काय छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ। शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो पाँचौ आनृशंस हो।

१५–"आवुसो ! **अर्कालाई (दोष) आरोप लगाउन चाहने** (चोदकेन) भिक्षुले आफूलाई पांच गुणमा स्थापित गरी आरोप गर्नुपर्छ— (१) समयमा भन्नेछु असमयमा होइन, (२) सत्य कुरा भन्नेछु असत्य

कुरा होइन, (३) प्रेम-वचनले भन्नेछु परुष वचनले होइन, (४) अर्थकामी भई भन्नेछु अनर्थकामी भई होइन, (५) मैत्री चित्तले भन्नेछु द्वेषभावले होइन। आवुसो! अर्कालाई (दोष) आरोप गर्न चाहने भिक्षुले यिनै पांच गुणहरू आफूमा राखी आरोप लगाउन पर्छ।

१६–"**पाँच प्रधानीय अङ्गहरू**—आवुसो! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ तथागतको बोधि प्रति विश्वास गर्छ—'वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध,...[1] तथा भगवान् हुनुहुन्छ'। आबाध (=रोग) रहित र आतंक रहित हुन्छ, न शीताधिक न उष्णाधिक; मध्यमवीर्य बढाउन योग्य तथा समानरूपले पाचन शक्ति हुने हुन्छ। शास्ताको अगाडि वा विज्ञ सब्रह्मचारीको अगाडि यथार्थताको कुरा भन्नसक्ने अशठ र अमायावी हुन्छ। अकुशलधर्म हटाउनको निमित्त कुशलधर्म सम्पादन गर्नको निमित्त वीर्यवान् हुन्छ, बलवान् दृढपराक्रमी हुन्छ र कुशलधर्मको धुर छाडेको हुन्न। आर्यनिर्वेधिक सम्यक् दुःखक्षय हुने उदयव्ययगामी प्रज्ञाले युक्त प्रज्ञावान् हुन्छ।

१७–"**पाँच शुद्धावासहरू**—अविहा, अतप्पा, सुदस्सा (=सुदर्शा), सुदस्सी (=सुदर्शी) र अकनिष्ठ।

१८–"**पाँच अनागामीहरू**—अन्तरपरिनिर्वायी, उपहच्च-परिनिर्वायी, असंखारपरिनिर्वायी, ससंखारपरिनिर्वायी र उर्ध्वस्रोत अकनिष्ठगामी।

---

१. यहाँका बांकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा–३; पृ. २१८ मा उल्लेख भए जस्तै बुझ्नू।

१९-"पाँच चित्तखिलहरू (=चित्तका सारोपनहरू)—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति शंका विमति अनिश्चिन्त तथा अप्रसन्न हुन्छ। आवुसो ! सो भिक्षु शास्ता प्रति शंका...गर्छ उसको चित्त वीर्य बढाउनमा लाग्दैंन। जसको चीत्त वीर्यं बढाउनमा लाग्दैन—यो पहिलो चित्तको सारोपन हो। (२) आवुसो ! फेरि भिक्षु धर्म प्रति शंका विमति गर्छ... (३) संघ प्रति शंका विमति गर्छ... (४) शिक्षा प्रति शंका विमति गर्छ... (५) सब्रह्मचारी प्रति असन्तोष भई कोप गर्छ र सारोभाव राख्छ। आवुसो ! जो भिक्षु सब्रह्मचारी प्रति असन्तोष भई कोप गर्छ उसको चित्त वीर्य बढाउनमा लाग्दैन। जसको चित्त वीर्य बढाउनमा लाग्दैन—यो पांचौ चित्तको सारोपन हो।

२०-"पाँच चित्तका विनिबन्धहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु कामविषयबाट वीतरागी हुन्न, इच्छा हटेको हुन्न, प्रेम हटेको हुन्न, पिपासा हटेको हुन्न, परिडाह हटेको हुन्न र तृष्णा हटेको हुन्न। जो भिक्षु अवीतरागी हुन्छ...उसको मन वीर्य बढाउनमा (=ध्यान गर्नमा) लाग्दैन। जसको मन वीर्य बढाउनमा लाग्दैन—यही पहिलो चित्त विनिबन्ध हो। (२) आवुसो ! फेरि भिक्षुको शरीरबाट राग हटेको हुन्न... (३) आवुसो ! फेरि रूपबाट राग हटेको हुन्न... (४) आवुसो ! फेरि भिक्षु पेटभरी खाएर सुत्छ र नीदको सुख लिन्छ... (५) आवुसो ! फेरि भिक्षु 'यो शीलद्वारा व्रतद्वारा तपद्वारा ब्रह्मचर्यद्वारा देवताहरूमध्ये कुनै देवता हुनेछु' भनी कुनै देवलोकको कामना गरी ब्रह्मचर्य पालन गर्छ। यस्तो गर्ने भिक्षुको पनि वीर्य बढाउनमा मन लाग्दैन। जसको मन लाग्दैन— यो पाँचौ चित्तविनिबन्ध हो।

२१–"**पाँच इन्द्रियहरू**—चक्षुइन्द्रिय, श्रोतइन्द्रिय, घ्राणइन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय र कायइन्द्रिय।

२२–"**अर्का पनि पाँच इन्द्रियहरू**—सुखइन्द्रिय, दुःखइन्द्रिय, सौमनस्यइन्द्रिय, दौर्मनस्यइन्द्रिय र उपेक्षाइन्द्रिय।

२३–"**अर्का पनि पाँच इन्द्रियहरू**—श्रद्धाइन्द्रिय, वीर्यइन्द्रिय, स्मृतिइन्द्रिय, समाधिइन्द्रिय र प्रज्ञाइन्द्रिय।

२४–"**पाँच निस्सरणीय धर्महरू**—(१) आवुसो! यहाँ (अशुभ ध्यानबाट उठेर) कामविषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त कामविषयमा जाँदैन, प्रसन्न हुन्न, त्यसमा बस्दैन र लिप्त हुन्न। किन्तु नैष्क्रम्यलाई मनमा लगाउँदा नैष्क्रम्यमा मन लाग्छ, प्रसन्न हुन्छ, त्यसमा बस्छ र लिप्त हुन्छ। त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको हुन्छ, सुभावित हुन्छ, कामबाट हटेर मुक्त भएको हुन्छ र विसंयुक्त भएको हुन्छ। कामविषयको कारणबाट जुन आस्रव विघात परिडाह उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ। उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन। यसैलाई (=अशुभध्यानलाई) **कामविषयबाट मुक्त** (=निस्सरण) भनिएको हो।

"(२) आवुसो! फेरि (मैत्रीध्यानबाट उठेर) ब्यापाद विषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त ब्यापाद विषयमा जाँदैन,...र लिप्त हुन्न। किन्तु अब्यापादलाई मनमा लगाउँदा अब्यापादमा मन लाग्छ,...र लिप्त हुन्छ। त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको

हुन्छ,...र विसंयुक्त भएको हुन्छ । व्यापादको कारणबाट जुन आस्रव... उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (=मैत्रीध्यानलाई) **व्यापाद विषयबाट मुक्त** भनिएको हो ।

"(३) आवुसो ! फेरि (करुणाध्यानबाट उठेर) विहिंसालाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त विहिंसा विषयमा जाँदैन,...र लिप्त हुन्न । किन्तु अविहिंसालाई मनमा लगाउँदा अविहिंसामा मन लाग्छ,... र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको हुन्छ,...र विसंयुक्त भएको हुन्छ । विहिंसाको कारणबाट जुन आस्रव...उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (=करुणाध्यानलाई) **विहिंसा विषयबाट मुक्त** भनिएको हो ।

"(४) आवुसो ! फेरि (अरूपध्यानबाट उठेर) रूपविषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त रूपविषयमा जाँदैन,...र लिप्त हुन्न । किन्तु अरूपलाई मनमा लगाउँदा अरूपमा मन लाग्छ,...र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको हुन्छ,...र विसंयुक्त भएको हुन्छ । रूपको कारणबाट जुन आस्रव . उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (=अरूपध्यानलाई) **रूपविषयबाट मुक्त** भनिएको हो ।

"(५) आवुसो ! फेरि (फलसमापत्तिबाट उठेर) सत्काय विषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त सत्काय विषयमा जाँदैन,...र लिप्त हुन्न । किन्तु सत्काय निरोधलाई मनमा लगाउँदा सत्काय निरोधमा मन लाग्छ,...र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको

हुन्छ,...र विसंयुक्त भएको हुन्छ । सत्कायको कारणबाट जुन आस्रव,... उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (=सत्काय निरोधलाई) **सत्कायबाट मुक्त** भनिएको हो ।

२५–"**पाँच विमुक्त्यायतनहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ शास्ता (=गुरु) ले वा अरू कुनै आदरणीय (=गुरुस्थानीय) सब्रह्मचारीले भिक्षुलाई धर्मोपदेश गर्छ । जसरी जसरी शास्ताले वा आदरणीय सब्रह्म-चारीले भिक्षुलाई धर्मोपदेश गर्दैजान्छ त्यसरी त्यसरी नै उसलाई त्यो धर्मको अर्थावबोध र धर्मावबोध हुन्छ । अर्थावबोध र धर्मावबोध गर्ने उस-लाई प्रामोद्य अनुभव हुन्छ, प्रमुदित हुनेको प्रीति उत्पन्न हुन्छ. प्रीति मन हुनेको शरीर प्रश्रब्धि (=शान्त निश्चल) हुन्छ, प्रश्रब्धि भएपछि शरीरले सुखानुभव गर्छ र सुखी भएको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो पहिलो विमुक्त्यायतन हो ।

"(२) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ताले अथवा अरू कुनै आदरणीय सब्रह्मचारीले धर्मोपदेश गर्छ, बल्की सुनेको अनुसार पढेको अनुसार विस्तारपूर्वक धर्मोपदेश गर्छ... (३) सुनेको अनुसार पढेको अनुसार विस्तारपूर्वक धर्म सज्झायना गर्छ...(४) सुनेको अनुसार पढेको अनुसार मनले धर्मको विषयलाई तर्कना गर्छ विचार गर्छ र मनले हेर्छ... (५) उसले अर्को समाधि निमित्त राम्ररी ग्रहण गर्छ, राम्ररी मनमा राख्छ; राम्ररी विचार गर्छ र प्रज्ञाद्वारा राम्ररी प्रतिविद्ध गर्छ । जसरी जसरी राम्ररी प्रतिविद्ध गर्दै जान्छ त्यसरी त्यसरी नै त्यो धर्मको अर्थावबोध र धर्मावबोध हुन्छ । अर्थावबोध र धर्मावबोध गर्ने उसलाई प्रामोद्य

अनुभव हुन्छ, प्रमुदित हुनेको प्रीति उत्पन्न हुन्छ, प्रीति मन हुनेको शरीर प्रश्रब्धि हुन्छ, प्रश्रब्धि भएपछि शरीरले सुखानुभव गर्छ र सुखी भएको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ। यो पाँचौ विमुक्त्यायतन हो।

२६–"**पाँच बिमुक्ति परिपाचनीय संज्ञाहरू**— अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःखसंज्ञा, दुःखमा अनात्मसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा र विरागसंज्ञा।

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका **पाँचवटा धर्महरू** यीनै हुन्।

छवटा धर्महरू—

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...छवटा धर्महरू बताउनु भएको छ।.. कुन **छवटा धर्महरू हुन् ?**

१–"**छ अध्यात्म-आयतनहरू**—चक्षु-आयतन, श्रोत-आयतन, घ्राण-आयतन, जिह्वा-आयतन, काय-आयतन र मन-आयतन।

२–"**छ बाहिरी आयतनहरू**—रूप-आयतन, शब्द-आयतन, गन्ध-आयतन, रस-आयतन, स्पर्श-आयतन र धर्म-आयतन।

३–"**छ विज्ञान कायहरू**—चक्षुविज्ञान, श्रोतविज्ञान, घ्राणविज्ञान, जिह्वाविज्ञान, कायविज्ञान र मनविज्ञान।

४–"**छ स्पर्श कायहरू**—चक्षुस्पर्श, श्रोतस्पर्श, घ्राणस्पर्श, जिह्वास्पर्श, कायस्पर्श र मनस्पर्श।

५-"छ वेदना कायहरू—चक्षुसंस्पर्शज वेदना, श्रोतसंस्पर्शज वेदना, घ्राणसंस्पर्शज वेदना, जिह्वासंस्पर्शज वेदना, कायसंस्पर्शज वेदना तथा मनसंस्पर्शज वेदना ।

६-"छ संज्ञा कायहरू—रूपसंज्ञा, शब्दसंज्ञा, गन्धसंज्ञा, रससंज्ञा, स्पर्शसंज्ञा र धर्मसंज्ञा ।

७-"छ सञ्चेतना कायहरू—रूपसंचेतना, शब्दसंचेतना, गन्धसचेतना, रससंचेतना, स्पर्शसंचेतना तथा धर्मसंचेतमा ।

८-"छ तृष्णा कायहरू—रूपतृष्णा, शब्दतृष्णा, गन्धतृष्णा, रसतृष्णा, स्पर्शतृष्णा तथा धर्मतृष्णा ।

९-"छ अगौरवहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (२) धर्म प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (३) सङ्घ प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (४) शिक्षा प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (५) अप्रमाद प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ तथा (६) कुशलवार्ता प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ ।

१०-"छ गौरवहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, धर्म प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, सङ्घ प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, शिक्षा प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, अप्रमाद प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ तथा कुशलवार्ता प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ ।

११-"छ सौमनस्य उपविचारहरू—(१) चक्षुले रूप देख्दा

सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ; (२) श्रोतले शब्द सुन्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ, (३) घ्राणले गन्ध सुघदा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ, (४) जिह्वाले रस चाख्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ, (५) कायले स्पर्श गर्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ र (६) मनले धर्म जान्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ।

१२-"छ **दौर्मनस्य उपविचारहरू**—चक्षुले रूप देख्दा दौर्मनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ...तथा मनले धर्म जान्दा दौर्मनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छ।

१३-"छ **उपेक्षा उपविचारहरू**—चक्षुले रूप देख्दा उपेक्षा हुने स्थानमा विचार गर्छ,...तथा मनले धर्म जान्दा उपेक्षा हुने स्थानमा विचार गर्छ।

१४-"छ **सारणीय धर्महरू**—(१) आवुसो ! यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको **मैत्री कायकर्म** उपस्थित हुन्छ। यो धर्म सारणीय प्रियंकर गुरुधर्म हो तथा संग्रहको निमित्त अविवादको निमित्त मेल-मिलापको निमित्त र एकताको निमित्त हुन्छ।

"(२) आवुसो ! फेरि यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको **मैत्री वचनकर्म** उपस्थित हुन्छ। यो धर्म पनि सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त...र एकताको निमित्त हुन्छ।

"(३) आवुसो ! फेरि यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको **मैत्री मनकर्म** उपस्थित हुन्छ। यो धर्म सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त ...र एकताको निमित्त हुन्छ।

"(४) आवुसो ! फेरि यहाँ भिक्षुले धार्मिकरूपले पात्रभरी मात्र भएको लाभलाई पनि शीलवान् सब्रह्मचारीहरूसँग **साधारणरूपले बाँडी** भोग गर्छ । यो धर्म पनि सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त... र एकताको निमित्त हुन्छ ।

"(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु जो त्यो अखण्ड अछिद्र निर्दागी निर्दोषी परिपूर्ण विज्ञप्रशंसित अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक शील हो त्यस्तो **शीलमा मेल राखी** प्रकटरूपमा पनि गुप्तरूपमा पनि सब्रह्मचारीहरूसँग बस्छ । यो धर्म पनि सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त...र एकताको निमित्त हुन्छ ।

"(६) आवुसो ! फेरि भिक्षुले जुन विचारधारा (=दृष्टि) लिंदा नैर्याणिक मार्गमा लागेर सम्यक्रूपले दुःखक्षय गर्ने हो त्यस्तो **विचारधारासँग मेल राखी** उ प्रकटरूपमा पनि गुप्तरूपमा पनि सब्रह्मचारीसँग बस्छ । यो धर्म पनि सारणीय धर्म...हो तथा संग्रहको निमित्त ...र एकताको निमित्त हुन्छ ।

१५-"**छ विवाद मूलहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु **क्रोधी** र वैरभाव राख्ने हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु क्रोधी र वैरभाव राख्ने हुन्छ उ शास्ता प्रति पनि अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ, धर्म प्रति पनि...सङ्घ प्रति पनि अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ शिक्षा पनि परिपूर्णकारी हुन्न । आवुसो ! जो भिक्षु शास्ता प्रति अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ, शिक्षा पनि परिपूर्णकारी हुन्न त्यस्ताको कारणबाट सङ्घमा विवाद उत्पन्न हुन्छ । जसले गर्दा त ा अहित बहुजन असुख तथा अनर्थ भई

देवमनुष्यको पनि अहित हुन्छ। आवुसो ! यस्तो विवाद मूललाई भित्र वा बाहिर देख्यौ भने आवुसो ! त्यहाँ तिमीहरूले त्यो पापक विवाद मूललाई हटाउने कोशिश गर्नु पर्छ। आवुसो ! यदि यस्तो पापक विवाद मूललाई भित्र वा बाहिर देख्दैनौ भने त्यहाँ तिमीहरूले सोही पापक विवाद मूललाई भविष्यमा उत्पन्न नहुने किसिमले काम गर्नु पर्छ। यसरी त्यो पापक विवाद मूलको प्रहाण हुनेछ। यसरी त्यो पापक विवाद मूल भविष्यमा उत्पन्न हुने छैन।

"(२) आवुसो ! फेरि भिक्षु **मक्खी** (=मक्षी=अर्काको गुण मेटाउने) हुन्छ पलासी,... (३) इर्ष्यालु हुन्छ **मात्सरी**,...(४) **सठी** हुन्छ मायावी,... (५) खराब इच्छाराख्ने हुन्छ **मिथ्यादृष्टिक**,... (६) **सन्दृष्टिपरामर्शी** हुन्छ हठी दृष्टि नछोडने। आवुसो ! जो भिक्षु सन्दृष्टिपरामर्शी हठी दृष्टि नछोडने हुन्छ जो शास्ता प्रति अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ,...यसरी त्यो पापक विवाद मूल भविष्यमा उत्पन्न हुने छैन।

१६-"छ **धातुहरू**—पृथ्वीधातु, आप्धातु, तेजधातु, वायुधातु, आकाशधातु तथा विज्ञानधातु।

१७-"छ **निस्सरणीय धातुहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'मैले **मैत्री चित्तविमुक्तिलाई** भावित बहुलिकृत... गरेको छु। परन्तु मेरो चित्तलाई **व्यापाद चित्तले** समाति राख्छ।' यस्तो भन्नेलाई 'यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। 'आयुष्मान् ! यस्तो नभन भगवान्लाई झूटो आरोप नलगाऊ। भगवान्लाई झूटो आरोप

लगाउनु राम्रो होइन। भगवान्‌ले यस्तो भन्नु भएको छैन। मैत्रीचित्त-विमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्तलाई व्यापाद चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन। आवुसो! मैत्रीचित्तविमुक्ति व्यापाद चित्तको निस्सरण (=विमुक्ति) हो।,

"(२) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'मैले **करुणाचित्त-विमुक्तिलाई** भावित बहुलिकृत...गरेको छु। परन्तु मेरो चित्तलाई **विहिंसा चित्तले** समाति राख्छ'। यस्तो भन्नेलाई 'यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। 'आयुष्मान् यस्तो नभन...भगवान्‌ले यस्तो भन्नु भएको छैन। करुणाचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्तलाई विहिंसा चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन। आवुसो! करुणाचित्त-विमुक्ति विहिंसाको निस्सरण (=विमुक्ति) हो।'

"(३) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'मैले **मुदिता-चित्तविमुक्तिलाई** भावित बहुलिकृत.... गरेको छु। परन्तु मेरो चित्तलाई **अरति चित्तले** समातिराख्छ।' यस्तो भन्नेलाई 'यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। 'आयुष्मान्! यस्तो नभन...भगवान्‌ले यस्तो भन्नु भएको छैन। मुदिताचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्तलाई अरति चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन। आवुसो! मुदिताचित्तविमुक्ति अरतिको निस्सरण हो।'

"(४) आवुसो! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'मैले **उपेक्षा-चित्तविमुक्तिलाई** भावित बहुलिकृत......गरेको छु। परन्तु मेरो चित्तलाई **रागचित्तले** समातिराख्छ।' यस्तो भन्नेलाई 'यस्तो नभन'

भनी भन्नुपर्छ। 'आयुष्मान् ! यस्तो नभन...भगवान्ले यस्तो भन्नु भएको छैन। उपेक्षाचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्त-लाई रागचित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन। आवुसो ! उपेक्षाचित्त-विमुक्ति रागको निस्सरण हो।'

"(५) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'मैले **अनिमित्त-चित्तविमुक्तिलाई** भावित बहुलिकृत...गरेको छु। परन्तु **निमित्तानु-सारी विज्ञान** ममा हुन्छ।' यस्तो भन्नेलाई 'यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। 'आयुष्मान् ! यस्तो नभन...भगवान्ले यस्तो भन्नु भएको छैन। अनिमित्तचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत......गर्नेको चित्तमा निमित्त चित्त हुन्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन। आवुसो ! अनिमित्तचित्त-विमुक्ति निमित्तको निस्सरण हो।'

"(६) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'**अस्मि**' भन्ने भाव ममा छैन, 'यो महुँ' (अयमहस्मि) भन्ने म देखिदन। परन्तु मलाई **सन्देह सहित कुरा गर्ने चित्तले** समातिराखेको छ।' यस्तो भन्नेलाई 'यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ। 'आयुष्मान् ! यस्तो नभन...भगवान्ले यस्तो भन्नु भएको छैन। 'अस्मि' भन्ने भाव नहुनेको 'यो महुँ' भन्ने नदेख्नेको चित्तलाई संदेह सहित चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन। आवुसो ! अस्मिमान नहुनु नै संदेह सहित कुरा गर्नेको निस्सरण हो।'

१८—"**छ अनुत्तरियहरू**— दर्शन-अनुत्तरिय, श्रवण-अनुत्तरिय, लाभ-अनुत्तरिय, शिक्षा-अनुत्तरिय, परिचर्या-अनुत्तरिय र अनुस्मृति-अनुत्तरिय।

१९–"छ **अनुस्मृति स्थानहरू**–बुद्धानुस्मृति, धर्मानुस्मृति, सङ्घानुस्मृति, शीलानुस्मृति, त्यागानुस्मृति र देवतानुस्मृति।

२०–"छ **नित्यविहारहरू** (सततविहारा)–आवुसो! यहाँ भिक्षु चक्षुद्वारा रूपदेखी न सुमन हुन्छ न दुर्मन स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भएर बस्छ। श्रोतद्वारा शब्द सुनी...मनद्वारा धर्म जानी न सुमन हुन्छ न दुर्मन स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भएर बस्छ।

२१–"छ **अभिजातिहरू**—(१) आवुसो! यहाँ केही नीच जातिक (कण्हाभिजातिक) भएर नीच (कृष्ण) धर्म गर्छ; (२) आवुसो! यहाँ केही नीच जातिक भएर शुक्ल (=असल) धर्म गर्छ; (३) आवुसो! यहाँ केही नीच जातिक भएर अकृष्ण अशुक्ल निर्वाण प्राप्त हुने हुन्छ; (४) आवुसो! यहाँ केही असल जातिक (सुक्काभिजातिक) भएर शुक्ल (=असल) धर्म गर्छ; (५) आवुसो! यहाँ केही असल जातिक भएर कृष्ण (=कमसल) धर्म गर्छ; (६) आवुसो! यहाँ केही असल जातिक भएर अकृष्ण अशुक्ल निर्वाण प्राप्त हुने हुन्छ।

२२–"छ **निर्वेधभागीय संज्ञाहरू**—अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःख संज्ञा, दुःखमा अनात्मसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा, विरागसंज्ञा र निरोधसंज्ञा।

"आवुसो!...यहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका **छवटा धर्महरू** यही हुन्।

सातवटा धर्महरू—

'आवुसो!...यहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...सातवटा धर्महरू बताउनु भएको छ।...**कुन सातवटा धर्महरू?**

१-"सप्त आर्यधनहरू—श्रद्धाधन, शीलधन, ह्रीधन, ओत्तप्प (=भय र संकोच) धन, श्रुतधन, त्यागधन र प्रज्ञाधन।

२-"सप्त बोध्यङ्गहरू—स्मृतिसम्बोध्यङ्ग, धर्मविचयसम्बोध्यङ्ग, वीर्यसम्बोध्यङ्ग, प्रीतिसम्बोध्यङ्ग, प्रश्रब्धिसम्बोध्यङ्ग, समाधिसम्बोध्यङ्ग र उपेक्षासम्बोध्यङ्ग।

३-"सप्त समाधिपरिष्कारहरू—सम्यक्दृष्टि, सम्यक्सङ्कल्प, सम्यक्वाचा, सम्यक्कर्म, सम्यक्आजीव, सम्यक्व्यायाम र सम्यक्स्मृति।

४-"सप्त असद्धर्महरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु अश्रद्धालु हुन्छ, निर्लज्जी हुन्छ, असंकोची हुन्छ (अनोत्तप्पी), अल्पश्रुत हुन्छ, अल्छी हुन्छ, स्मृतिहीन हुन्छ र दुष्प्रज्ञ हुन्छ।

५-"सप्त सद्धर्महरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ, लज्जालु हुन्छ, संकोची हुन्छ, बहुश्रुत हुन्छ, वीर्यवान् हुन्छ, स्मृतिवान् हुन्छ र प्रज्ञावान् हुन्छ।

६-"सप्त सत्पुरुष धर्महरू—आवुसो! यहाँ भिक्षु धर्मज्ञ हुन्छ, अर्थज्ञ हुन्छ, आत्मज्ञ हुन्छ, मात्रज्ञ हुन्छ, कालज्ञ हुन्छ, परिषद्ज्ञ हुन्छ र पुद्गलज्ञ हुन्छ।

७-"सप्त निद्दसवस्तुहरू—(१) आवुसो! यहाँ भिक्षु शिक्षा समादान गर्नमा तीव्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि शिक्षा समादान गर्नमा प्रेम हटेको हुन्न; (२) धर्मनिसन्तिमा (=विदर्शनामा) तीव्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि धर्मनिसन्तिमा प्रेम हटेको हुन्न;

(३) तृष्णा हटाउनमा तीव्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि तृष्णा हटाउनमा प्रेम हटेको हुन्न; (४) एकान्त वासमा तीव्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि एकान्तवासमा प्रेम हटेको हुन्न; (५) वीर्यारम्भ गर्नुमा तीव्र इच्छा राख्ने हुन्छ र भविष्यमा पनि वीर्यारम्भ गर्नुमा प्रेम हटेको हुन्न; (६) स्मृति परिपाकमा तीव्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि स्मृति परिपाकमा प्रेम हटेको हुन्न तथा (७) दृष्टि प्रतिवेधमा तीव्र इच्छा राख्ने हुन्छ र भविष्यमा पनि दृष्टि प्रतिवेधमा प्रेम हटेको हुन्न।

८-"**सप्त संज्ञाहरू**—अनित्यसंज्ञा, अनात्मसंज्ञा, अशुभसंज्ञा, ष्परिणाम (आदिनव) संज्ञा, प्रहाणसंज्ञा, विरागसंज्ञा र निरोधसंज्ञा।

९-"**सप्त बलहरू**—श्रद्धाबल, वीर्यबल, ह्रीबल, ओत्तप्पबल, स्मृतिबल, समाधिबल र प्रज्ञाबल।

१०-"**सप्त विज्ञान स्थितिहरू**—(१) आवुसो ! **नानाकाय र नानासंज्ञा**[१] हुने प्राणीहरू छन्। जस्तै—**मनुष्यहरू**, कुनै कुनै

१. प्रतिसन्धिको बेलामा भिन्नाभिन्नै चेतना हुने भएकोले 'नानासंज्ञा' भनिएको हो। जस्तै—द्विहेतुकले पनि त्रिहेतुकले पनि तथा अहेतुकले पनि प्रतिसन्धि हुने भएकोले 'नानासंज्ञा' भनिएको हो। अं. अ. क. II. पृ. ७११. यहाँ 'संज्ञा' भनी 'प्रतिसन्धि संज्ञालाई' भनिएको हो। पटि. म. अ. क. पृ. ७९.

देवता[1] र कुनै कुनै विनिपातिकाहरू[2]। यो पहिलो विज्ञानस्थिति हो।

"(२) आवुसो! **नानाकाय र एकत्वसंज्ञा**[3] हुने प्राणीहरू छन् जस्तै—प्रथमध्यानबाट उत्पन्न भएका **ब्रह्मकायिक देवताहरू**। यो दोश्रो विज्ञानस्थिति हो।

"(३) आवुसो! **एकत्व काय र नानात्वसंज्ञा**[4] हुने प्राणीहरू छन् जस्तै—**आभास्वर देवता**। यो तेश्रो विज्ञानस्थिति हो।

---

१. 'कुनै कुनै देवता' भनी कामावचर देवताहरूलाई भनिएको हो। अं. नि. अ. क. II. पृ. ७११.

२. 'विनिपाती' भनी वेमानिक प्रेतहरूलाई भनिएको हो। कस्तालाई वेमानिक प्रेत भन्दछन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प्रे. प्राक्कथनको पृ. ११ मा उल्लेख भएको छ।

३. सबै ब्रह्मकायिक देवताहरूका आकृति भिन्नाभिन्नै भएता पनि ती सबै प्रथमध्यानको प्रभावले ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका हुन्। त्यसैले 'एकत्वसंज्ञा' भनिएको हो। अर्थात् उत्पन्न हुने बेलामा सबै ब्रह्मकायिकहरू प्रथमध्यान चेतनाले उत्पन्न भएका हुन्। त्यसैले 'एकत्वसंज्ञा' भनिएको हो। अं. नि. अ. क. II. पृ. ७१२ सत्तविञ्ञाणट्ठितिसुत्तवण्णना, सत्तकनिपात। पटि. म. अ. क. पृ. ७९: परिञ्ञेय्यनिद्देस वण्णना।

४. शरीराकृति समान भए पनि ध्यानको दृष्टिले द्वितीय वा तृतीयध्यानद्वारा आभास्वर देवलोकमा उत्पन्न हुने भएकाले ध्यानको अवितर्क विचार र अवितर्क अविचार अङ्गको हिसाबले यहाँ

"(४) आवुसो ! **एकत्व काय र एकत्वसंज्ञा**[1] हुने प्राणीहरू पनि छन् । जस्तै—**शुभकृत्स्न देवता** । यो चौथो विज्ञानस्थिति हो ।

"(५) आवुसो ! सर्वतो रूपसंज्ञालाई अतिक्रमण गरी प्रतिघ-संज्ञालाई अन्तगरी नानात्वसंज्ञालाई मनस्कार नगरी 'अनन्त आकाश' भनी **आकाशानन्त्यायतनमा** पुग्ने प्राणीहरू पनि छन् । यो पाँचौ विज्ञानस्थिति हो ।

"(६) आवुसो ! सर्वतो आकाशानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी 'अनन्त विज्ञान' भनी **विज्ञानन्त्यायतनमा** पुग्ने प्राणीहरू पनि छन् । यो छैठौं विज्ञानस्थिति हो ।

"(७) आवुसो ! सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी 'केही छैन' भनी **आकिञ्चन्यायतनमा** पुग्ने प्राणीहरू पनि छन् । यो सातौं विज्ञानस्थिति हो ।

११ - "**सप्त दक्षिणेय्य व्यक्तिहरू**—उभतोभागविमुक्त, प्रज्ञाविमुक्त, कायसाक्षि, दृष्टिप्राप्त, श्रद्धाविमुक्त, धर्मानुसारी र

'नानात्वसंज्ञा' भनिएको हो । पटि. म. अ. क. पृ. ८०; अं. अ. क. II. पृ. ७१२: सत्तकनिपात, सत्तविञ्ञाणट्ठिति सुत्तवण्णना ।

१. चतुर्थध्यानबाट हुने शुभकृत्स्न देवताहरूको सम्बन्धमा यहाँ 'एकत्व काय र एकत्व संज्ञा' भनिएको हो । अर्थात् चतुर्थध्यान संज्ञा एउटै भएकोले त्यसो भनिएको हो । अं. अ. क. II. पृ. ७१३: सत्तक-निपात, सत्तविञ्ञाणट्ठितिसुत्तवण्णना ।

श्रद्धानुसारी[1] ।

१२–"**सप्त अनुशयहरू**—कामराग-अनुशय, प्रतिघ-अनुशय, दृष्टि-अनुशय, विचिकित्सा-अनुशय, मान-अनुशय, भवराग-अनुशय र अविद्या-अनुशय ।

१३–"**सप्त संयोजनहरू**—अनुनय-संयोजन, प्रतिघ-संयोजन, दृष्टि-संयोजन, विचिकित्सा-संयोजन, मान-संयोजन, भवराग-संयोजन र अविद्या-संयोजन ।

१४–"**सप्त अधिकरण शमथहरू**—(१) उत्पन्न भएको अधिकरण (=झगडा) लाई शमथ (=शान्त) गर्नको निमित्त सन्मुख विनय दिनुपर्छ, (२) स्मृति-विनय दिनुपर्छ, (३) अमूढ-विनय दिनुपर्छ, (४) वचन लिएर (पटिञ्ञाय) गर्नुपर्छ, (५) येभुय्यसिका (=बहुमत) द्वारा गर्नुपर्छ, (६) तस्सपापिय्यसिका (=उसले गरेको दोषको काम) द्वारा गर्नुपर्छ र (७) तिणवत्थारक (=त्रिण बिच्छ्याउने जस्तो गरी) द्वारा गर्नु पर्छ ।

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका **सातवटा धर्महरू** यही हुन् ।

दुतिय भाणवार समाप्त ।

---

१. 'धर्मानुसारी' र 'श्रद्धानुसारी' भनेका कस्ता हुन् भन्ने बारेका कुरा लेखकको बु. गृ. भा–१, पृ. २७१ मा हेर्नू र अरू कुराको बारेमा म. नि. II. पृ. १६७ मा तथा पुग्ग. प. पृ. २३ मा हेर्नू ।

आठवटा धर्महरू—

१"आवुसो ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले... आठवटा धर्महरू बताउनु भएको छ।...**कुन आठवटा धर्महरू ?**

१–"**आठ मिथ्यापनहरू**—मिथ्यादृष्टि, मिथ्यासङ्कल्प, मिथ्यावचन, मिथ्याकर्म, मिथ्याआजीव, मिथ्याव्यायाम, मिथ्यास्मृति र मिथ्यासमाधि ।

२–"**आठ सम्यक्त्वहरू**—सम्यक्दृष्टि, सम्यक्संकल्प, सम्यक्-वचन, सम्यक्कर्म, सम्यक्आजीव, सम्यक्व्यायाम, सम्यक्स्मृति र सम्यक्समाधि ।

३–"**आठ दक्षिणेय्य व्यक्तिहरू**—स्रोतापन्न, स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति, सकृदागामी, सकृदागामी-फल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति, अनागामी, अनागामीफल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति, अरहत् र अरहत्फल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति ।

४–"**आठ आलस्यवस्तुहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षुको गर्नुपर्ने काम हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मैले काम गर्नुपर्ने छ। काम गर्दा शरीर थाकिने छ। अतः सुत्छु' भनी उ सुत्छ। अप्राप्त वस्तुको प्राप्तिको लागि अनधिगत सत्यको अधिगमनको लागि र असाक्षात्कार नगरिएको सत्यलाई साक्षात्कार गर्नको लागि वीर्य गर्दैन। यो पहिलो आलस्यवस्तु हो।

"(२) आवुसो ! फेरि भिक्षुले काम गरेको हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मैले काम गरें। काम गर्दा मेरो शरीर थकित भयो। अतः म सुत्छु' भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन। यो दोश्रो आलस्यवस्तु हो।

"(३) आवुसो ! फेरि भिक्षुले हिडनुपरेको हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मलाई हिड्नु छ। बाटो हिड्दा मेरो शरीर थाक्ने छ। अतः सुत्छु' भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन। यो तेश्रो आलस्यवस्तु हो।

"(४) आवुसो ! फेरि भिक्षु हिडिसकेको हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'म बाटो हिंडें। बाटो हिंड्दा मेरो शरीर थकित भयो। अतः म सुत्छु' भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन। यो चौथो आलस्यवस्तु हो।

"(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँमा वा निगममा भिक्षाटन् गर्दा असल वा कमसल पर्याप्तमात्रामा भिक्षा पाउँदैन। उसलाई यस्तो लाग्छ—'गाउँ र निगममा भिक्षाटन् गर्दा मैले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाइन। यो मेरो शरीर थकित छ अकर्मण्य छ। अतः म सुत्छु' भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन। यो पाँचौं आलस्यवस्तु हो।

"(६) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँमा वा निगममा भिक्षाटन् गर्छ र उसले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाउँछ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'गाउँ र निगममा भिक्षाटन् गर्दा मलाई असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा प्राप्त भयो। यो मेरो शरीर भिजेको मास जस्तै गरुंगो छ। अतः म सुत्छु' भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन। यो छैटौं आलस्यवस्तु हो।

"(७) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई अलिकता रोग उत्पन्न हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मलाई अलिकता रोग उत्पन्न भयो। लेटेर बस्नुपर्‍यो। म सुत्छु' भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन। यो सातौं आलस्य-वस्तु हो।

"(८) आवुसो ! फेरि भिक्षु रोगबाट भरखरै उठेको हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'म भरखरै रोगबाट उठेको छु। मेरो शरीर दुर्बल छ अकर्मण्य छ। अतः म सुत्छु' भनी उ सुत्छ ..वीर्य गर्दैन। यो आठौं आलस्यवस्तु हो।

५–"आठ आरम्भवस्तुहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षुलाई काम गर्नुपर्ने हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मैले काम गर्नुपर्ने हुनेछ। काम गर्ने मैले बुद्धशासनलाई मनमा राख्न सक्ने छैन। अतः प्राप्त नभएको प्राप्त गर्नको निमित्त, अधिगमन नगरेको अधिगमन गर्नको निमित्त, साक्षात्कार नगरेको साक्षात्कार गर्नको निमित्त मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो पहिलो आरम्भ हो।

"(२) आवुसो ! फेरि भिक्षुले काम गरिसकेको हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मैले काम गरिसकें। काम गर्ने मैले बुद्धशासनलाई मनमा राख्न सक्ने छैन। अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो दोश्रो आरम्भ हो।

"(३) आवुसो ! फेरि भिक्षुले बाटो हिड्नुपर्ने हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मलाई बाटो हिड्नुपर्ने छ। बाटो हिड्ने मैले बुद्धशासन-

लाई मनमा राख्न सक्ने छैन। अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो तेश्रो आरम्भ हो।

"(४) आवुसो ! फेरि भिक्षुले बाटो हिँडिसकेको हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मैले बाटो हिँडिसकें। बाटोमा हिँड्ने मैले बुद्धशासनलाई मनमा राख्न सक्ने छैन। अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो चौथो आरम्भ हो।

"(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँ वा निगममा भिक्षाटन् गर्दा उसले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाउँदैन। अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—'म गाउँ र निगममा भिक्षाटन् जाँदा मैले पर्याप्तमात्रामा भिक्षा पाइन। त्यो मेरो शरीर हलुंगो र कर्मण्य छ। अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो पाँचौ आरम्भ हो।

"(६) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँ वा निगममा भिक्षाटन् गर्दा उसले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाउँछ। अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—'म गाउँ र निगममा भिक्षाटन् जाँदा मैले पर्याप्तमात्रामा भिक्षा पाएँ। त्यो मेरो शरीर बलवान् कर्मण्य छ। अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो छैठौं आरम्भ हो।

"(७) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई थोरै आबाघ उत्पन्न हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'मलाई थोरै आबाघ उत्पन्न भयो। यो मेरो आबाघ बढने सम्भव छ। अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो सातौं आरम्भ हो।

"(८) आवुसो ! फेरि भिक्षु भरखरै आबाघबाट उठेको हुन्छ। उसलाई यस्तो लाग्छ—'म भरखरै आबाघबाट उठेको छु। यो मेरो आबाध फेरि आउन सक्छ। अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ। यो आठौं आरम्भ हो।

६-"**आठ दानवस्तुहरू**—(१) दान लिन आउनेलाई अविलम्ब दान दिन्छ (आसज्ज), (२) भयको कारणले (=निन्दा गर्ला भन्ने भयले) दान दिन्छ, (३) 'दान दियो' भनाउन दान दिन्छ, (४) 'मलाई पछि केही दिनेछ' भन्ने विचारले (दस्सतिमे) दान दिन्छ, (५) 'दान दिनु राम्रो हो' भनी दान दिन्छ (साहुदानं), (६) 'म पकाउँछु यिनीहरू पकाउँदैनन् पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु उचित छैन' भनी दान दिन्छ, (७) 'यो दान दिंदा कल्याण कीर्ति शब्द फैलिने छ' भनी दान दिन्छ र चित्त अलंकारको निमित्त र (८) चित्त-परिष्कारको निमित्त दान दिन्छ।

७-"**आठ दान उपपत्तिहरू** (=दानको कारणले उत्पन्न हुने अर्को लोक)—(१) आवुसो ! यहाँ कसैले श्रमण-ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, मालागन्धविलेपन, शय्या, वासस्थान र प्रदीप दान दिन्छ। उसले जे दान दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ। उ **क्षत्रीमहाशाल** वा ब्राह्मणमहाशाल वा गृहस्थीमहाशाल पञ्चकामगुणहरूले युक्त भई बसेको देख्छ। अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—'अहो ! मृत्युपछि म पनि क्षत्रीमहाशाल...सँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो।' उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अधिष्ठान गर्छ र त्यही चित्तलाई वृद्धि गर्छ। त्यसको

त्यो चित्त हीनतामा आबद्ध हुन्छ। माथिल्लो स्थानको लागि वृद्धि नगरी त्यसैंमा उत्पन्न हुन्छ। शीलवान् त्यस्तो हुन्छ दुश्शील हुन्न भनी म भन्दछु। आवुसो ! विशुद्धताको कारणले गर्दा शीलवान्को चित्त-प्रणिधि सफल हुन्छ।

"(२) आवुसो ! फेरि यहाँ कसैले...दान दिन्छ। उसले जो दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ। उसले सुनेको हुन्छ कि **चातुर्महाराजिक देवताहरू** दीर्घायु वर्णवान् र धेरै सुख हुने हुन्छन्। अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—'अहो मृत्युपछि म पनि चातुर्महाराजिक देवताहरूसँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो।' उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अधिष्ठान गर्छ र...त्यसैंमा उत्पन्न हुन्छ।...शीलवान्को चित्तप्रणिधि सफल हुन्छ।

"(३) आवुसो ! फेरि यहाँ कसैले...दान दिन्छ। उसले जो दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ। उसले सुनेको हुन्छ कि **त्रयस्त्रिंश देवता-हरू... (४) यामा देवताहरू... (५) तुषित देवताहरू... (६) निर्माणरति देवताहरू...... (७) परनिर्मितवशवर्ति देवताहरू** दीर्घायु वर्णवान् र धेरै सुख हुने हुन्छन्। अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—'अहो ! मृत्युपछि म पनि त्रयस्त्रिंश देवताहरू .. निर्माणरति देवताहरू-सँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो।' उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अधिष्ठान गर्छ र...त्यसैमा उत्पन्न हुन्छ...शीलवान्को चित्तप्रणिधि सफल हुन्छ।

"(८) आवुसो ! फेरि यहाँ कसैले...दान दिन्छ। उसले जो

दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ। उसले सुनेको हुन्छ कि **ब्रह्मकायिक देवताहरू** दीर्घायु वर्णवान् र धेरै सुख हुने हुन्छन्। अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—'अहो! मृत्युपछि म पनि ब्रह्मकायिक देवताहरूसँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो।' उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अधिष्ठान गर्छ र...त्यसैमा उत्पन्न हुन्छ। शीलवान् त्यस्तो हुन्छ दुश्शील हुन्न भनी म भन्दछु; वीतरागी त्यस्तो हुन्छ सरागी होइन। वीतरागी भएकोले शीलवान्को चित्तप्रणिधि सफल हुन्छ।

८-"**आठ परिषद्हरू**—क्षत्री परिषद्, ब्राह्मण परिषद्, गृहपति परिषद्, श्रमण परिषद्, चातुर्महाराजिक परिषद्, त्रयस्त्रिंश परिषद्, मार परिषद् र ब्रह्म परिषद्।

९-"**आठ लोकधर्महरू**—लाभ, अलाभ, यश, अयश, निन्दा, प्रशंसा, सुख र दुःख।

१०-"**आठ अभिभायतनहरू**—एक (भिक्षु) ले आफूमा (अज्झत्तं) रूपसंज्ञी भई बाहिरका राम्रा नराम्रा अल्परूपहरू देख्छ। 'तिनीहरू (=ती रूपहरू) लाई अभिभूत (=मर्दन) गरी जान्नसक्छु देख्न सक्छु' भन्ने संज्ञी हुन्छ। यो पहिलो अभिभायतन हो।

(यहाँका बाँकी २ देखि ८ सम्मका कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४५० मा उल्लेख भएको हुँदा उहीं हेर्नू।)

११-"**आठ विमोक्षहरू**—रूपमा रूप देख्छ। यो पहिलो विमोक्ष हो।

(यहाँका बाँकी २ देखि ८ सम्मका कुराहरू लेखकको बु. प. भा–१, पृ. ४४८ मा अष्टविमोक्षको कुरामा हेर्नू ।)

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले....बताउनु भएका आठवटा धर्महरू यही हुन् ।

नौवटा धर्महरू—

"आवुसो ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले.. नौवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन नौवटा धर्महरू ?

१-नौवटा आघात वस्तुहरू— 'मेरो अनर्थ गऱ्यो' भनी आघात राख्छ ।

(यहाँबाट उताको ९ सम्मका कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा–२, पृ. ३६८ मा हेर्नू ।)

२-नौवटा आघात प्रतिविनयहरू (=आघात हटाउने)— (१) 'मेरो अनर्थ गऱ्यो त बदलामा मैंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र' भनी आघातलाई हटाउँछ । (२) 'मेरो अनर्थ गर्दैछ त बदलामा मैंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र' भनी आघातलाई हटाउँछ । (३) मेरो अनर्थ गर्नेछ त बदलामा मैंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र' भनी आघातलाई हटाउँछ । (४) 'मेरो प्रियमनाप हुनेको अनर्थ गऱ्यो त... (५) अनर्थ गर्दैछ त... (६) अनर्थ गर्नेछ त बदलामा मैंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र' भनी आघातलाई हटाउँछ । (७) 'मेरो अप्रि

अमनाप हुनेको अर्थ गर्‍यो त... (८) अर्थ गर्दैछ त... (९) अर्थ गर्नेछ त किन मैले अनर्थ गर्ने र' भनी आघातलाई हटाउँछ ।

३–"**नवसत्वावासहरू**—(१) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको नानाकाय र नानासंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—मनुष्यहरू, कुनै कुनै देवताहरू तथा कुनै कुनै विनिपातिकहरू । यो पहिलो सत्वावास हो ।

"(२) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको नानात्वकाय र एकत्वसंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—प्रथम उत्पन्न ब्रह्मकायिकहरू । यो दोश्रो सत्वावास हो ।

"(३) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको एकत्वकाय र नानात्वसंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—आभास्वर देवताहरू । यो तेश्रो सत्वावास हो ।

"(४) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको एकत्वकाय र एकत्वसंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—शुभकृत्स्न देवताहरू । यो चौथो सत्वावास हो ।

"(५) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको संज्ञा हुँदैन र प्रतिवेदन पनि हुँदैन । जस्तै—असंज्ञासत्वहरू । यो पाँचौ सत्वावास हो ।

"(६) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सबै रूपसंज्ञालाई अतिक्रमण गरी प्रतिघसंज्ञालाई अस्तगमन गरी नानात्वसंज्ञालाई

मनस्कार नगरी 'अनन्त आकाश' भनी आकाशानन्त्यायतनमा बस्ने । यो छैटौं सत्वावास हो ।

"(७) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सर्वतो आकाशानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी 'अनन्त विज्ञान' भनी विज्ञानन्त्यायतनमा बस्ने । यो सातौं सत्वावास हो ।

"(८) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी 'केही छैन' भनी आकिञ्चन्यायतनमा बस्ने । यो आठौं सत्वावास हो ।

"(९) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सर्वतो आकिञ्चन्यायतनलाई अतिक्रमण गरी नैवसंज्ञानासंज्ञायतनमा बस्ने । यो नवौं सत्वावास हो ।

४–"**ब्रह्मचर्यवास गर्नको निमित्त नौवटा अक्षण** (=अयोग्य अवस्था) **हरू**—(१) आवुसो ! यहाँ तथागत् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न भएको हुन्छ । उपसमनको निमित्त, परिनिर्वाणको निमित्त, सम्बोधिको निमित्त तथा सुगत प्रवेदित धर्म पनि देशना गरिएको हुन्छ । (तर त्यसबखत) यो पुरुष नरकमा उत्पन्न भएको हुन्छ । ब्रह्मचर्यवास गर्नको निमित्त यो पहिलो अक्षण (=अयोग्य अवस्था) समय हो ।

"(२) आवुसो ! फेरि यहाँ तथागत...उत्पन्न भएको हुन्छ । उपसमको निमित्त...धर्म पनि देशना गरिएको हुन्छ । (तर त्यसबखत)

यो पुरुष तिर्यक्-योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ।...यो दोश्रो अक्षण समय हो।

"(३) आवुसो ! ...प्रेत-योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ।...यो तेश्रो अक्षण समय हो।

"(४) आवुसो ! फेरि...असुर-योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ। ...यो चौथो अक्षण समय हो।

"(५) आवुसो ! फेरि...कुनै दीर्घायु देवयोनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ।...यो पाँचौ अक्षण समय हो।

"(६) आवुसो ! फेरि . प्रत्यन्त जनपदमा[१] (=मध्यदेशभन्दा बाहिर) अपण्डित म्लेच्छजातिमा उत्पन्न भएको हुन्छ। जहाँ भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक र उपासिकाहरूको गति (=बसोबास) हुन्न।...यो छैटौं अक्षण समय हो।

"(७) आवुसो ! फेरि...मध्यदेशमा उत्पन्न भएको हुन्छ किन्तु 'दानको कुनै फल छैन, यज्ञको कुनै फल छैन, हवनको कुनै फल छैन, सुकृत्य दुष्कृत्य कर्मको कुनै फल छैन, यो लोक छैन, परलोक छैन, आमा छैन, बाबु छैन, औपपातिक प्राणीहरू छैनन्, लोकमा सम्यक् मार्गमा लागी जसले यस लोकलाई परलोकलाई स्वयं ज्ञान गरी भन्न सक्ने कुनै छैन' भन्ने विपरीत मिथ्यादृष्टि हुने हुन्छ।...यो सातौं अक्षण समय हो।

---

१. प्रत्यन्तजनपद कसलाई भन्दछन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. वि. पृ. ९५ को पादटिप्पणीमा हेर्नू।

"(८) आवुसो ! फेरि...मध्यदेशमा उत्पन्न भएको हुन्छ तर ऊ बाख्रा जस्तै लाटो दुष्प्रज्ञ हुन्छ र सुभाषित दुर्भाषितको अर्थ बुझ्न सक्तैन।...यो आठौं अक्षण समय हो।

"(९) आवुसो ! फेरि तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न भएको हुन्छ तर उपसमको निमित्त, परिनिर्वाणको निमित्त, सम्बोधिको निमित्त तथा सुगत प्रतिवेदित धर्मदेशना गरिएको हुन्न। यो पुरुष भने मध्यदेशमा उत्पन्न भएको हुन्छ। उ बाख्रा जस्तै लाटो दुष्प्रज्ञ हुन्न, सुभाषित र दुर्भाषितको अर्थ बुझ्नसक्ने हुन्छ। ब्रह्मचर्य-वासको निमित्त यो नवौं अक्षण (=अयोग्य) समय हो।

५-"**नौ अनुपूर्व विहारहरू**—आवुसो ! यहाँ भिक्षु काम-विषयबाट अलग भई अकुशलधर्मबाट अलग भई सवितर्क सविचार भएको विवेकज (=समाधिज) प्रीतिसुख युक्त प्रथमध्यान प्राप्तगरी बस्छ।...[1] संज्ञावेदयित निरोध (समापत्ति) प्राप्तगरी बस्छ।

६-"**नौ अनुपूर्व निरोधहरू**—(१) प्रथमध्यानमा बस्नेको कामसंज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (२) द्वितीयध्यानमा बस्नेको वितर्क विचार निरुद्ध हुन्छ, (३) तृतीयध्यानमा बस्नेको प्रीति निरुद्ध हुन्छ, (४) चतुर्थ-ध्यानमा बस्नेको आश्वास प्रश्वास निरुद्ध हुन्छ, (५) आकाशानन्त्यायतन समाधिमा बस्नेको रूपसंज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (६) विज्ञानन्त्यायतन समाधिमा

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ९ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

बस्नेको आकाशानन्त्यायतन संज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (७) आकिञ्चन्यायतन समाधिमा बस्नेको विज्ञानन्त्यायतन संज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (८) नैवसंज्ञानासंज्ञायतन समाधिमा बस्नेको आकिञ्चन्यायतन संज्ञा निरुद्ध हुन्छ र (९) संज्ञावेदयित निरोध समाधिमा बस्नेको संज्ञा र वेदना निरुद्ध हुन्छ ।

"आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका नौवटा धर्महरू यही हुन् ।

दशवटा धर्महरू—

"आवुसो ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...दशवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन दशवटा धर्महरू ?

१–"**दश नाथकरण धर्महरू**—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शीलवान् प्रातिमोक्ष संयमी हुन्छ र आचार गोचर सम्पन्न शिक्षापदलाई समादान गरी अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु शीलसम्पन्न प्रातिमोक्ष संयमी भई आचार गोचर सम्पन्न शिक्षापदलाई समादान गरी अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो ।

"(२) आवुसो ! फेरि भिक्षु बहुश्रुत, श्रुतधर र श्रुतसन्निचय हुन्छ । जुन् यी आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यवसानकल्याण, सार्थक सब्यञ्जन केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्यको प्रकाश पार्छ त्यस्ता धर्म धेरै सुनेको हुन्छ, धारण गरेको हुन्छ, वचनमा परिचित हुन्छ, मनले

देखेको हुन्छ, दृष्टिले सुप्रतिविद्ध गरेको हुन्छ। आवुसो ! जो भिक्षु बहुश्रुत हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(३) आवुसो ! फेरि भिक्षु कल्याणमित्र र कल्याण-सहायक हुन्छ। कल्याणमित्रतातिर लाग्छ। आवुसो ! जो भिक्षु कल्याणमित्र हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(४) आवुसो ! फेरि भिक्षु सुवची हुन्छ सुवचताधर्म सम्पन्न हुन्छ र अनुशासन प्रदक्षिणाग्राही हुन्छ। आवुसो ! जो भिक्षु सुवची हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु सब्रह्मचारीप्रति जो साना वा ठूला कामहरू गर्नुपर्ने हुन् तिनीहरू के कसरी गर्नुपर्छ भन्ने हुन्छ, ती कार्यहरूमा दक्ष हुन्छ, निरालसी हुन्छ, तिनीहरूमा उपाय कौशल हुन्छ र गर्न समर्थ हुन्छ। आवुसो ! जो भिक्षु सब्रह्मचारीप्रति...के कसरी गर्नुपर्छ भन्ने हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(६) आवुसो ! फेरि भिक्षु अभिधर्म, अभिविनयमा धर्मकामी हुन्छ, प्रियसमुदाहारी हुन्छ (=अरूले देशना गरेको धर्मलाई सम्मान-पूर्वक सुन्छ र आफूले पनि उपदेश गर्न चाहन्छ) र बडो प्रसन्न हुन्छ। आवुसो ! जो भिक्षु...बडो प्रसन्न हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(७) आवुसो ! फेरि जुनसुकै चीवर पिण्डपात्र शयनासन ग्लानप्रत्ययद्वारा भिक्षु सन्तुष्ट हुन्छ। आवुसो ! जो भिक्षु...सन्तुष्ट हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(८) आवुसो ! फेरि अकुशल धर्मलाई प्रहाण गर्नको निमित्त र कुशल धर्मलाई प्राप्त गर्नको निमित्त—आरब्ध वीर्यवान् भई बलवान् दृढपराक्रमी भई कुशलधर्महरूमा उत्साह नछोडने भिक्षु हुन्छ। आवुसो ! जो कुशलधर्महरूमा उत्साह नछोडने भिक्षु हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(९) आवुसो ! फेरि भिक्षु स्मृतिवान् हुन्छ, अत्यन्त स्मृति-प्रज्ञाले युक्त हुन्छ र धेरै अघि गरेको र भनेको कुरालाई पनि स्मरण गर्ने हुन्छ। आवुसो ! जो भिक्षु...स्मृतिवान् हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

"(१०) आवुसो ! फेरि भिक्षु प्रज्ञावान् हुन्छ र उदय व्ययगामिनि प्रज्ञाले आर्यनिर्वेध भागीय सम्यक् दुःख क्षयगामिनी प्रज्ञाले युक्त हुन्छ। आवुसो ! जो भिक्षु...प्रज्ञावान् हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो।

२-"**दश कसिणायतनहरू**—एक पुरुष माथि तल तेर्सो अद्वय र अप्रमाण पृथ्वीकसिण जान्दछ, आप्कसिण जान्दछ, तेजकसिण जान्दछ; वायुकसिण जान्दछ, नीलकसिण जान्दछ; पीतकसिण जान्दछ, लोहित-कसिण जान्दछ, सेतोकसिण जान्दछ, आकाशकसिण जान्दछ र विज्ञान-कसिण जान्दछ।

३-"**दश अकुशल कर्मपथहरू**—प्राणातिपात, अदिन्नादान, काममिथ्याचार, मृषावाद, पिशुनवाचा, परुषवाचा, सम्प्रलाप, अभिध्या, व्यापाद र मिथ्यादृष्टि।

४–"**दश कुशल कर्मपथहरू**—प्राणातिपातबाट विरति, अदिन्नादानबाट विरति, काममिथ्याचारबाट विरति, मृषावादबाट विरति, पिशुनवाचाबाट विरति, परुषवाचाबाट विरति, सम्प्रलापबाट विरति, अनभिध्या, अव्यापाद र सम्यक्‌दृष्टि ।

५–"**दश आर्यवासहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु पाँच अङ्गले विप्रहीण हुन्छ, (२) छ अङ्गले युक्त हुन्छ, (३) एक रक्षा गर्ने हुन्छ, (४) चार अपश्रयण, (५) पणुन्न प्रत्येक सत्य (=विभिन्न मतको आग्रहलाई पूर्णतया त्याग्ने), (६) समवयसेट्ठसना (=राम्रोसँग खोजि हटेको), (७) अनाविलसंकल्प (=मलिन संकल्प नभएको), (८) काय-संस्कार प्रशब्ध भएको हुन्छ, (९) सुविमुक्त चित्त हुन्छ र (१०) सुविमुक्त प्राज्ञी हुन्छ ।

"(१) आवुसो ! कसरी भिक्षु पाँच अङ्गले प्रहीण हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुको कामच्छन्द प्रहीण भएको हुन्छ, व्यापादच्छन्द प्रहीण भएको हुन्छ, थीनमिद्ध प्रहीण भएको हुन्छ, उद्धच्च कुक्कुच्च प्रहीण भएको हुन्छ र विचिकित्सा प्रहीण भएको हुन्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु पांच अङ्गले प्रहीण हुन्छ । (२) आवुसो ! कसरी भिक्षु छ अङ्गले युक्त हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु चक्षुले रूप देखेर न सुमन हुन्छ न दुर्मन-स्मृति सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । श्रोतले शब्द सुनेर...मनले धर्म बुझेर न सुमन हुन्छ न दुर्मन-स्मृति सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु छ अङ्गले युक्त हुन्छ । (३) आवुसो ! कसरी भिक्षु एक रक्षा गर्ने हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु

स्मृतिरक्षा भएको चित्तले युक्त हुन्छ। आवुसो! यसरी यहाँ भिक्षु एक रक्षा गर्ने हुन्छ। (४) आवुसो! कसरी भिक्षु चार अपश्रयण गर्छ आवुसो! यहाँ भिक्षु विचार गरी एउटा सेवन गर्छ, विचार गरी एउटा स्वीकार्छ, विचार गरी एउटा हटाउँछ र विचार गरी एउटालाई अलग गर्छ। आवुसो! यसरी भिक्षु चार अपश्रयण गर्छ। (५) आवुसो! कसरी भिक्षु पणुन्न प्रत्येक सत्य हुन्छ? आवुसो! यहाँ भिक्षु जो त्यो पृथक् श्रमणब्राह्मणहरूको पृथक् सत्यहरू हुन् ती सबै व्यक्त गर्छ त्यसबाट मुक्त भएको हुन्छ। आवुसो! यसरी भिक्षु पणुन्न प्रत्येक सत्य हुन्छ। (६) आवुसो! कसरी भिक्षु समवयसट्ठेसना हुन्छ? आवुसो! यहाँ भिक्षुको कामविषयको खोजि हटेको हुन्छ, भवविषयको खोजि हटेको हुन्छ र ब्रह्मचर्यको खोजिबाट शान्त भएको हुन्छ। आवुसो! यसरी भिक्षु समयसट्ठेसना हुन्छ। (७) आवुसो! कसरी यहाँ भिक्षु अनाविल-संकल्पी हुन्छ? आवुसो! यहाँ भिक्षुको कामसंकल्प प्रहीण भएको हुन्छ, व्यापादसंकल्प प्रहीण भएको हुन्छ र विहिंसासंकल्प प्रहीण भएको हुन्छ। आवुसो! यसरी भिक्षु अनाविलसंकल्पी हुन्छ। (८) आवुसो! कसरी भिक्षुको कायसंस्कार प्रशब्ध भएको हुन्छ? आवुसो! यहाँ भिक्षु सुखलाई पनि त्यागी दुःखलाई पनि त्यागी पहिले नै सौमनस्य दौर्मनस्यको अन्त्य गरी सुखदुःख नभएको उपेक्षास्मृति परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यानमा समाधिष्ठ हुन्छ। आवुसो! यसरी भिक्षुको कायसंस्कार प्रशब्ध हुन्छ। (९) आवुसो! कसरी भिक्षुको चित्त सुविमुक्त हुन्छ? आवुसो! यहाँ भिक्षुको चित्त रागबाट मुक्त हुन्छ, द्वेषबाट मुक्त हुन्छ र मोहबाट मुक्त हुन्छ। आवुसो! यसरी भिक्षुको चित्त सुविमुक्त हुन्छ।

(१०) आवुसो ! कसरी भिक्षु सुविमुक्त प्राज्ञी हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु 'मेरो राग प्रहीण भइसक्यो जरो उखेलिसक्यो र ताल छेदन जस्तै अभाव प्राप्त भइसक्यो अब उप्रान्त उत्पन्न हुने छैन' भनी जान्दछ; 'मेरो द्वेष प्रहीण भइसक्यो...' भनी जान्दछ; 'मेरो मोह प्रहीण भइसक्यो......' भनी जान्दछ। आवुसो ! यसरी भिक्षु सुविमुक्तप्रज्ञी हुन्छ।

६–"**दश अशैक्ष धर्महरू**—अशैक्ष सम्यक्दृष्टि, अशैक्ष सम्यक्संकल्प, अशैक्ष सम्यक्वाचा, अशैक्ष सम्यक्कर्मान्त, अशैक्ष सम्यक्-आजीव, अशैक्ष सम्यक्व्यायाम, अशैक्ष सम्यक्स्मृति, अशैक्ष सम्यक्-समाधि, अशैक्ष सम्यक्ज्ञान र अशैक्ष सम्यक्विमुक्ति।

"आवुसो ! जान्नु भएका देख्नु भएका वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले राम्ररी बताउनु भएका दश धर्महरू यी नै हुन्। त्यहाँ सबै मिलजुल भएर पढ्नुपर्छ (संगायना गर्नुपर्छ) विवाद गर्नुहुन्न। जस्तो गर्दा ब्रह्मचर्य (=धर्म) दीर्घकालसम्म चिरस्थायी हुन्छ त्यस्तो गर्नुपर्छ। जसद्वारा बहुजन हित बहुजन सुख लोकानुकम्पा तथा देवमनुष्यहरूको पनि हित सुख हुनेछ।"

अनि भगवान् उठ्नुभई आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** सम्बोधन गर्नुभयो—

"साधु ! साधु ! सारिपुत्र ! सारिपुत्र ! तिमीलाई धन्यवाद छ जो कि तिमीले भिक्षुसङ्घलाई मेलमिलापको धर्मोपदेश गर्‍यौ।"

आयुष्मान् सारिपुत्रले भन्नुभएकोमा शास्ता सहमत हुनुभयो। अनि सन्तुष्ट भई ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रको भाषणलाई अभिनन्दन गरे।

× × ×

मूल पालि—

८४।२९ मच्छिका सण्डमा

त्यसबखत आयुष्मान् **सुधर्म मच्छिकासण्डमा चित्तगृह-पतिको** विहारमा आवासिक[१] नवकर्मिक[२] र ध्रुव भोजन गर्ने[३] भई बसेका थिए[४]।

त्यसबखत **चित्तगृहपतिले** जब कुनै सङ्घलाई[५], गणलाई[६] वा व्यक्तिलाई निम्तो गर्न चाहन्थे तब आयुष्मान् **सुधर्मसँग** नसोधी कसैलाई पनि निम्तो गर्दैनथे।

---

१. नित्यरूपले विहारमा बस्ने भिक्षुलाई 'आवासिक भनिन्छ।

२. नयाँ वा पुरानो बनाउने कामकाज हेर्नेलाई 'नवकर्मिक' भनिन्छ।

३. नित्य भोजन एकै दाता कहाँबाट प्राप्त गर्ने।

४. चुल्ल. व. पा. पृ. ३२: पटिसारणीयकम्मं, कम्मक्खन्धकं।

५. विनय पर्याय अनुसार चारजनादेखि माथिको समूहलाई 'सङ्घ' भनिन्छ।

६. तीनजनासम्मलाई 'गण' भनिन्छ।

त्यस समय केही थेर भिक्षुहरू जस्तै—आयुष्मान् **सारिपुत्र**, आयुष्मान् **महामौद्गल्यायन**, आयुष्मान् **महाकात्यायन**, आयुष्मान् **महाकोट्ठिक**, आयुष्मान् **महाकप्पिन**, आयुष्मान् **महाचुन्द**, आयुष्मान् **अनुरुद्ध**, आयुष्मान् **रेवत**, आयुष्मान् **उपालि**, आयुष्मान् **आनन्द** तथा आयुष्मान् **राहुल काशीमा** चारिका गर्दै जहाँ **मच्छिकासण्ड** नगर हो त्यहाँ आइपुग्नु भयो ।

थेर भिक्षुहरू **मच्छिकासण्ड नगरमा** आइपुगे भन्ने खबर सुनी **चित्त गृहपति** जहाँ थेर भिक्षुहरू हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि थेर भिक्षुहरूलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** उनलाई धर्मकथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित गराउनु भयो ।

आयुष्मान **सारिपुत्रको** धर्मकथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएपछि **चित्त गृहपतिले** थेर भिक्षुहरूसँग यस्तो प्रार्थना गरे—"भन्ते ! भोलिको निमित्त थेर भिक्षुहरूले मकहाँ आगन्तुक भोजन स्वीकार गर्नुहोस् !" थेर भिक्षुहरूले तूष्णिभावद्वारा स्वीकार गर्नुभयो ।

(यसपछिका कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. १७० मा हेर्नू ।)

× × ×

मूल पालि—

८५।३० प्रकाशनीयकर्म

त्यस समय भगवान् राजा सहित विशाल परिषद्ले परिवृत्त भई धर्मदेशना गर्दै बस्नु भएको थियो[१]। अनि उत्तरासँग एकांश गरी आसनबाट उठी देवदत्तले भगवान्लाई नमस्कार गरी यस्तो भने—"भन्ते ! अहिले तपाईं बूढो र जीर्ण भइसक्नु भयो, जन्मले जेठो भइसक्नु भयो, उमेरपुगी सक्नुभयो तथा तीनै बैंश बिताइसक्नु भयो। भन्ते ! अब तपाईं अल्पोत्सुकी भई दृष्टधर्मसुख विहारगरी बस्नुहोस् मलाई भिक्षुसंघ जिम्मा दिनुहोस्। म भिक्षुसंघ परिहरण गर्नेछु।"

"देवदत्त ! भइहाल्यो, भिक्षुसंघ परिहरण गर्ने इच्छा तिमी नगर।"

दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि देवदत्तले भगवान्लाई यस्तो भने—"भन्ते ! अहिले तपाईं बूढो र जीर्ण भइसक्नु भयो...तथा

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २८८: पकासनीयकम्मं, संघभेदक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. १३६३.

तीनै वैंश बिताइसक्नु भयो। भन्ते ! अब तपाईं अल्पोत्सुकी भई दृष्टधर्म-सुख विहार गरी बस्नुहोस् मलाई भिक्षुसंघ जिम्मा दिनुहोस्। म भिक्षुसंघ परिहरण गर्नेछु।"

"देवदत्त ! **सारिपुत्र मौद्गलयायनलाई** पनि म भिक्षुसंघ जिम्मा लगाउने छैन भने तिमी जस्ता मृत (छव) तथा थुक खाने (खेलासकस्स) को के कुरा !"

अनि राजा सहित परिषद्मा मलाई भगवान्ले 'थुक खाने' शब्दद्वारा अपमान गर्नुहुन्छ र **सारिपुत्र मौद्गलयायनकै** तारीफ गर्नुहुन्छ भनी रिसाई असन्तुष्ट भई भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी **देवदत्त** फर्केर गए। यही नै **देवदत्तको** भगवान् प्रति पहिलो आघात (=द्रोह) थियो।

अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—"भिक्षुहो ! त्यसोभए संघले **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म (पकासनीयकम्मं) गर—'अघि **देवदत्तको** प्रकृति अर्कै थियो। अहिले अर्कै प्रकृत्ति (=स्वभाव) छ। कायवचनद्वारा **देवदत्तले** जुन काम गर्नेछ त्यो देवदत्तकै हुनेछ—'बुद्ध, धर्म तथा संघको हुने छैन; त्यो **देवदत्तकै** हुनेछ।' भिक्षुहरू यस्तो पनि गर्नुपर्छ। व्यक्त तथा समर्थ भिक्षुले संघलाई यस्तो सूचित गर्नुपर्छ—

"भन्ते संघ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस्। यदि संघ उचित ठान्दछ भने **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गरियोस्— 'अघि **देवदत्तको** प्रकृति अर्कै थियो अहिले अर्कै प्रकृत्ति (=स्वभाव)

छ। काय वचनद्वारा जुन काम **देवदत्तले** गर्नेछन् त्यो बुद्ध, धर्म तथा संघको हुनेछैन; त्यो देवदत्तकै हुनेछ।' यही प्रस्तावना (=ज्ञप्ति) हो।

"भन्ते संघ! मेरो कुरा सुन्नुहोस्। संघले **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गर्छ—'अघि **देवदत्तको** प्रकृति अर्कै थियो अहिले अर्कै प्रकृति छ......।' **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गर्ने बारेमा जसलाई चित्तबुझ्छ वहाँ चुप रहनुहोस् जसलाई चित्त बुझ्दैन वहाँ बोल्नुहोस्।'

"**राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गर्ने कुरा स्वीकृत भयो—'अघि **देवदत्तको** प्रकृति अर्कै थियो। अहिले अर्कै प्रकृति छ...।' संघलाई चित्त बुझ्छ त्यसैले चुप रहेको छ। यस्तो धारणा गर्छु।"

अनि भगवान्ले आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** आमन्त्रण गर्नुभयो—"सारिपुत्र! त्यसोभए तिमीले **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाश गर।"

"भन्ते! अघि मैले **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा वर्णन गरेको थिएँ—'**गोधिपुत्र** (=देवदत्त) महर्द्धिक छन्, **गोधिपुत्र** महर्द्धिक छन्।' भन्ते! अब मैले **राजगृहमा** कसरी **देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाश गरुँ?"

"सारिपुत्र! अघि **राजगृहमा देवदत्तको** बारेमा तिमीले सत्य कुरो नै वर्णन गर्‍यौ—'**गोधिपुत्र** महर्द्धिक छन्; **गोधिपुत्र** महर्द्धिक छन्' होइन त?"

"हो, भन्ते!"

"सारिपुत्र ! अहिले पनि त्यसै गरी तिमीले **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा सत्य कुरा प्रकाश गर।"

"हवस्, भन्ते !" भनी आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो।

अनि भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—"भिक्षुहो ! त्यसोभए **राजगृहमा सारिपुत्रले देवदत्तको** बारेमा प्रकाश पार्ने छन् भनी संघले सम्मत गर।" भिक्षुहो ! यसरी सम्मत गर्नुपर्छ—पहिले **सारिपुत्रसँग** प्रार्थना गर्नुपर्छ अनि पछि व्यक्त तथा समर्थ भिक्षुले ज्ञापन गर्नुपर्छ—

"भन्ते संघ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस्। यदि संघद्वारा उचित ठानिन्छ भने **राजगृहमा देवदत्तको** बारेमा प्रकाश पार्नको निमित्त आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** सम्मत गरियोस्। यो ज्ञप्ति (=प्रस्तावना) हो।

"भन्ते संघ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस्। **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाश पार्ने बारेमा आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** संघले सम्मत गर्छ...। आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** सम्मत गर्नुमा जसलाई चित्त बुझ्छ वहाँ चुप रहनुहोस् जसलाई चित्त बुझ्दैन वहाँ बोल्नुहोस्।

"**राजगृहमा देवदत्तको** बारेमा प्रकाश पार्नको निमित्त आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** संघले सम्मत गर्दछ...। संघलाई चित्त बुझ्छ त्यसैले संघ चुप रहेको छ। यस्तो धारणा गर्छु।"

अनि धेरै भिक्षुहरू साथमा लिई **राजगृह** गई सम्मत पाउनु भएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले देवदत्तको** बारेमा यसरी प्रकाश पार्नुभयो—'अघि **देवदत्तको** अर्कै प्रवृत्ति (=स्वभाव) थियो। अहिले अर्कै प्रवृत्ति छ। काय वचनद्वारा जुन काम **देवदत्तले** गर्नेछन् त्यो देवदत्तकै हुनेछ बुद्ध, धर्म तथा संघको हुनेछैन; त्यो काम **देवदत्तकै** हुनेछ।' अनि जो त्यहाँ अश्रद्धालु अप्रसन्न भएका तथा दुर्बुद्धि मानिसहरू हुन् उनीहरूले यसो भन्नथाले—"यी श्रमणहरू **देवदत्तको** लाभसत्कार प्रति ईर्ष्या गर्छन्।" जो त्यहाँ श्रद्धासम्पन्न, पण्डित तथा बुद्धिमान् मानिसहरू हुन् तिनीहरूले यसो भन्नथाले—"जसरी भगवान्ले **राजगृहमा देवदत्तको** सम्बन्धमा प्रकाश पार्न लगाउनु भयो—यो कुनै स्यानो कुरा हो होइन होला!"

× × ×

मूल पालि—

८६।३१ देवदत्तको सङ्घभेद

अनि उपोसथको दिनमा आसनबाट उठी **देवदत्त** शलाक[1] लिन लगाए[2]—"आवुसो ! **श्रमण गौतमकहाँ** गएर हामीले पांचवस्तु माग्यौं—'भन्ते ! भगवान् अनेकप्रकारले अल्पेच्छताको, सन्तुष्टिताको, सल्लेखताको (=शीलवान्ताको), धुत गुणको, प्रासादिकताको; असंग्रहितताको तथा वीर्यारम्भताको वर्णवादी हुनुहुन्छ। भन्ते ! यी पांच वस्तुहरूद्वारा अनेकप्रकारका अल्पेच्छतातिर...तथा वीर्यारम्भतातिर पुऱ्याउँछन् । भन्ते ! (१) भिक्षुहरू जीवनभर आरण्यक भए बेश हुनेछ जो गाउँमा बस्छ उसलाई दोष लागोस्; (२) जीवनभर भिक्षाटन् गर्ने होस् जसले निम्तो स्वीकार्छ उसलाई दोष लागोस्; (३) जीवनभर पंसुकूलिक होस् जसले गृहस्थीले दिएको चीवर स्वीकार्छ उसलाई दोष

---

१. काठको टुक्रा। आजकलको भाषाले भन्ने हो भने भोट दिने कार्ड।

२. चुल्ल. व. पा. पृ. ३०० सङ्घभेदकथा, सङ्घभेदक्खन्धकं।

लागोस्; (४) जीवनभर रुखमनि बसोस् जो छाना भएको ठाउँमा (=घरमा) बस्छ उसलाई दोष लागोस्; (५) जीवनभर माछा मासु नखाओस् जसले माछा मासु खान्छ उसलाई दोष लागोस् ।' **श्रमण गौतमले** यी पांच वस्तुहरूको स्वीकृति दिएनन् । हामी चाहिं यी पांच वस्तुहरू पालन गरी बस्नेछौं । जसलाई यी पाँच वस्तुहरू पालन गर्न मन लाग्छ उसले शलाक ग्रहण गरोस् ।"

त्यसबखत केही नजान्ने पांचशय **वज्जिपुत्रक** नवक (=भरखरै प्रव्रजित भएका) भिक्षुहरू थिए । उनीहरूले "यही धर्म हो, यही विनय हो र यही शास्ताको धर्म हो" भन्दै शलाक ग्रहण गरे । अनि सङ्घभेद गरी पांचशय जति भिक्षुहरू लिई **देवदत्त** जहां **गयाशीर्ष पर्वत** हो त्यहां गए । अनि **सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू** जहां भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहां जानुभयो । त्यहां पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—"भन्ते ! **देवदत्तले** सङ्घभेद गरी पांचशय जति भिक्षुहरू लिएर जहां **गयाशीर्ष पर्वत** हो त्यहां गए ।"

"सारिपुत्र ! के तिमीलाई ती नवक भिक्षुहरू प्रति करुणा छैन ? सारिपुत्र ! ती भिक्षुहरू व्यसनी हुनुभन्दा अगाडि नै तिमीहरू त्यहां जाओ ।"

"हवस्, भन्ते !" भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिई आसनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी **सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू** जहां **गयाशीर्ष पर्वत** हो त्यहां जानुभयो ।

त्यसबखत कुनै एक भिक्षु भगवान्‌को नजिक बसी रोइरहेका थिए। अनि भगवान्‌ले सो भिक्षुसँग सोध्नुभयो—"भिक्षु! किन रोइरहेको?"

"भन्ते! जो भगवान्‌का अग्रश्रावक **सारिपुत्र मौद्‌गल्यायन** हुनुहुन्छ वहाँहरू पनि **देवदत्त**को धर्म रुचाई त्यहाँ जानुभयो।"

"भिक्षु! **सारिपुत्र मौद्‌गल्यायनहरूले देवदत्त**को धर्म रुचाउने कुनै कारण छैन। अपितु उनीहरू भिक्षुहरूलाई सम्झाउनको निमित्त त्यहाँ गएका हुन्।"

त्यसबखत **देवदत्त** विशाल परिषद्‌को अगाडि धर्मदेशना गरी बसिरहेका थिए। अनि **सारिपुत्र मौद्‌गल्यायनहरू** आइरहेको टाढैबाट देखे। अनि **देवदत्तले** भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गरे—"भिक्षुहो! हेर! मेरो धर्म कति स्वाख्यात छ! जो ती **श्रमण गौतमका** अग्रश्रावक **सारिपुत्र मौद्‌गल्यायनहरू** हुन् उनीहरू पनि मेरो धर्म रुचाई मकहाँ आउँदैछन्।" यस्तोभन्दा **कोकालिकले देवदत्तलाई** यस्तो भने—"आवुसो देवदत्त! **सारिपुत्र मौद्‌गल्यायनमाथि** विश्वास नगर्नुहोस्। **सारिपुत्र मौद्‌गल्यायनहरू** खराब विचार भएका हुन् र खराब इच्छाको वशमा गएका हुन्।"

"ठीक छ, आवुसो! मेरो धर्म रुचाउने उनीहरूलाई स्वागत छ। अनि **देवदत्तले** आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** (आफू बसेको आसनको) आधा आसन दिएर निम्त्याए—"आवुसो सारिपुत्र! आऊ, यहाँ बस।"

"भइहाल्यो आवुसो!" भनी अर्को आसन लिई आयुष्मान् **सारिपुत्र** एक छेउमा बस्नुभयो। आयुष्मान् **महामौद्‌गल्यायन** पनि

एक आसन लिई एक छेउमा बस्नुभयो। अनि **देवदत्तले** रातको घेरै बेरसम्म भिक्षुहरूलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पारी आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** भने—

"आवुसो सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घ निरालसी छ। आवुसो सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घलाई धार्मिक कथा सुनाउन बेश होला। मेरो पिठ्यु दुख्छ म आराम गर्छु।"

"हुन्छ, आवुसो !" भनी आयुष्मान् **सारिपुत्रले देवदत्तलाई** प्रत्युत्तर दिनुभयो। अनि चारदोबर पटयाइएको चीवर बिछयाई **देवदत्त** दाहिनेतिरबाट लेटे। थाकेका स्मृति नभएका तथा सम्प्रजन्य-ज्ञान नभएका **देवदत्त** क्षणभरमै निदाए।

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आदेशना प्रातिहार्य[1] अनुशासनी-द्वारा भिक्षुहरूलाई धार्मिक कथाद्वारा अववाद अनुशासन गर्नुभयो। आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनले** ऋद्धि-प्रातिहार्य[1] अनुशासनीद्वारा भिक्षुहरूलाई धार्मिक कथाद्वारा अववाद अनुशासन गर्नुभयो। अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आदेशना प्रातिहार्य अनुशासनीद्वारा र आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनले** ऋद्धि-प्रातिहार्य अनुशासनीद्वारा अववाद अनु-शासन गर्दा ती भिक्षुहरूलाई विरज वीतमल धर्मचक्षु प्राप्त भयो—'जे जति समुदय धर्म हुन् ती सबै निरोध धर्म हुन्' भन्ने ज्ञान पनि भयो।

१-१. आदेशना र ऋद्धि-प्रातिहार्य भन्ने कस्तो हो भन्ने कुरा जान्नको निमित्त लेखकको बु. गु. भा-२, पृ. १६४ मा हेर्नू।

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो— "आवुसो ! हामीहरू भगवान्कहाँ जाऔं । जो भगवान्को धर्म रुचाउँछ उनीहरू आओ ।" अनि **सारिपुत्र मौद्गल्यायन** ती पाँचशय भिक्षुहरू लिई जहाँ **वेणुवन** हो त्यहाँ जानुभयो। अनि **कोकालिकले देवदत्तलाई** उठाए—"आवुसो देवदत्त ! उठ, तिम्रा भिक्षुहरू **सारिपुत्र मौद्गल्यायनले** लगिसके । आवुसो देवदत्त ! तिमीलाई मैले '**सारिपुत्र मौद्गल्यायनमाथि** विश्वास नगर उनीहरू खराब इच्छाको वशमा छन्' भनी भनेको होइन ?" अनि **देवदत्तले** उहीं तातो रगत मुखबाट वमन गरे ।

अनि **सारिपुत्र मौद्गल्यायन** जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्लाई यस्तो बिन्ति गर्नुभयो —"भन्ते ! भेद गर्नेहरूको पछिलाग्ने भिक्षुहरू फेरि उपसम्पदा भए वेश हुने थियो ।"

"भइहाल्यो सारिपुत्र ! भेद गर्नेहरूको पछिलाग्ने भिक्षुहरूलाई फेरि उपसम्पदा गर्ने इच्छा नगर । बरु सारिपुत्र ! भेद गर्नेहरूको पछिलाग्ने भिक्षुहरूलाई थुल्लच्चय (=ठूलो दोषको) देशना गर्न लगाऊ[१] । सारिपुत्र ! **देवदत्तले** तिमीमाथि कस्तो व्यवहार गरे त ?"

---

१. क्षमा माग्न लगाऊ भनिएको हो ।

"भन्ते ! जस्तै भगवान्ले रातको घेरैबेरसम्म धार्मिक कथाद्वारा भिक्षुहरूलाई सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभई 'सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घ निरालसी छ, सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घलाई धार्मिक कथा सुनाए वेश हुनेछ, मेरो पिठ्युँ दुख्छ, म आराम गर्नेछु' भनी मलाई भन्नुहुन्छ। भन्ते ! त्यस्तै व्यवहार **देवदत्तले** मलाई गरे।"

अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—'भिक्षुहो ! अघि एक जंगलमा एक ठूलो सरोबर थियो। त्यसको आश्रय लिएर त्यहाँ हात्तीहरू बस्दथे। उनीहरू त्यो सरोबरमा पसी सूँढले पद्ममूलहरू (भिसमुलाल) उखेली राम्रोसँग पखाली हिलो सफा गरी खान्थे। यसबाट उनीहरू वर्णवान् तथा बलवान् हुन्थे। यसबाट उनीहरूको न मरण हुन्थ्यो न त मरण समान दुःख। भिक्षुहो ! हात्तीहरूको अनुकरण गर्ने तरुण हात्तीका छावाहरू त्यो सरोबरमा पसी सूँढले पद्ममूलहरू उखेली राम्रोसँग नपखाली राम्रोसँग हिलो सफा नगरी खान्थे। यसबाट उनीहरू न वर्णवान् हुन्थे न त बलवान्। बरु त्यसको कारणले गर्दा उनीहरूको मरण हुन्थ्यो र मरण समान दुःख पनि। भिक्षुहो ! यस्तै गरी मेरो अनुकरण गरी कृपण भई **देवदत्त** मर्ने छन्।"

☒ ☒ ☒

मूल सूत्र—

८७।३२ सूचिमुखी परिव्राजिकाको प्रश्न

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र राजगृहस्थित** वेणुवनको **कलन्दक निवापमा** बस्नुभएको थियो[1]।

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** पूर्वाह्ण समयमा चीवर पहिरी पात्र चीवर ग्रहण गरी भिक्षाटनार्थ **राजगृहमा** जानुभयो। राजगृहमा क्रमैसंग भिक्षाटन् गरी सकेपछि एउटा भित्तामा अडेस लिई भिक्षा भोजन गर्दै हुनुहुन्थ्यो। अनि **सूचिमुखी** परिव्राजिका जहाँ आयुष्मान् **सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गइन्। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **सारिपुत्र-लाई** यस्तो भनिन्—

"श्रमण ! किन तलतिर हेरेर खाँदैछौ ?"

"बहिनी ! मैले तलतिर हेरेर खाएको छैन।"

"श्रमण ! त्यसोभए माथितिर हेरेर खाँदैछौ त ?"

---

१. सं. नि. II. पृ. ४५३: सूचिमुखीसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं; अ. क. II. पृ. २५३.

"वहिनी ! मैले माथितिर हेरेर पनि खाएको छैन ।"

"श्रमण ! त्यसोभए चारैदिशातिर हेरेर खाँदैछौ त ?"

"बहिनी ! चारैदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन ।"

"श्रमण ! त्यसोभए विदिशातिर हेरेर खाँदैछौ त ?"

"बहिनी ! विदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन ।"

(१) "श्रमण ! किन तलतिर हेरेर खाँदैछौ ?" भनी सोध्दा 'बहिनी तलतिर हेरेर मैले खाएको छैन' भनी भन्छौ । (२) 'श्रमण ! त्यसोभए माथितिर हेरेर खाँदैछौ त ?' भनी सोध्दा 'बहिनी ! माथितिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन' भनी भन्छौ । (३) 'श्रमण ! त्यसोभए चारैदिशातिर हेरेर खादैछौ त ?' भनी सोध्दा 'बहिनी ! चारैदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन' भनी भन्छौ । (४) 'श्रमण ! त्यसोभए विदिशातिर हेरेर खाँदैछौ त ?' भनी सोध्दा 'बहिनी ! विदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन' भनी भन्छौ । श्रमण ! त्यसोभए कसरी खाँदैछौ त ?"

(१) "बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—तिरश्चिनविदया भनिने वस्तुविदयादि[१] मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छन्—त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—'तलतिर हेरेर खाने' भनी भन्दछन् ।

---

१. कुनै प्रकारका तरकारीहरू अथवा फल-फूलहरू उत्पादन गर्ने विदयालाई 'वस्तुविदया' (Vegetation) भनी भन्छन् । यस्ता विदयाद्वारा उपलब्ध भएको लाभ-सत्कार तथा धनद्वारा जीविका गर्नु—बुद्धधर्मको नीति अनुसार—श्रमण ब्राह्मणहरूका निम्ति मिथ्या-जीविका हुनजान्छ । सं. नि. अ. क. II. पृ. २५१.

(२) "बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—तिरश्चीनविदया भनिने नक्षत्रविदयादि[1] मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छन्—त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—'माथितिर हेरेर खाने' भनी भन्दछन्। (३) बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—यता-उता जाने-आउने दूतेत्यादि मिथ्या जीवन-द्वारा जीविका गर्छन्—त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—'चारैदिशातिर हेरेर खाने' भनी भन्दछन्। (४) बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—तिरश्चीनविदया भनिने अङ्गविदयादि[2] मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छन्—त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—'विदिशातिर हेरेर खाने' भनी भन्दछन्।

---

१. नक्षत्र-विदया भन्नाले ज्योतिष-लक्षण शास्त्र आदि विदयालाई भनिएको हो। 'यस्तो लगन छ उस्तो लगन छ' भनी आदि कुराहरू बताई त्यसद्वारा उपलब्ध भएको लाभ-सत्कार तथा धनद्वारा जीविका गर्नु पनि बुद्धधर्मको नीति अनुसार श्रमण ब्राह्मणहरूका निमित्त मिथ्याजीविका हुन जान्छ। सं. नि. अ. क. II. पृ. २५३.

२. 'अङ्गविदया' भनी स्त्री वा पुरुषहरूको अङ्ग-प्रत्यङ्ग लक्षणादि हेर्नेलाई 'अङ्गविदया' भनी भनिन्छ। यस्ता लक्षणहरू हेरेर—'यसो हुन्छ उस्तो हुन्छ' आदि भनी त्यसबाट उपलब्ध हुने लाभ-सत्कार तथा धनद्वारा जीविका गर्नु पनि बुद्धधर्मको नीति अनुसार श्रमण ब्राह्मणहरूको निमित्त मिथ्या जीविका हुन आउँछ। सं. नि. अ. क. II. पृ. २५३.

"बहिनी ! त्यो म न तिरश्चीनविदया[१] भनिने वस्तुविदयादि मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छु; न तिरश्चीनविदया भनिने नक्षत्र-विदयादि मिथ्या जीवनद्वारा नै जीविका गर्छु; न त यताउता जाने आउने दूतेय्य कामद्वारा मिथ्या जीविका गर्छु; न त तिरश्चीनविदया मानिने अङ्गविदयादि मिथ्या जीवनद्वारा नै जीविका गर्छु बरू धर्मता-पूर्वक भिक्षा-भोजन खोज्छु (=भिक्षाटन् गर्छु) र धर्मतापूर्वक खोजी गरेको (=भिक्षाटन् गरेको) भिक्षा-भोजनद्वारा जीविका गर्छु ।"

त्यसपछि **सूचिमुखी** परिब्राजिका राजगृहको सडक सडकमा र दोबाटो दोबाटोमा घुमी यस्तो भन्न थालिन्—"श्रमण शाक्यपुत्रीयहरू धर्मतापूर्वक आहार ग्रहण गर्छन् । श्रमण शाक्यपुत्रीयहरू निरवदय

---

१. बुद्धधर्मको नीति अनुसार तिरश्चीनविदया मिथ्या जीविका भनी के-केलाई र कस्ता कस्तालाई भन्दछन् भन्ने बारेमा दीर्घनिकायको (I) ब्रह्मजाल सूत्र पृ. १०, ११ तथा १२ मा सविस्तर उल्लेख भएको पाइन्छ । उसै ग्रन्थमा सामञ्ञफल सूत्र पृ. ५६, ६० तथा ६१ मा पनि पाइन्छ तथा उहीं नै महासीहनाद सूत्र पृ. १४६ मा पनि विस्तृत वर्णन भएको पाइन्छ । बु. ब्रा. I. पृ. २६० मा यसको केही अंश उल्लेख भइसकेको छ ।

(=दोषरहित) आहार ग्रहण गर्छन् । श्रमण शाक्यपुत्रीयहरूलाई भिक्षा-भोजन देओ[1] !"

× × ×

---

१. परिव्राजिकाको कुरा सुनी पाँचशय परिवारहरू बुद्धमार्गी भएका थिए भनी सं. नि. अ. क. II. पृ. २५३: सूचिमुखीसुत्तवण्णना, सारिपुत्तसंयुत्तंले उल्लेख गरेको छ ।

मूल सूत्र—

८८।१३ शिलास्तम्भको उपमा

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्र (चन्दिकापुत्तो) राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक निवापमा बस्नुभएको थियो[१]।

(१) त्यहाँ आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

"आवुसो ! देवदत्तले भिक्षुहरूलाई यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—'आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्तपरिचित[२] हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्य (=श्रेष्ठचर्या) पूराभयो र गर्नुपर्ने गरिसक्यो। अब उप्रान्त पुनर्भव छैन भनी भन्न योग्य छ'।"

---

१. अं. नि–६, पृ. ४३: सिलायूपसुत्तं, अ. क. II. पृ. ८०८.

२. यहाँ 'चित्तद्वारा चित्तपरिचित हुन्छ' भनी भनेको मतलव भावनादिद्वारा चित्तलाई अभिवृद्धि गर्ने हो भनी अं. नि. अ. क. पृ. ८०८ ले उल्लेख गरेको छ।

यस्तो भन्नुहुँदा **आयुष्मान सारिपुत्रले** आयुष्मान् **चन्द्रिका-पुत्रलाई** यसो भन्नुभयो—

"**आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले**—'आवुसो ! जब भिक्षुको **चित्तद्वारा चित्तपरिचित हुन्छ** तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्य पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसक्यो भनी भन्न योग्यछ' भनी भिक्षुहरू-लाई यसरी धर्मोपदेश गर्दैनन् । **आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले** यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—'आवुसो ! जब भिक्षुको **चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित**[1] **हुन्छ** तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्य पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसक्यो । अब उप्रान्त पुनर्भव छैन भनी भन्न योग्य छ' ।"

(२) दोश्रो पटक पनि **आयुष्मान चन्द्रिकापुत्रले** भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

"आवुसो ! **देवदत्तले** भिक्षुहरूलाई यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—'आवुसो ! जब भिक्षुको **चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ** तब सो भिक्षु-लाई जन्म क्षीण भयो,...अब उप्रान्त पुनर्भव छैन भनी भन्न योग्यछ' ।"

दोश्रो पटक पनि **आयुष्मान् सारिपुत्रले** आयुष्मान् **चन्द्रिका-पुत्रलाई** यसो भन्नुभयो—

---

१. यहाँ 'चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ' भनी ध्यानादिद्वारा जहाँ-सम्म चित्तलाई पुऱ्याउन पर्ने हो त्यहाँसम्म पुऱ्याउनुलाई भनिएको हो भनी अं. अ. क. II. पृ. ८०८ ले उल्लेख गरेको छ ।

"आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले—'आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो,...भनी भिक्षुहरूलाई यसरी धर्मोपदेश गर्दैनन्। आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—'आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो,...भनी भन्न योग्यछ' ।"

(३) तेश्रो पटक पनि आयुष्मान चन्द्रिकापुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

"आवुसो ! देवदत्तले भिक्षुहरूलाई यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—'आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो,...भनी भन्न योग्यछ' ।"

तेश्रो पटक पनि आयुष्मान सारिपुत्रले आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

"आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले—'आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो, ...'भनी भिक्षुहरूलाई यसरी धर्मोपदेश गर्दैनन्। आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—'आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो...भनी भन्न योग्यछ' ।

"आवुसो ! कसरी भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित

हुन्छ भने—(१) 'मेरो चित्त राग रहित छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (२) 'मेरो चित्त द्वेष रहित छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (३) 'मेरो चित्त मोह रहित छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (४) 'मेरो चित्त अराग स्वभावको छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (५) 'मेरो चित्त अद्वेष स्वभावको छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (६) 'मेरो चित्त अमोह स्वभावको छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (७) 'मेरो चित्त कामभवबाट अनावृत्त छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (८) 'मेरो चित्त रूप-भवबाट अनावृत्त छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (९) 'मेरो चित्त अरूप-भवबाट अनावृत्त छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ।

"आवुसो! यसरी सम्यक्‌रूपले चित्त विमुक्ति हुने भिक्षुको चक्षुपथमा जतिसुकै चक्षुविज्ञेय रूपहरू आएता पनि उसको चित्त विचलित हुन्न, उसमा मिश्रित हुन्न र बरू आनेञ्ज[१] (=अचल) प्राप्त गरी स्थिर नै रहन्छ र अनित्यतालाई नै हेर्छ।

---

१. 'आनेञ्ज' को शब्दार्थ हो—अचल, अकम्प्य तथा निश्चल आदि। यसको विषद अर्थ उल्लेख गर्दै पटि. म. पा. पृ. ४६८: 'इद्धिया सोलस मूलानि' शीर्षकमा यसरी समुल्लेख भएको छ—

"अनोनतं चित्तं कोसज्जे न इञ्जतीति आनेञ्जं। अनुन्नतं चित्तं उद्धच्चे न इञ्जतीति आनेञ्जं।...अनिस्सित चित्तं दिट्ठिया न इञ्जतीति आनेञ्जं। अप्पटिबद्धचित्तं छन्दरागेन न इञ्जतीति

"आवुसो ! जस्तै सोह्रहात लंबाइ भएको **शिलास्तम्भ** आठहात जमीनमनी गाडिएको र आठहात मात्र जमीनमाथि रहेको हुन्छ। अनि पूर्वदिशाबाट खूब ठूलो हावा-पानी आउँछ तर त्यसले त्यो (स्तम्भ) न चल्छ र न हल्लिन्छ; पश्चीमदिशाबाट पनि...उत्तरदिशावाट पनि... दक्षिणदिशावाट पनि खूब ठूलो हावा-पानी आउँछ तर त्यसले त्यो (स्तम्भ) न चल्छ र न हल्लिन्छ। किनभने—आवुसो! त्यो शिलास्तम्भलाई राम्ररी गहिरो पारी खाडलभित्र गाडिएको हुँदा। आवुसो! त्यस्तैगरी सम्यक्‌रूपले विमुक्त चित्त हुने भिक्षुको चक्षुपथमा जतिसुकै चक्षुविज्ञेय रूपहरू आएता पनि उसको चित्त विचलित हुन्न र उसमा मिश्रित हुन्न। बरू आनेञ्ज प्राप्त गरी स्थिर नै रहन्छ र अनित्यतालाई नै हेर्छ। जतिसुकै श्रोतविज्ञेय शब्दहरू...जतिसुकै घ्राणविज्ञेय गन्धहरू...

आनेञ्जं। विप्पमुत्तचित्तं कामरागे न इञ्जतीति आनेञ्जं।... सतिया परिग्गहितं चित्तं पमादे न इञ्जतीति आनेञ्जं।...ओभासगतं चित्तं अविज्जान्धकारे न इञ्जतीति आनेञ्जं।" आदि। अर्थात्—अनोनत चित्त आलस्यतामा नजाने भएकोले आनेञ्जं। अनुन्नत चित्त चंचलतामा नजाने भएकोले आनेञ्जं।...अनिश्रितचित्त दृष्टिमा नजाने भएकोले आनेञ्जं। अप्रतिबद्ध चित्त छन्दरागमा नजाने भएकोले आनेञ्जं। विप्रमुक्त चित्त कामरागमा नजाने भएकोले आनेञ्जं।...स्मृतिमा रहेको चित्त प्रमादमा नजाने भएकोले आनेञ्जं। आभाषमा रहेको चित्त अविदयान्धकारमा नजाने भएकोले आनेञ्जं आदि भनिएको हो।

जतिसुकै जिह्वाविज्ञेय रसहरू...जतिसुकै कायविज्ञेय स्पर्शहरू...जतिसुकै मनोविज्ञेय धर्महरू चित्तपथमा आएता पनि उसको चित्त विचलित हुन्न र उसमा मिश्रित हुन्न। बरू आनेञ्ज प्राप्त गरी स्थिर नै रहन्छ र अनित्यतालाई नै हेर्छ।"

× × ×

मूल सूत्र—

८९।३४ निर्वाणसुख

एक समय **आयुष्मान् सारिपुत्र राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक निवापमा** बस्नुभएको थियो[1]।

लालुदायीको प्रश्न

त्यहाँ **आयुष्मान् सारिपुत्रले** भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

"आवुसो ! यो निर्वाण सुख हो। आवुसो ! यो निर्वाण सुख हो।"

यस्तो भन्नुहुँदा **आयुष्मान् उदायी (लालु) ले** आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** यस्तो भन्नुभयो—

"**आवुसो सारिपुत्र !** के सुख हो नि जहाँ कुनै वेदना नै छैन ?"

१. अं. नि–९, पृ. ५४: निब्बानसुखसुत्तं, अ. क. II. पृ. ८१०.

"आवुसो ! यही नै सुख हो जहाँ कुनै वेदना नै हुन्न। आवुसो ! यी पाँच कामगुणहरू हुन्। कुन पाँच भने—(१) चक्षुविज्ञेय (=चक्षुद्वारा जानिने) इष्ट, कान्त, मनाप (=मनलाग्ने), प्रियकर, कामूपसंहित (=राग उत्पन्न गर्ने) तथा रजनीय (=चित्तरञ्जित पार्ने) रूपहरू छन्; (२) श्रोतविज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय शब्दहरू छन्; (३) घ्राणविज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय गन्धहरू छन्; (४) जिह्वाविज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय रसहरू छन्; (५) कायविज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय स्पर्शहरू छन्। आवुसो ! यी नै पाँच कामगुणहरू हुन्। आवुसो ! यी पाँच कामगुणहरूको कारणबाट जुन सुख र सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ। आवुसो ! **यसैलाई कामसुख भन्दछन्।**

१–"आवुसो ! यहाँ भिक्षु कामविषयबाट र अकुशल विषयबाट अलग भई[1]...प्रथमध्यान[2] प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो ! यस विहारमा

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. I. पृ. ६६, बु. गृ. I. १८३, तथा बु. ब्रा. I. पृ. १३२ मा उल्लेख भए बमोजिम दोहऱ्याई पढ्नू।

२. प्रथमध्यान गर्नेहरू तीन थरी छन्। मृदुरूपले प्रथमध्यान गर्ने, मध्यमरूपले प्रथमध्यान गर्ने तथा उत्तमरूपले प्रथमध्यान गर्ने। यसमध्ये मृदुरूपले प्रथमध्यान गर्नेहरू 'ब्रह्मपारिसदय' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यसलोकको आयुप्रमाण एक कल्पको तृतीयांश भाग हुन्छ। मध्यमरूपले प्रथमध्यान गर्नेहरू 'ब्रह्मपुरोहित' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण आधाकल्प हुन्छ। उत्तमरूपले प्रथमध्यान गर्नेहरू 'महाब्रह्मा' भन्ने

(—ध्यानमा) विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा **काम-निश्रित संज्ञाहरू** उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै कामनिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ।**

२–"आवुसो! फेरि भिक्षु वितर्क विचारलाई शान्त गरी,[1]... द्वितीयध्यान[2] प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो! यस विहारमा विहार

रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण एक कल्प हुन्छ। विभं. पा. पृ. ५०६: धम्महदयविभङ्ग, अ. क. पृ. ३७०.

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. I. पृ. ६७, बु. गृ. I. पृ. १८३ तथा बु. ब्रा. I. पृ. १३२ मा उल्लेख भए बमोजिम दोहऱ्याई पढ्नू।

२. द्वितीयध्यान गर्नेहरू पनि तीन प्रकारका छन्। मृदुरूपले, मध्यमरूपले तथा उत्तमरूपले। यसमध्ये मृदुरूपले द्वितीयध्यान गर्नेहरू 'परित्ताभा' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण दुइ कल्प हुन्छ। मध्यमरूपले द्वितीयध्यान गर्नेहरू 'अप्रमाणाभा' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण चार कल्प हुन्छ। उत्तमरूपले द्वितीयध्यान गर्नेहरू 'आभाश्वर' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण आठ कल्प हुन्छ। विभं. पा. पृ. ५०७: धम्महदयविभङ्ग; अ. क. पृ. ३७०.

गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा **विवेकनिश्रित संज्ञाहरू** उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै वितर्कनिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ।**

३–"आवुसो! फेरि भिक्षु प्रीतिलाई पनि त्यागी'...तृतीयध्यान[२] प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो! यस विहारमा विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा **प्रीतिनिश्रित संज्ञाहरू** उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो! जस्तै सुख हुनेलाई

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. ब्रा. भा–१, पृ. १३२, बु. गृ. भा–१, पृ. १८४ तथा बु. प. भा–१, पृ. ६७ मा उल्लेख भए बमोजिम दोहऱ्याई पढ्नू।

२. तृतीयध्यान गर्नेहरू पनि तीन प्रकारका छन्। मृदुरूपले, मध्यमरूपले तथा उत्तमरूपले। यसमध्ये मृदुरूपले तृतीयध्यान गर्नेहरू 'परित्तशुभा' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण सोह्रकल्प हुन्छ। मध्यमरूपले तृतीयध्यान गर्नेहरू 'अप्रमाण शुभा' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण बत्तीस कल्प हुन्छ। उत्तमरूपले तृतीयध्यान गर्नेहरू 'शुभकीर्णा' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण चौसट्ठी कल्प हुन्छ। विभं. पा. पृ. ५०७: धम्महदयविभङ्ग. अ. क. पृ. ३७०.

दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै प्रीतिनिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ।**

४–"आवुसो! फेरि भिक्षु सौमनस्य र दौर्मनस्यलाई पहिले नै अन्त गरी[1]...चतुर्थध्यान[2] प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो! यस विहारमा विहार गरिहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा **उपेक्षानिश्रित संज्ञाहरू** उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै उपेक्षानिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ।**

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. व्रा. भा–१, पृ. १३२, बु. गृ. भा–१, पृ. १८४ तथा बु. प. भा–१, पृ. ६७ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

२. चतुर्थध्यान गर्नेहरूको प्रभेद—(१) आरम्मण नानात्वको कारणले, (२) मनसिकार नानात्वको कारणले, (३) छन्द नानात्वको कारणले, (४) प्रणिधान नानात्वको कारणले, (५) अधिमोक्ष नानात्वको कारणले, (६) अभिनीहार नानात्वको कारणले तथा (७) प्रज्ञा नानात्वको कारणले हुन्छन्। यस अनुसार चतुर्थध्यान लाभीहरूमध्ये केही 'असंज्ञसत्व' भन्ने रूपलोकमा, केही 'वृहत्फल' भन्ने रूपलोकमा, केही 'अविहा' भन्ने रूपलोकमा, केही 'अतप्ता'

५–"आवुसो ! फेरि भिक्षु सर्वतो रूपसंज्ञालाई अतिक्रम गरी,[1]...आकाशानन्त्यायतन[2] (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो ! यस विहारमा (समाधिमा) विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा रूपनिश्रित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा

भन्ने रूपलोकमा, केही 'सुदर्शा' भन्ने रूपलोकमा, केही 'सुदर्शी' भन्ने रूपलोकमा तथा केही 'अकणिष्ठ' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन्। अज केही अरूपलोकमा पुग्नसक्ने ध्यानमा पनि पुग्छन्। उपरोक्त सात रूपलोकहरूको आयुप्रमाण यसप्रकार छ—

"'असंज्ञसत्व र वृहत्फल' रूपलोकको आयुप्रमाण पाँचशय कल्प; 'अविहा' रूपलोकको आयुप्रमाण हजार कल्प; 'अतप्ता' रूपलोकको आयुप्रमाण दुइ हजार कल्प; 'सुदर्शा' रूपलोकको आयुप्रमाण चार हजार कल्प; 'सुदर्शी' रूपलोकको आयुप्रमाण आठ हजार कल्प; 'अकणिष्ठ' रूपलोकको आयुप्रमाण सोह्र हजार कल्पहरू हुन्छ।'" विभं. पा. पृ. ५०७–८: धम्महदयविभङ्ग, अ. क. पृ. ३७०.

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ६८ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

२. यस ध्यानको प्रभावले 'आकाशानन्त्यायतन' अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहाँको आयुप्रमाण बीस हजार कल्पहरू हुन्छ। विभं. पा. पृ. ३०८: धम्महदयविभङ्ग।

बाधा हुन्छ त्यस्तै रूपनिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ।**

६–"आवुसो! फेरि भिक्षु सर्वतो आकाशानन्त्यायतनलाई अतिक्रम गरी,[1] ...विज्ञानन्त्यायतन[2] (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो! यस विहारमा विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा **आकाशानन्त्यायतन निश्रित संज्ञाहरू** उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै विज्ञानन्त्यायतन निश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ।**

७–"आवुसो! फेरि भिक्षु सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई अतिक्रम

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा–१, पृ. ६८ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

२. यस ध्यानको प्रभावले 'विज्ञानन्त्यायतन' अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहाँको आयुप्रमाण चालीसहजार कल्प हुन्छ। विभं. पा. पृ. ५०८: धम्महदयविभङ्ग।

गरी,[1]...आकिञ्चन्यायतन[2] (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो! यस विहारमा विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा **विज्ञानन्त्यायतन निश्रित संज्ञाहरू** उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुंदा बाधा हुन्छ त्यस्तै विज्ञानन्त्यायतन निश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुंदा बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण नै सुख हो भनी जान्नुपर्छ।**

८–"आवुसो! फेरि भिक्षु सर्वतो आकिञ्चन्यायतनलाई अतिक्रम गरी,[3]...नैवसंज्ञानासंज्ञायतन[4] (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ। आवुसो!

---

१. यहांका कुराहरू बु. प. भा–१, पृ. ६९ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

२. यस ध्यानको प्रभावले 'आकिञ्चन्यायतन' अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहांको आयुप्रमाण साठी हजार कल्प हुन्छ। विभं. पा. पृ. ५०८: धम्महदयविभङ्ग।

३. यहांका बांकी कुराहरू बु. प. भा–१, पृ. ६९ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

४. यस ध्यानको प्रभावले 'नैवसंज्ञानासंज्ञायतन' अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहांको आयुप्रमाण चौरासी हजार कल्प हुन्छ। विभं. पा. पृ. ५०८: धम्महदयविभङ्ग।

पुण्यको प्रभावद्वारा अथवा ध्यानको प्रभावद्वारा कामलोक,

यस विहारमा विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा **आकिञ्चन्यायतन निश्रित संज्ञाहरू** उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै आकिञ्चन्यायतन निश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ। आवुसो! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो! **यस कारणले पनि निर्वाण नै सुख हो भनी जान्नुपर्छ।**

९–"आवुसो! फेरि भिक्षु सर्वतो नैवसंज्ञानासंज्ञायतनलाई अतिक्रम गरी संज्ञावेदयित निरोध (=संज्ञा र वेदना दुवै निरोध भएको[१] समाधि) लाई प्राप्त गरी बस्छ; प्रज्ञाद्वारा हेरी (उसको)

रूपलोक तथा अरूपलोकादि जस्तोसुकै अग्रलोकमा उत्पन्न भएता पनि पुण्यको प्रभाव सकिए पछि तथा आयुसंस्कार सकिए पछि पुनः तल नै खस्छ। कुनै पनि लोक नित्य सुख छैन। त्यसैले विभङ्गपालिमा यसरी उल्लेख गरेको हो—

"उक्खित्ता पुञ्ञतेजेन, कामरूपगतिं गता।
भवग्गं पि सम्पत्ता, पुनागच्छन्ति दुग्गतिं॥
ताव दीघायुका सत्ता, चवन्ति आयुसङ्खया।
नत्थि कोचि भवो निच्चो, इतिवुत्तं महेसिना॥"

विभं. पा. पृ. ५०९.

१. 'सञ्ञाय वेदनाय च निरोधं' पटि. म. अ. क. पृ. २१७.

आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण नै सुख हो भनी जान्नुपर्छ[१] ।"

× × ×

१. यस सूत्रका कुराहरू सरलरूपले बुझ्नको निमित्त लेखकको बु. गृ. भा–१, पृ. ९ मा उल्लिखित 'अनुपूर्वविहार' शीर्षक अन्तर्गत हेर्नू सहायक सिद्ध हुने छ ।

मूल सूत्र—

१०।३५ यक्षप्रहार

यस्तो मैले सुनें[१]।

एक समय भगवान् **राजगृहस्थित** वेणुवनको **कलन्दक-निवापमा** विहार गर्नु भएको थियो।

त्यस समय **आयुष्मान् सारिपुत्र** र **आयुष्मान महामौद्गल्यायनहरू कपोलकन्दरमा** बस्नुभएको थियो। त्यस समय भरखरै केश क्षौर गरेका आयुष्मान् सारिपुत्र जुनेली रातमा एक समापत्ति ध्यानमा खुला ठाउँमा बसिरहनु भएको थियो।

त्यसबेला दुइ सहायक यक्षहरू केही कामले उत्तरदिशाबाट दक्षिण दिशातिर जाँदै थिए। ती यक्षहरूले भरखरै केश क्षौर गरेका आयुष्मान् सारिपुत्रलाई जुनेली रातमा खुला ठाउँमा बसिरहनु भएको देखे। अनि एक यक्षले अर्को यक्षलाई यस्तो भन्यो—

"सौम्य! मलाई यी श्रमणको शीरमा प्रहार गर्न मन लाग्छ।"

---

१. उदा. पा. पृ. १०८: यक्खपहारसुत्तं, मेघियवग्गो; अ क. पृ. १७१.

यसोभन्दा त्यो यक्षले सो यक्षलाई यस्तो भन्यो—

"सौम्य ! श्रमणलाई प्रहार गर्ने मन नगर। यी श्रमण उत्तम शीलवान् महर्द्धिक तथा महानुभाव सम्पन्न छन्।"

दोश्रो पटक पनि सो यक्षले त्यो यक्षलाई यस्तो भन्यो— "सौम्य ! मलाई यी श्रमणको शीरमा प्रहार गर्न मन लाग्छ।"

दोश्रो पटक पनि त्यो यक्षले सो यक्षलाई यस्तो भन्यो— "सौम्य ! श्रमणलाई प्रहार गर्ने मन नगर। यी श्रमण उत्तम शीलवान् महर्द्धिक तथा महानुभाव सम्पन्न छन्।"

तेश्रो पटक पनि सो यक्षले त्यो यक्षलाई यस्तो भन्यो— "सौम्य ! मलाई यी श्रमणको शीरमा प्रहार गर्न मन लाग्छ।"

तेश्रो पटक पनि त्यो यक्षले सो यक्षलाई यस्तो भन्यो— "सौम्य ! श्रमणलाई प्रहार गर्ने मन नगर। यी श्रमण उत्तम शीलवान् महर्द्धिक तथा महानुभाव सम्पन्न छन्।"

किन्तु सो यक्षले त्यो यक्षको कुरा नसुनी **आयुष्मान् सारिपुत्र** स्थविरको शीरमा प्रहार गऱ्यो। जुन प्रहारले सात वा सांढेसात हातसम्मको हात्तीलाई पनि थुचुक्क पार्न सक्छ, विशाल पर्वतलाई पनि फोर्न सक्छ—त्यस्तो ठूलो प्रहार थियो। त्यसपछि 'डाह भयो, डाह भयो' भन्दै सो यक्ष त्यहीं नै महानर्कमा पतन भयो।

आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा सो यक्षले आयुष्मान् सारिपुत्र स्थविरको शीरमा प्रहार गरेको

देख्नुभयो। अनि जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि **आयुष्मान् सारिपुत्रसँग** यस्तो सोध्नुभयो—

"आवुसो सारिपुत्र ! तपाईंलाई सन्चो छ के ? तपाईंलाई यापन छ के ? केही दुःख त छैन ?"

"आवुसो **मौद्गल्यायन** ! मलाई सन्चै छ, आवुसो मौद्गल्यायन ! मलाई यापनीय नै छ केवल मेरो शीर अलिकता दुख्छ।"

"आश्चर्यंहो, आवुसो सारिपुत्र ! अद्भूतहो, आवुसो सारिपुत्र ! कस्तो महर्द्धिक तथा महानुभाव सम्पन्न हुनुहुन्छ आयुष्मान् सारिपुत्र ! आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ तपाईंलाई एक यक्षले प्रहार गऱ्यो। त्यो प्रहारले सात वा साँढेसात हातसम्मको हात्तीलाई पनि थुचुक्क पार्न सक्छ, विशाल पर्वतलाई पनि फोर्न सक्छ—यस्तो ठूलो प्रहार थियो। तर तपाईं आयुष्मान् **सारिपुत्र** भन्नुहुन्छ कि—"आवुसो मौद्गल्यायन ! मलाई सन्चै छ। आवुसो मौद्गल्यायन ! मलाई यापनीय नै छ केवल मेरो शीर अलिकता दुख्छ।"

"आवुसो मौद्गल्यायन ! आश्चर्यंहो, आवुसो मौदगल्यायन ! अद्भूतहो। आयुष्मान् **महामौद्गल्यायन** कति महर्द्धिक तथा कति महानुभाव सम्पन्न हुनुहुन्छ—जो कि यक्षलाई पनि देख्न सक्नुहुन्छ। हामीले त यसबखत पंशुपिशाचलाई पनि देख्न सक्दैनौं।"

ती दुवै महानाग (=महापुरुष) हरूका बीच भइरहेको यी कुरा उत्तरीयमानुषीय विशुद्ध दिव्यश्रोतद्वारा भगवान्ले सुन्नु भयो।

अनि यो कारणलाई बुझ्नुभई भगवान्ले त्यसबेला यो उदान प्रकट गर्नुभयो—

"यस्स सेलूपमं चित्तं, ठितं नानुपकम्पति।
विरत्तं रजनीयेसु, कोपनेय्य न कुप्पति।
यस्सेवं भावितं चित्तं, कुतो तं दुक्खमेस्सती'ति ॥"

अर्थ—

"शैलमय पर्वत् समान रहेको चित्तलाई कसैले हल्लाउन नसके झैं रजनीयबाट विरक्त भइसकेको (पुरुष) पनि कोप गर्नु पर्ने ठाउँमा पनि कोप गर्दैन। जसको चित्त ध्यानमा अभ्यस्त छ त्यसलाई कहाँबाट दुःख आउँछ र !"

× × ×

मूल सूत्र—

९।३६ गोलियानि भिक्षुलाई उपदेश

यस्तो मैले सुनें[१]।

एक समय **राजगृहको वेणुवनको कलन्दकनिवापमा** भगवान् बसिरहनु भएको थियो। त्यसबखत **गोलियानि**[२] (गोलिस्सानि) भन्ने अविनीत स्वभावका आरण्यिक भिक्षु थियो र कुनै कामको निमित्त सङ्घमा आएको थियो। अनि त्यहाँ **गोलियानि** भिक्षुको कारणमा आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भिक्षुहरूलाई यस्तो भन्नुभयो—

आदरयुक्त हुनुपर्छ

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले सब्रह्मचारी प्रति आदर राख्ने तथा जेठा प्रति गौरव राख्नुपर्छ। आवुसो ! यदि

१. म. नि. II. पृ. १५६: गोलियानिसुत्तं, अ. क. III. पृ. १२५, स्याममा: 'गोलिस्सानिसुत्तं', सिंहलमा: 'गुलिस्सानिसुत्तं'।

२. स्याममा: 'गोलिस्सानि', सिंहल र रोमनमा: 'गुलिस्सानि'।

सब्रह्मचारी प्रति आदर र जेठा प्रति गौरव नराख्ने भएमा यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्द रूपले आरण्यिक भएर के गर्ने ! जसले आयुष्मान् सब्रह्मचारी प्रति गौरव राख्न पनि जान्दैन !" त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले सब्रह्मचारी प्रति गौरव राख्न जान्नुपर्छ ।

आसन कुशल हुनुपर्छ

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु यसरी आसन कुशल हुनुपर्छ—स्थविर भिक्षुहरूलाई घच्चा नलगाई (नानुपखज्ज) बस्नुपर्छ र नवक भिक्षुहरूलाई बसेको ठाउँबाट हटाउन हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आसन कुशल हुन्न भने यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् सङ्घको बीचमा बस्न पनि जान्दैन !" त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आसन कुशल हुनुपर्छ ।

अभिसमाचारिकधर्म जान्नुपर्छ

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले अभिसमाचारिकधर्म[1] पनि जान्नुपर्छ । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने

---

१. भिक्षु नियम अनुसार गर्नुपर्ने विविध वत्तपटिवत्त आचरणहरू ।

आरण्यिक भिक्षुले अभिसमाचारिकधर्म जानेन भने यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् अभिसमाचारिकधर्म पनि जान्दैन !" त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले अभिसमाचारिकधर्म जान्नुपर्छ ।

यथासमय गाउँमा जानुपर्छ

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले बिहान सबेरै गाउँमा जानहुन्न र दिन बितिसकेपछि फर्कनु हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु बिहान सबेरै गाउँमा जान्छ र दिन बितिसकेपछि फर्कन्छ भने यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् बिहान सबेरै गाउँमा जान्छ र दिन वितिसकेपछि फर्कन्छ ।" त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु बिहान सबेरै गाउँमा जान हुन्न र दिन बितिसकेपछि फर्कन हुन्न ।

कुलघरमा विचरण गर्न हुन्न

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले भोजन अघि र भोजनपछि कुलघरमा विचरण गर्न हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु भोजन अघि र भोजनपछि कुलघरमा विचरण गर्छ भने उसमाथि यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—

"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक हुने यो आयुष्मान् विकाल समयमा धेरै हिड्छ र सङ्घको बीचमा बसेर पनि त्यस्तै हिड्छ।" त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु भोजन अघि र भोजनपछि कुल-गृहमा विचरण गर्नुहुन्न ।

चञ्चलचपल हुनु हुन्न

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु चञ्चलचपल (उद्धच्चं चापल्यं) हुनु हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु चञ्चलचपल हुन्छ भने यसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भई बस्ने यो आयुष्मान् चञ्चलचपल रहेछ।" त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु चञ्चलचपल हुनु हुन्न ।

अमुखर हुनुपर्छ

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु अमुखर तथा जथाभावी नबोल्ने हुनुपर्छ। आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु मुखर तथा जथाभावी बोल्ने हुन्छ भने उसमाथि यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो मुखर तथा जथाभावी बोल्छ !" आवुसो ! त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु मुखर तथा जथाभावी नबोल्ने हुनुपर्छ ।

आज्ञाकारी हुनुपर्छ

"आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आज्ञाकारी तथा कल्याणमित्र हुनुपर्छ। आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु अनाज्ञाकारी र अकल्याणकारी मित्रको रूपमा देखिन्छ भने उसमाथि यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् अनाज्ञाकारी र अकल्याणकारी मित्रको रूपमा देखिन्छ !" त्यसैले संघको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आज्ञाकारी र कल्याणमित्र हुनुपर्छ।

इन्द्रिय संयम गर्नुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुले इन्द्रिय संयम गर्नुपर्छ। आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षुले इन्द्रिय संयम गर्दैन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान्‌को इन्द्रिय संयम छैन !" त्यसैले आरण्यिक भिक्षुले इन्द्रिय संयम राख्न सक्नुपर्छ।

भोजन मात्रा ज्ञान

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुले भोजन मात्रा ज्ञान गर्नुपर्छ। आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षु भोजन मात्रा ज्ञान जान्दैन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक

भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् भोजन मात्राज्ञान पनि जान्दैन !" त्यसैले आरण्यिक भिक्षुले भोजन मात्राज्ञान जान्न सक्नुपर्छ।

जागृतभई बस्नुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु जागृतभई बस्नुपर्छ। आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षु जागृतभई बसेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्द भई एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् जागृत भएर बस्दैन।" त्यसैले आरण्यिक भिक्षु जागृतभई बस्नु सक्नुपर्छ।

वीर्यवान् हुनुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु वीर्यवान् भएर बस्न सक्नुपर्छ। यदि आरण्यिक भिक्षु वीर्यवान् भएर बसेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्द भएर एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् अल्छी र वीर्यहीन छ।" त्यसैले आरण्यिक भिक्षु वीर्यवान् भई बस्न सक्नुपर्छ।

स्मृतिमान् भई बस्नुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु स्मृतिमान् भई बस्नुपर्छ। यदि आरण्यिक भिक्षु स्मृतिमान् भई बस्दैन भने उसको बारेमा यसरी कुरा

काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् विस्मृति भएर बस्छ !" त्यसैले आरण्यिक भिक्षु स्मृतिमान् भई बस्न सक्नुपर्छ ।

समाहित हुनुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु समाहित भई बस्नुपर्छ । आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षु समाहित भई बसेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् असमाहित बस्छ ।" त्यसैले आरण्यिक भिक्षु समाहित भई बस्नुपर्छ ।

प्रज्ञावान् हुनुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु प्रज्ञावान् हुनुपर्छ । आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षु प्रज्ञाहीन भयो भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै अरण्यमा बसेर के गर्ने ! जो आयुष्मान् प्रज्ञाहीन भई बस्छ ।" आवुसो ! त्यसैले आरण्यिक भिक्षु प्रज्ञावान् भई बस्नुपर्छ ।

धर्म र विनयमा ध्यानदिनुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुले अभिधर्म र विनयमा ध्यानदिनुपर्छ । आरण्यिक भिक्षुसँग अभिधर्म र विनय सम्बन्धमा प्रश्न सोध्ने पनि

हुन्छन् । आवुसो ! यदि अभिधर्म र विनय सम्वन्धमा प्रश्न सोध्दा आरण्यिक भिक्षुले सन्तुष्ट पार्न सकेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् अभिधर्म र विनय सम्बन्धमा प्रश्न सोध्दा सन्तुष्ट पार्न सक्दैन ।" त्यसैले आरण्यिक भिक्षुले अभिधर्म र विनयमा ध्यानदिनुपर्छ ।

आरूप्यमा तल्लीन हुनुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु जो त्यो शान्तमय विमोक्ष र रूपबाट उँभो गएको आरूप्य हो त्यसमा तल्लीन हुनुपर्छ । आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुसँग यस्तो ध्यानसम्बन्धी प्रश्न सोध्ने पनि हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो विषयमा प्रश्न सोध्दा यदि राम्ररी जवाफ दिन सकेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् यस्तो प्रश्नको उत्तर राम्ररी दिन सक्दैन ।" त्यसैले आरण्यिक भिक्षु शान्तमय विमोक्ष र रूपबाट उँभो गएको आरूप्यमा तल्लीन हुनुपर्छ ।

उत्तरीय मनुष्यधर्ममा संलग्न हुनुपर्छ

"आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु उत्तरीय मनुष्यधर्ममा[१] संलग्न हुनुपर्छ । आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुसँग उत्तरीय मनुष्यधर्म सम्बन्धी

---

१. यहाँ उत्तरीय मनुष्यधर्म भन्नाले सबै प्रकारका लोकोत्तर धर्महरू भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. १२७: गुलिस्सानिसुत्तवण्णना ।

प्रश्न सोध्ने पनि हुन्छन् । आवुसो ! यदि उत्तरीय मनुष्यधर्म सम्बन्धी प्रश्न सोध्दा राम्ररी उत्तर दिन सकेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—"स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् जसको निमित्त प्रव्रजित भएको छ त्यो उत्तरीय मनुष्यधर्म जान्दैन ।" आवुसो ! त्यसैले आरण्यिक भिक्षु उत्तरीय मनुष्यधर्ममा संलग्न हुनुपर्छ ।"

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनले** आयुष्मान् **सारिपुत्रसँग** यस्तो सोध्नुभयो—"आवुसो ! सारिपुत्र ! आरण्यिक भिक्षुले मात्र यी धर्महरूलाई ग्रहण गरी बस्नुपर्छ कि ग्रामवासी भिक्षु-हरूले पनि ?"

"आवुसो मौद्गल्यायन ! अरण्यवासी भिक्षुले त यी धर्महरू ग्रहण गरी बस्नुपर्छ भने ग्रामवासीहरूको त कुरै भएन ।"

× × ×

मूल सूत्र—

९२।३७ छन्नलाई उपदेश

यस्तो मैले सुनें [१]।

एक समय भगवान् **राजगृहस्थित कलन्दकनिवापमा** बस्नु भएको थियो। त्यसबखत आयुष्मान् **सारिपुत्र**, आयुष्मान् **महाचुन्द** तथा आयुष्मान् **छन्न गृद्धकूट पर्वतमा** बस्नु भएको थियो। त्यसबखत आयुष्मान् **छन्न** सारै बिरामी थिए। अनि सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी आयुष्मान् **सारिपुत्र** जहाँ आयुष्मान् **महाचुन्द** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् **महाचुन्दलाई** यसो भन्नुभयो— "आवुसो चुन्द ! रोगको बारेमा सोध्नको निमित्त हामी आयुष्मान् **छन्नकहाँ** जाऔं।" "हुन्छ" भनी आयुष्मान् **महाचुन्दले** आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** प्रत्युत्तर दिनुभयो।

अनि आयुष्मान् **महाचुन्द** र आयुष्मान् **सारिपुत्र** जहाँ आयुष्मान् **छन्न** थिए त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान्

१. म. नि. III. पृ. ३५२: छन्नोवादसुत्तं, अ. क. IV. पृ. १०७.

छन्नसँग कुशलक्षेम कुरा गर्नुभयो। कुशलक्षेम कुरा गरिसक्नु भएपछि एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नु भएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आयुष्मान् **छन्नलाई** यसो भन्नुभयो—"आवुसो छन्न ! तपाईंलाई सञ्चो छैन के ?"

"आवुसो सारिपुत्र ! मलाई सञ्चो छैन...सारै वेदना छ। आवुसो सारिपुत्र ! कुनै बलवान् पुरुषले धार भएको तरबारको टुप्पोले टाउकोमा घोचे जस्तै मेरो शीरमा वायुले घोच्छ...। आवुसो सारिपुत्र ! कुनै बलवान् पुरुषले डोरीले शीरमा बेसकरी बाँधे जस्तै मेरो शीर बेसकरी दुख्छ......। आवुसो सारिपुत्र ! कुनै गोघातक वा उसको अन्तेवासीले चूपीले गाईको पेट चिरे झैं मेरो पेटमा शोला हान्छ...। आवुसो सारिपुत्र ! जस्तै कुनै बलवान् दुइजना पुरुषहरूले दुर्बल पुरुषलाई हातखुट्टा समाती भुङ्ग्रोमा वल्टाई पल्टाई पिल्स्याउँछन् त्यस्तैगरी आवुसो सारिपुत्र ! मेरो शरीरमा अधिक डाह हुन्छ। आवुसो सारिपुत्र ! मलाई सञ्चो छैन...। आवुसो सारिपुत्र ! शस्त्र ल्याउनेछु (—सत्थं आहरिस्सामि) म बाँच्न चाहन्न।"

"आयुष्मान् **छन्नले** शस्त्र नल्याऊन्। आयुष्मान् **छन्नले** यापन गरुन्। हामी आयुष्मान् **छन्नको** यापन भएको हेर्न चाहन्छौं। यदि आयुष्मान् **छन्नको** निमित्त पथ्य भोजन छैन भने म आयुष्मान् **छन्नको** निमित्त पथ्य भोजन खोज्नेछु। यदि आयुष्मान् **छन्नको** निमित्त पथ्य औषधी छैन भने म आयुष्मान् **छन्नको** निमित्त पथ्य औषधी खोज्नेछु। यदि आयुष्मान् **छन्नलाई** अनुकूल उपस्थाक छैन भने आयुष्मान्

छन्नलाई म उपस्थान गर्नेछु। आयुष्मान् छन्नले शस्त्र नल्याऊन्। आयुष्मान् छन्नले यापन गरुन्। हामी आयुष्मान् छन्नको यापन भएको हेर्न चाहन्छौं।"

"आवुसो सारिपुत्र! मेरो निमित्त पथ्य भोजन नभएको होइन न त पथ्य औषधी नै नभएको हो, न त अनुकूल उपस्थाक नभएको हो। किन्तु आवुसो सारिपुत्र! मैले चाहिं शास्तालाई दीर्घकालदेखि भक्ति र प्रेमपूर्वक सेवन गर्दै आएको छु। आवुसो सारिपुत्र! श्रावकको निमित्त यो योग्य पनि हो कि जो शास्ताप्रति भक्ति र प्रेमपूर्वक सेवन गरुं अभक्ति र अप्रेमपूर्वक होइन। आवुसो सारिपुत्र! 'निर्दोष भई छन्न भिक्षु शस्त्र ल्याउँछ' भनी जान्नुहोस्[१]।"

"यदि आयुष्मान् छन्न वचन दिनुहुन्छ भने हामी आयुष्मान्संग केही सोध्न चाहन्छौं।"

"आवुसो सारिपुत्र! सोध्नुहोस् सुनेर बुझ्नेछु (सुनेर उत्तर दिनेछु)।"

"आवुसो छन्न! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई 'यो मेरो हो, यो म हुँ, यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झनु हुन्छ के? आवुसो छन्न! श्रोत, श्रोतविज्ञान र श्रोतविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई... घ्राण, घ्राणविज्ञान र घ्राणविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई...

---

१. 'अनुपवज्जं छन्नो भिक्खु सत्थं आहरिस्सती'ति' एवमेतं, आवुसो सारिपुत्त, धारेही'ति। म. नि. III. पृ. ३५४: छन्नोवादसुत्तं।

जिह्वा, जिह्वाविज्ञान र जिह्वाविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई...काय, कायविज्ञान र कायविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई...मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई 'यो मेरो हो, यो म हुँ, यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झनु हुन्छ के ?"

"आवुसो सारिपुत्र ! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झन्छु। श्रोत...घ्राण...जिह्वा...काय...मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झन्छु।"

"आवुसो छन्न ! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा के देखेर के जानेर चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झनु भएको नि ? श्रोत...घ्राण......जिह्वा...काय...मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा के देखेर के जानेर मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झनु भएको नि !"

"आवुसो सारिपुत्र ! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा निरोध देखेर; निरोधलाई जानेर; चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झन्छु।

यस्तो भन्दा आयुष्मान् **महाचुन्दले** आयुष्मान् **छन्नलाई** यसो भन्नुभयो—"आवुसो छन्न ! त्यसैले यो पनि वहाँ भगवान्को शासन (=धर्म) हो भनी भनिएको हो जसलाई नित्य मनमा राख्नुपर्छ। (दृष्टिमा) निश्रित हुनेको (चित्त) चलन हुन्छ, अनिश्रित हुनेको (चित्त) चलन हुन्न। चलन नहुनेको शान्त हुन्छ र शान्त हुनेको तृष्णा हुन्न। तृष्णा नहुनेको गमनागमन[१] (=च्युति उत्पत्ति) हुन्न। गमनागमन नहुनेको च्युति उत्पत्ति हुन्न। च्युति र उत्पत्ति नभएपछि न यहाँ, न त्यहाँ, न दुबैको बीचमा हुन्छ। यही नै दुःखको अन्त हो।"

त्यसपछि यो अववादद्वारा अववाद (=अर्ति) दिई आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाचुन्द** आसनबाट उठी जानुभयो।

आयुष्मान् छन्नको गति

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** र आयुष्मान् **महाचुन्द** गइसकेपछि आयुष्मान् छन्नले शस्त्र ल्याए[२]। अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुग्नुभई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—"भन्ते ! आयुष्मान् **छन्नले** आत्महत्या गरे। उनको गति कस्तो भयो होला ? उनको अभिसम्पराय के भएको रहेछ ?"

"सारिपुत्र ! छन्न भिक्षुले तिमीहरूको अगाडि आफू दोषरहित[३]

---

१. जन्म हुनको निमित्त यहाँबाट च्युत हुने चित्त 'गमन' र जहाँ जन्म

भएको कुरा भने होइन ?"

"भन्ते ! **पुब्बजिर** भन्ने वज्जिगाउँ छ। वहाँ आयुष्मान् **छन्नका** मित्रकुलहरू, सुहृदयकुलहरू तथा उपवज्ज (=हरहमेशा जाने) कुलहरू पनि छन् ।"

"सारिपुत्र ! **छन्न भिक्षुको** मित्रकुलहरू, सुहृदयकुलहरू तथा उपवज्ज कुलहरू हुन सक्छन् । सारिपुत्र ! यत्तिकैले म 'सउपवज्जो'

हुनु पर्ने हो त्यहाँ जन्मिने चित्त 'आगमन' भनिएको हो । पपं. सू. IV. पृ. २०७: छन्नोवादसुत्तवण्णना ।

२. 'शस्त्र ल्याए' भनेको मतलब काट्न सक्ने कुनै शस्त्र अथवा छुराद्वारा आफ्नो गर्वनको नली काटे । त्यसबखत उनलाई मरण भय उत्पन्न भयो । गतिनिमित्त पनि देखे । अनि त्यसबखत उनले आफू पृथग्जन भएको बुझेर विरक्तिई विपश्यना ध्यान गरी संस्कारलाई परिग्रह गर्दै अरहत्व प्राप्त गरी समशीषिको रूपले परिनिर्वाण भए । अरहत्व पनि प्राप्त हुने मृत्यु पनि हुनेलाई 'समशीषि' भनिन्छ । पपं. सू. IV. पृ. २०७: छन्नोवादसुत्त-वण्णना ।

३. यद्यपि यो कुरा स्थविर पृथक्जन छँदा नै भनिएको थियो । तदन्तर उनी परिनिर्वाण भएका थिए । भगवान्ले चाहिं उही कारणलाई ग्रहण गर्नु भई यसो भन्नु भएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. २०८ छन्नोवादसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

(=सदोषी) भनी भन्दिन । सारिपुत्र ! जसले यो देहलाई त्यागी अर्को देह ग्रहण गर्छ त्यस्तालाई म 'सउपवज्जो' (=दोष सहित) भन्दछु। **छन्न भिक्षुमा** त्यो छैन । सारिपुत्र ! **छन्न भिक्षु** दोष रहित भएर नै आत्महत्या गरे भन्ने कुरा तिमीले धारण गर।"

भगवान्ले यस्तो भन्नुभएपछि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

× × ×

मूल सूत्र—

९३।३८ पिण्डपात्र शुद्धि

शून्यता समापत्ति नै महापुरुष समापत्ति हो

यस्तो मैंले सुनें[१]।

एक समय भगवान् **राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक-निवापमा** बस्नुभएको थियो। अनि सन्ध्या समयमा ध्यानबाट उठी आयुष्मान् **सारिपुत्र** जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुग्नुभएपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

"सारिपुत्र ! तिम्रा इन्द्रियहरू प्रसन्न छन् र तिम्रो शरीरवर्ण परिशुद्ध तथा स्वच्छ छ। सारिपुत्र ! तिमी हिजोआज कुन समापत्तिमा घेरै बस्छौ ?"

१. म. नि. III. पृ. ३१८: पिण्डपातपरिसुद्धिसुत्तं, अ. क. IV. पृ. २२१.

"भन्ते ! आजकल म शून्यतासमापत्तिमा धेरै बस्छु।"

"साधु सारिपुत्र ! साधु ! तिमी हिजोआज महापुरुषहरू बस्ने समापत्तिमा धेरै बस्छौ। सारिपुत्र ! **शून्यतासमापत्ति** भनेको नै **महापुरुषसमापत्ति** हो।

प्रत्यवेक्षणा गर्नुपर्छ

१–"सारिपुत्र ! यदि भिक्षु चाहन्छ भने शून्यतासमापत्तिमा धेरै बस्नुपर्छ। सारिपुत्र ! सो भिक्षुले 'जुन बाटो गरी म गाउँमा भिक्षाटन् गएँ, जुन ठाउँमा भिक्षाटन् गरें र जुन बाटो गरी भिक्षाटन्-बाट फर्केर आएँ—ती स्थानहरूमा जुन चक्षुविज्ञेय रूपहरू हुन् तिनीहरूमा इच्छा, राग, द्वेष तथा मोह अथवा कुनै किशिमको मनमा प्रतिघ छ कि ?' भनी प्रत्यवेणक्षा गरी हेर्नुपर्छ। सारिपुत्र ! यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि...ती स्थानहरूमा जुन चक्षुविज्ञेय रूपहरू हुन् तिनीहरूमा इच्छा, राग, द्वेष तथा मोह अथवा कुनै किशिमको मनमा प्रतिघ छ भन्ने जानेमा, सारिपुत्र ! सो भिक्षुले ती नै पापक अकुशल धर्महरूलाई त्याग्ने कोशिस गर्नुपर्छ। सारिपुत्र ! प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि भिक्षुले त्यस्तो छैन भन्ने जानेमा, सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीति प्रामोदय कुशल धर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ।

२–"सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले 'जुन बाटो गरी म गाउँमा भिक्षाटन् गएँ, जुन ठाउँमा भिक्षाटन् गरें र जुन बाटो गरी भिक्षाटन्-बाट फर्केर आएँ—ती स्थानहरूमा जुन श्रोतविज्ञेय शब्दहरू हुन्...

घ्राणविज्ञेय गन्धहरू हुन्...जिह्वाविज्ञेय रसहरू हुन्...कायविज्ञेय स्पर्शहरू हुन्...तथा मनविज्ञेय धर्महरू हुन् तिनीहरूमा इच्छा, राग, द्वेष तथा मोह अथवा कुनै किसिमको मनमा प्रतिघ छ कि ?' भनी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि ... ती स्थानहरूमा जुन मनविज्ञेय धर्महरू हुन् तिनीहरूमा इच्छा,...अथवा कुनै किशिमको मनमा प्रतिघ छ भन्ने जानेमा, सारिपुत्र ! सो भिक्षुले ती नै पापक अकुशल धर्महरूलाई त्याग्ने कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि भिक्षुले त्यस्तो छैन भन्ने जानेमा, सारिपुत्र ! सो भिक्षु त्यही प्रीतिप्रामोदय कुशल धर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

३–"सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ —'मेरा पञ्चकामहरू हटेका छन् कि छैनन् ?' सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा 'हटेका छैनन्' भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले पञ्चकामगुणहरूलाई हटाउनको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा पञ्चकामगुणहरू हटेका छन् भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदय कुशलधर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

४–"सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ —'मेरा पञ्चनीवरणहरू हटेका छन् कि छैनन् ?' सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा 'हटेका छैनन्' भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले पञ्चनीवरणहरूलाई हटाउनको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा पञ्चनीवरणहरू हटिसकेका छन्

भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदय कुशलधर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

५–"सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ —'के मैले पञ्चोपादानस्कन्धहरूलाई जानिसकें ?' सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा 'जानेको छैन' भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले पञ्चोपादनस्कन्धहरूलाई जान्नको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ। सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा पञ्चोपादानस्कन्धहरूलाई 'जानेको छु' भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदय कुशल-धर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

६–"सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ —'के मैले चारसतिपट्ठानलाई भाविता गरेको छु ?' सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा 'चारसतिपट्ठानलाई भाविता गरेको छैन' भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले चारसतिपट्ठान भावना गर्नको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा 'मैले चारसति-पट्ठानलाई भाविता गरेको छु' भन्ने जानेमा सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदय कुशलधर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

७–"सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ —'के मैले चार सम्यक् प्रधानलाई भाविता गरेको छु ?'... ८–'के मैले चार ऋद्धिपादलाई भाविता गरेको छु ?'... ९–'के मैले पञ्चेन्द्रियलाई भाविता गरेको छु ?'... १०–'के मैले पञ्चबललाई भाविता गरेको छु ?'... ११–'के मैले सप्तबोध्यङ्गलाई भाविता गरेको छु ?'...

१२-'के मैले आर्यअष्टाङ्गिकमार्गलाई भाविता गरेको छु ?'... १३-'के मैले समथ र विपश्यनालाई भाविता गरेको छु ?'... १४-'के मैले विद्या र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गरेको छु ?' सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा 'विद्या र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गर्न सकेको छैन' भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले विद्या र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गर्नको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा 'मैले विद्या र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गरिसकेको छु' भन्ने जानेमा सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोद्य कुशलधर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

"सारिपुत्र ! अतीत समयमा जो श्रमण वा ब्राह्मणहरूले आफ्नो जीविका (पिण्डपातं) परिशुद्ध गरे ती सबैले यसरी नै (माथि उल्लेख भए जस्तै) प्रत्यवेक्षणा गरी जीविका परिशुद्ध गरेका थिए । सारिपुत्र ! अनागत समयमा जो श्रमण वा ब्राह्मणहरूले जीविका परिशुद्ध गर्नेछन् ती सबैले यसरी नै प्रतिवेक्षणा गरी जीविका परिशुद्ध गर्नेछन् । सारिपुत्र ! वर्तमान समयमा जो श्रमण वा ब्राह्मणहरूले जीविका परिशुद्ध गर्छन् ती सबैले यसरी नै प्रत्यवेक्षणा गरी जीविका परिशुद्ध गर्छन् । सारिपुत्र ! त्यसैले 'प्रत्यवेक्षणा गरी प्रत्यवेक्षणा गरी जीविका (पिण्डपातं) परिशुद्ध गर्नेछु' भनी सिक्नुपर्छ ।"

भगवान्ले यति भन्नुभएपछि सन्तुष्ट हुनु भएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

× × ×

मूल सूत्र—

९४।३९ धनञ्जानि ब्राह्मणसँग सारिपुत्र

यस्तो मैंले सुनें[१]।

एक समय भगवान् **राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक-निवापमा** बसिरहनुभएको थियो। त्यस समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** धेरै भिक्षुसङ्घका साथ **दक्षिणागिरिमा** चारिका गर्दै हुनुहुन्थ्यो। अनि एक भिक्षु **राजगृहमा** वर्षावास गरिसकेपछि जहाँ **दक्षिणागिरि** हो, जहाँ आयुष्मान् **सारिपुत्र** हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए।...[२]

× × ×

१. म. नि. II. पृ. ४४६: धनञ्जानिसुत्तं, अ. क. III. पृ. २९५.

२. यहांका अरू बाँकी कुरा सबै बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३६८ मा हेर्नू।

मूल सूत्र—

९५।४० सूचिमुखी परिव्राजिकासँग

एक समय आयुष्मान् **सारिपुत्र** राजगृहस्थित **वेणुवनको कलन्दकनिवापमा** बस्नुभएको थियो[१] ।

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** पूर्वाह्ण समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भिक्षाटनार्थ राजगृहमा जानुभयो ।...

(यस सूत्रको सबै कुरा लेखकको बु. म. भाग–२, पृ. २६२ मा समुल्लेख भएको हुँदा उहीं हेर्नू ।)

× ⊠ ⊠

---

१. सं. नि. II. पृ. ४५३: सूचिमुखीसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं; अ. क. II. पृ. २५३.

मूल सूत्र—

९६।४१ अन्यतीर्थीय परिब्राजकाराममा

एक समय भगवान् **राजगृहस्थित वेणुवनमा** बस्नुभएको थियो[१]।

त्यस समय **आयुष्मान् सारिपुत्र** पूर्वाह्ण समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी **राजगृहमा** भिक्षाटनार्थ जानुभयो। अनि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो लाग्यो—

"भिक्षाटनार्थ राजगृहमा जान अझै समय छ। (अतः त्यतिञ्जेलसम्म) किन म अन्यतीर्थीय **परिब्राजकहरूको आराममा** न जाऊँ।"

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ अन्यतीर्थीय परिब्राजकहरूको आराम हो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि अन्यतीर्थीय परिब्राजकहरूसँग सम्मोदन गर्नुभयो। सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिएपछि एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रलाई ती अन्यतीर्थीय परिब्राजकहरूले यस्तो भने—

१. सं. नि. II. पृ. २९: अञ्ञतित्थियसुत्तं, अ. क. II. पृ. ४२.

कर्मवादीहरू

"१–आवुसो सारिपुत्र ! केही **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत दुःख हो' (=आफैंले बनाएको दुःख हो) भनी भन्दछन। २–आवुसो सारिपुत्र ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'परकृत दुःख हो' (=अर्कालि बनाएको दुःख हो) भनी भन्दछन्। (३) आवुसो सारिपुत्र ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत पनि परकृत पनि दुःख हो' (=आफैंले बनाएको दुःख हो अर्कालि बनाएको पनि हो) भनी भन्दछन्। ४–आवुसो सारिपुत्र ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो (=आफैंले बनाएको पनि होइन, अर्कालि बनाएको पनि होइन बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो) भनी भन्दछन्।

"आवुसो सारिपुत्र ! यस विषयमा **श्रमण गौतम** के वादी हुनुहुन्छ, कस्तो भन्नुहुन्छ ? कस्तो भन्दा हामीले श्रमण गौतमले भने भैं भनेको हुनेछ ? कस्तो भन्दा हामीले श्रमण गौतमलाई असत्य कुराद्वारा भूटा आरोप लगाएको हुने छैन ? (कस्तो भन्दा) धर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ ? (कस्तो भन्दा) कुनै सहधर्मीसँग वादानुपात पनि नहोस् र कसैको निन्दाहुने कारण पनि नहोस् ?"

दुःखको के प्रत्यय हो ?

a–"आवुसो ! **भगवान्‌ले** दुःखलाई **प्रतित्यसमुत्पन्न** (=हेतु

प्रत्ययद्वारा उत्पन्न) भनी भन्नु भएको छ। के प्रत्ययले भने ?— **स्पर्शको प्रत्ययले**—यस्तो भन्दा भगवान्ले भन्नुभए जस्तै भनेको हुनेछ, भगवान्लाई असत्य कुराद्वारा झूटो आरोप लगाएको पनि हुने छैन, धर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ, कुनै सहधर्मीसँग वादानुपात पनि हुने छैन र कसैको निन्दा हुने कारण पनि हुने छैन।

b–"आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू —'स्वयंकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो। (२) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'परकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो। (३) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत पनि परकृत पनि दुःख हो' भनी भन्दछन् —त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो। (४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आफसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो' भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो।

c–"आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू —'स्वयंकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्—उनीहरूले स्पर्शबाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन। (२) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'परकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्— उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन। (३) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू— 'स्वयंकृत पनि परकृत पनि दुःख हो' भनी भन्दछन्—उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै

कारण छैन। (४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो' भनी भन्दछन् —उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन।"

स्पर्श बाहेक दुःखको कारण छैन

आयुष्मान् सारिपुत्रको अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूसँग यस्तो कुराकानी भएको **आयुष्मान् आनन्दले** सुन्नुभयो। अनि आयुष्मान् **आनन्द, राजगृहमा** भिक्षाटन गर्नु भई भिक्षाटन पछि भोजनोपरान्त जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुग्नुभए पछि भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नु भएका आयुष्मान् **आनन्दले** जे जति कुराकानी आयुष्मान् सारिपुत्रद्वारा अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूसँग गरेका थिए ती सबै भगवान्‌लाई सुनाउनु भयो।

(अ) "**आनन्द!** जति राम्रोसँग भन्नुपर्ने हो त्यति नै राम्रोसँग सारिपुत्रले भने, साधु! साधु!! आनन्द! मैले पनि दुःखलाई **प्रतित्यसमुत्पन्न हो** भनी भनेको छु। के प्रत्ययले भने?—**स्पर्शको प्रत्ययले**। यस्तो भन्दा मैले भनेको जस्तै भनेको हुनेछ, मलाई असत्यद्वारा झूटा आरोप लगाएको पनि हुने छैन, धर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ, कुनै सहधर्मीसँग वादानुपात पनि हुने छैन र कसैको निन्दा हुने कारण पनि हुने छैन।

(आ) "(१) आनन्द ! त्यहाँ जो ती **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो।[१]...(४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो' भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो।

(इ) "(१) **आनन्द** ! त्यहाँ जो ती **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्—उनीहरूले स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन।[२]... (४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—'न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो' भनी भन्दछन्—उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन।

"**आनन्द** ! एक समय म यसै **राजगृहस्थित** वेणुवनको **कलन्दक निवापमा** बसेको थिएँ। आनन्द ! त्यस समय पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी म **राजगृहमा** भिक्षाटनार्थ गएँ। आनन्द ! त्यसबखत मलाई यस्तो लाग्यो—'राजगृहमा भिक्षाटनार्थ जान अझै समय छ। (अतः त्यतिञ्जेलसम्म) किन म अन्यतीर्थीय **परिव्राजकहरूको आराममा** न जाऊँ।' आनन्द !

---

१. माथि पृ. २७७ को b मा उल्लेख भए झैं पढ्नू।

२. माथि पृ. २७७ को c मा उल्लेख भए झैं पढ्नू।

त्यसपछि म जहाँ अन्यतीर्थीय परिब्राजकहरूको आरामहो त्यहाँ गएँ। त्यहाँ पुगेपछि ती अन्यतीर्थीय परिब्राजकहरूसँग सम्मोदन गरें। समोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिएपछि एक छेउमा बसें। एक छेउमा बसेको मलाई ती अन्यतीर्थीय **परिब्राजकहरूले** यस्तो भने—

"१–आवुसो गौतम ! केही **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्। २–आवुसो गौतम ! केही **कर्मवादी** श्रमण ब्राह्मणहरू—'परकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्। ३–आवुसो गौतम ! केही **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत पनि परकृत पनि दुःख हो' भनी भन्दछन्। ४–आवुसो गौतम ! केही **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो' भनी भन्दछन्। यहाँ आयुष्मान् **गौतम** के वादी हुनुहुन्छ, के भन्नुहुन्छ ? कस्तो भन्दा हामीले आयुष्मान् गौतमले भने झैं भनेको हुनेछ ? कस्तो भन्दा हामीले आयुष्मान् गौतमलाई असत्यद्वारा झूटा आरोप लगाएको हुने छैन ? (कस्तो भन्दा) धर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ ? (कस्तो भन्दा) कुनै सहधर्मीसँग वादानुपात पनि नहोस् र कसैको निन्दा हुने कारण पनि नहोस्।"

a–"**आनन्द** ! यस्तो भन्दा मैंले ती अन्यतीर्थीय **परिब्राजकहरूलाई** यस्तो भने—'आवुसो ! मैंले दुःखलाई **प्रतित्य समुत्पन्न** भनी भनेको छु। केको प्रत्ययले भने ?—**स्पर्शको प्रत्ययले**। यस्तो भन्दा मैंले भने झैं भनेको हुनेछ, मलाई असत्यद्वारा झूटा आरोप लगाएको पनि हुने छैन, धर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ, कुनै सहधर्मीसँग वादानुपात पनि हुने छैन र कसैको निन्दा हुने कारण पनि हुने छैन।

b–"आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो ।–[1]...।

c–"आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती **कर्मवादी** श्रमण-ब्राह्मणहरू—'स्वयंकृत दुःख हो' भनी भन्दछन्—उनीहरूले स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन ।[2]...।

"भन्ते ! आश्चर्यहो[3] ! भन्ते ! अद्‌भूतहो[4] !! जहाँ कि एकै पदले[5] सबै अर्थ भनिदिनु भए जस्तै भयो । भन्ते ! यसै अर्थलाई

---

१. यस मनीका कुराहरू माथि पृ. २७७ को दफा b मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

२. यस मनीका कुराहरू माथि पृ. २७७ को दफा c मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

३. 'आश्चर्य' शब्दको अर्थ संयुक्त अर्थकथा II. पृ. ४२ मा यसप्रकार दिइएको छ—'अच्छरं पहरितुं युत्तातिं' 'अच्छरियं' अर्थात् चुट्की बजाउन पर्ने जस्तै भएकोले 'आश्चर्य' भनिएको हो ।

४. 'अद्‌भूत' शब्दको अर्थ संयुक्त अर्थकथा II. पृ. ४२ मा यसप्रकार दिइएको छ—'अभूतपुब्बं भूतंति' 'अब्भुतं' अर्थात् पहिले नभएको जस्तै भएकोले 'अद्‌भूत' भनिएको हो ।

५. 'एक पद' भन्नाले माथि दुःखको प्रत्यय नै 'स्पर्श' भनी उल्लेख भएको पदलाई लिएर भनिएको हो । सं. नि. अ. क. II. पृ. ४२.

विस्तारपूर्वक बताउँदा झन् गम्भीर तथा गम्भीर ओभास (=प्रकाश) पनि हुनसक्छ के ?"

"आनन्द ! त्यसोभए तिमीले नै भन ।"

स्पर्श निरोधद्वारा दुःख निरोध

१-"भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने—'आवुसो आनन्द ! **जरामरणको के निदान हो ?** के समुदय हो ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो ? के प्रभव हो ?'

"भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—'आवुसो ! **जरामरण जन्म निदान हो,** जन्मसमुदयहो, जन्मद्वारा उत्पन्न भएको हो तथा जन्म प्रभव हो ।'

२-"भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने—'आवुसो आनन्द ! **जन्मको के निदान हो त ?** के समुदय हो त ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो त ? के प्रभव हो त ?'

"भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—'आवुसो ! **जन्म भवनिदान हो,** भवसमुदय हो, भवद्वारा उत्पन्न भएको हो तथा भव प्रभव हो ।'

३-"भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने —'आवुसो आनन्द ! **भवको के निदान हो त ?** के समुदय हो त ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो त ? के प्रभव हो त ?'

"भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—'आवुसो ! भव उपादान निदान हो, उपादान समुदय हो, उपादानद्वारा उत्पन्न भएको हो तथा उपादान प्रभव हो।'

४-"भन्ते यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने—'आवुसो आनन्द ! उपादानको के निदान हो त ?...के प्रभव हो त ?'

"भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—'आवुसो ! उपादान तृष्णा निदान हो,...तृष्णा प्रभव हो।'

५-"भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने—'आवुसो आनन्द ! तृष्णाको के निदान हो त ?...के प्रभव हो त ?'

'भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—आवुसो ! तृष्णा वेदना निदान हो,...वेदना प्रभव हो।'

६-"भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने—'आवुसो आनन्द ! वेदनाको के निदान हो त ?...के प्रभव हो त ?'

"भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—'आवुसो ! वेदना स्पर्श निदान हो,...स्पर्श प्रभव हो।'

७-"भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने—'आवुसो आनन्द ! स्पर्शको के निदान हो त ? के समुदय हो त ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो त ? के प्रभव हो त ?'

"भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—'आवुसो ! स्पर्श षडायतन निदान हो, षडायतन समुदय हो, षडायतनद्वारा

उत्पन्न भएको हो तथा षडायतन प्रभव हो।' 'आवुसो ! छवटै स्पर्शायतनहरूको निरवशेष विराग, निरोधबाटै स्पर्श निरोध हुन्छ, स्पर्श निरोधबाटै वेदना निरोध हुन्छ, वेदना निरोधबाटै तृष्णा निरोध हुन्छ, तृष्णा निरोधबाटै उपादान निरोध हुन्छ, उपादान निरोधबाटै भव निरोध हुन्छ, भव निरोधबाटै जन्म निरोध हुन्छ, जन्म निरोधबाटै जरामरण शोक परिदेव दुःख दौर्मनस्य उपायास निरोध हुन्छ। यसप्रकार सम्पूर्ण दुःखस्कन्धको निरोध हुन्छ।'—भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु।"

× × ×

मूल पालि—

९७।४२ सारिपुत्रहरू महान पुरुषहरू हुन्

त्यस समय **राजगृहको वेणुवनको कलन्दक निवापमा** बुद्ध भगवान् बस्नुभएको थियो[१]। त्यस समय **थुल्लनन्दा** भिक्षुणी कुनै एक घरमा गई दिनहुँ भोजन गर्ने कुलूपिका थिइन्। सो गृहपतिले स्थविर भिक्षुहरूलाई निम्त्याएका थिए। अनि पुर्वाह्ण समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी **थुल्लनन्दा** भिक्षुणी त्यस घरमा आइन्। त्यहाँ पुगेपछि गृहपतिलाई यस्तो भनिन्—"गृहपति ! यो के हो, प्रशस्त भोजन तयार भएको छ नि !"

"आर्या ! मैले स्थविरहरूलाई निम्त्याएको छु।"

"गृहपति ! को हुन् यी स्थविरहरू ?"

"आर्य **सारिपुत्र**, आर्य **महामौद्गल्यायन**, आर्य **महाकाश्यप**, आर्य **महाकोट्ठिक**, आर्य **महाकप्पिन**, आर्य **महाचुन्द**,

---

१. पाचि. पा. पृ. ९६: ऊनतिंसतिमपाचित्तियं; पाचित्तियकण्डं, अ. क. II. पृ. ८२७.

आर्य **अनुरुद्ध**, आर्य **रेवत**, आर्य **उपालि**, आर्य **आनन्द** तथा आर्य **राहुल** हुन् ।"

"गृहपति ! महान पुरुषहरू (महानागा) छँदा छँदै तिमीले किन यस्ता दास (चेटक) हरूलाई निम्त्याएको !"

"आर्या ! ती महान् पुरुषहरू को हुन् त ?"

"आर्य **देवदत्त**, आर्य **कोकालिक**, आर्य **कटमोरक तिश्यक**, आर्य **खण्डदेवीको पुत्र** तथा आर्य **समुद्ददत्त** हुन् ।"

थुल्लनन्दा भिक्षुणी यो कुरा गर्दै थिइन् कि ती स्थविर भिक्षुहरू घरमा आइपुग्नुभयो ।

"गृहपति ! तिमीले साँच्चैकै महान् पुरुषहरूलाई निम्त्यायौ ।"

"आर्या ! तपाइले भरखरै वहाँहरूलाई दास (चेटक) तुल्याउनु भयो, अहिले फेरि महान् पुरुष तुल्याउनु भयो ।" यति भनी नित्य भोजन पनि नदिई **थुल्लनन्दा** भिक्षुणीलाई घरबाट निकालिदियो । अनि जो भिक्षु अल्पेच्छी थिए तिनीहरू...कराउनथाले, खिन्न हुनथाले र दुःखी हुनथाले—"भिक्षुणीद्वारा परिपाचित[१] गराएको भोजन **देवदत्त** कसरी खान्छ !" अनि ती भिक्षुहरूले यो कुरा भगवान्लाई सुनाए ।

---

१. कुनै भिक्षुलाई भोजन दिलाउनको निमित्त भिक्षुणीले 'यी भिक्षु गुणवान् धर्मवान् तथा विद्वान् छन् । यिनलाई भोजन दान देऊ' भनी कुरा सुनाई दिन लगाएको भोजनलाई 'परिपाचित' भोजन भनिन्छ ।

अनि भगवान्‌ले यसै कारणमा यसै प्रसंगमा भिक्षुसंघ एकत्रित गराई **देवदत्तसँग** सोध्नुभयो—"देवदत्त ! सांच्चै हो के तिमीले जानी जानी भिक्षुणीद्वारा परिपाचित गराएको भोजन खाएको ?"

"भन्ते ! साँच्चै हो ।"

अनि भगवान्‌ले निन्दा गर्नुभयो...र मोघपुरुष ! यस कार्यद्वारा न अप्रसन्न भएकालाई प्रसन्न पार्न सक्छ, न प्रसन्न भएकालाई बढी प्रसन्न पार्न सक्छ, बल्कि यो तिम्रो क्रियाद्वारा अप्रसन्न भएकालाई झन् अप्रसन्न पार्ने र प्रसन्न भएका कुनै कुनैको प्रसन्नतालाई आघात पार्ने जस्तै हुनजान्छ । भिक्षुहो ! यसरी यो शिक्षापद (=नियम) अध्ययन गर—

"जानी जानी जो भिक्षुले भिक्षुणीद्वारा परिपाचन गराएको भोजन खान्छ भने उसलाई पाचित्तिय (=दोष) लाग्छ ।"

यसरी भगवान्‌ले भिक्षुहरूको निमित्त शिक्षापद (=नियम) बनाउनु भयो ।

× × ×

मूल सूत्र—

१८।४३ जो जस्तो छ उ त्यस्तैसँग मिल्दछ

एक समय भगवान् **राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा** बस्नुभएको थियो[1]।

(१) त्यस समय **आयुष्मान् सारिपुत्र** भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण (=टहलिनु) गर्दै हुनुहुन्थ्यो। (२) **आयुष्मान् महामौद्गल्यायन** पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो। (३) **आयुष्मान् महाकाश्यप** पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो। (४) **आयुष्मान् अनुरुद्ध** पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो। (५) **आयुष्मान् पूर्णमन्त्राणिपुत्र** (पुण्णोमन्तानिपुत्तो) पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो। (६) **आयुष्मान् उपालि** पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो। (७) **आयुष्मान् आनन्द** पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो। (८) **आयुष्मान्**

---

१. सं. नि. II. पृ. १३२: चङ्कमसुत्तं, अ. क. II. पृ. १०५.

देवदत्त पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो ।

अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

"भिक्षुहो ! तिमीहरूले **सारिपुत्रलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देखदछौ के ?"

"भन्ते ! देखदछौं ।"

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **प्रज्ञाप्राज्ञ छन** । भिक्षुहो ! तिमीहरूले **मौद्गल्यायनलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देखदछौ के ?"

"भन्ते ! देखदछौं ।"

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **महर्द्धिक छन** । भिक्षुहो ! तिमीहरूले **काश्यपलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देखदछौ के ?"

"भन्ते ! देखदछौं ।"

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **धुतङ्गधारी**[1] **छन्** । भिक्षुहो ! तिमीहरूले **अनुरुद्धलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देखदछौ के ?"

"भन्ते ! देखदछौं ।"

---

१. 'धुतङ्ग' भनेको के हो भन्ने बारेमा हेर बु. प. भा-१, पृ. १२३ को पादटिप्पणीमा ।

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **दिव्यचक्षुलाभी**[1] **छन्** । भिक्षुहो ! तिमीहरूले **पूर्ण मन्त्राणिपुत्रलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?"

"भन्ते ! देख्दछौं ।"

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **धर्मकथिक छन्** । भिक्षुहो ! तिमीहरूले **उपालिलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?"

"भन्ते ! देख्दछौं ।"

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **विनयधर छन्** । भिक्षुहो ! तिमीहरूले **आनन्दलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?"

"भन्ते ! देख्दछौं ।"

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **बहुश्रुत छन्** । भिक्षुहो ! तिमीहरूले **देवदत्तलाई** केही भिक्षुहरूसँग चंक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?"

"भन्ते ! देख्दछौं ।"

"भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू **कमसल विचारका (पापिच्छा) छन्** ।"

"भिक्षुहो ! आ-आफ्ना स्वभाव अनुसार (धातुशो) सत्वहरू

---

१. 'दिव्यचक्षु' भनेको केहो भन्ने बारेमा हेर बु. प. भा-१; पृ. ४६२; बु. गु. भा-१, पृ. २५८; बु. रा. भा-१, पृ. २६४ तथा बु. ब्रा. भा-१, पृ. २७८ मा ।

मिल्दछन् एकमेल हुन्छन्—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मिल्दछन् एकमेल हुन्छन्; कल्याण (असल) विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मिल्दछन् एकमेल हुन्छन् ।

"भिक्षुहो ! **अतीतकालमा** पनि आ-आफ्ना स्वभाव अनुसार सत्वहरू मिल्दथे एकमेल हुन्थे—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मिल्दथे एकमेल हुन्थे; कल्याण विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मिल्दथे एकमेल हुन्थे ।

"भिक्षुहो ! **अनागतकालमा** पनि आ-आफ्ना स्वभाव अनुसार सत्वहरू मिल्नेछन् एकमेल हुनेछन्—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मिल्नेछन् एकमेल हुनेछन्; कल्याण विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मिल्नेछन् एकमेल हुनेछन् ।

"भिक्षुहो ! अहिले **वर्तमानकालमा** पनि सत्वहरू आ-आफ्ना स्वभाव अनुसार मिल्दछन् एकमेल हुन्छन्—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मिल्दछन् एकमेल हुन्छन्; कल्याण विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मिल्दछन् एकमेल हुन्छन् ।"

× × ×

मूल सूत्र—

९९।४४ काठको मूढा

यस्तो मैले सुनें[1]।

एक समय **आयुष्मान् सारिपुत्र** राजगृहस्थित **गृद्धकूट पर्वतमा** बस्नुभएको थियो। अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण गरी केही भिक्षुहरूसँग **गृद्धकूट पर्वतबाट** ओर्लिहनुहुँदा एक ठाउँमा एक ठूलो काठको मूढा देख्नुभयो। देखेपछि भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो—

"आवुसो! तपाईंहरूले अमुक काठको मूढा देख्नुहुन्छ?"

"आवुसो! देख्दछौं।"

"आवुसो! यदि चाहेको खण्डमा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले अमुक काठको मूढालाई पृथ्वी नै भनी सम्झन सक्छ। त्यसको कारण के हो भने?—आवुसो! अमुक काठको मूढामा पृथ्वी-धातु छ। जसले गर्दा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले सो काठको मूढालाई

---

१. अं. नि.–६, पृ. ५५: दारुक्खन्धसुत्तं, अ. क. II. पृ ६६७.

पृथ्वी नै भनी सम्झन सक्छ । आवुसो ! यदि चाहेको खण्डमा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले अमुक ठूलो काठको मूढालाई आप् नै भनी सम्झन सक्छ,...तेज नै भनी सम्झन सक्छ,...वायु नै भनी सम्झन सक्छ,...शुभ नै भनी सम्झन सक्छ,...अशुभ नै भनी सम्झन सक्छ । त्यसको कारण के भने ?—आवुसो ! अमुक काठको मूढामा अशुभधातु छ । जसले गर्दा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले सो काठको मूढालाई अशुभ नै भनी सम्झन सक्छ ।"

× × ×

मूल सूत्र—

१००।४५ महासिंहनाद

सुनक्खत्त भिक्षुले चीवर छाडे

यस्तो मैले सुनें[१]।

एक समय भगवान् **वैशालीको** नगर बाहिर पश्चिमतिरको बनखण्डमा बस्नुभएको थियो। त्यसबखत **सुनक्खत्त** (=सुनक्षत्र) लिच्छवीपुत्रले यस धर्मलाई भरखरै छाडेर गएका थिए। उनी **वैशालीको** सभाषद्मा यस्तो भन्दथे "श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्य-धर्म (=दिव्यशक्ति) र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन। श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेका कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन्। जसको निमित्त धर्मदेशना गर्छन् तदनुसार आचरण गर्नेको दुःख क्षय हुन्छ।"

भनि आयुष्मान् **सारिपुत्र** पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी **वैशालीमा** भिक्षाटन्को निमित्त जानुभयो। त्यसबखत

१. म. नि. I. पृ. ९६: महासीहनादसुत्तं; अ. क. II. पृ. १५.

आयुष्मान् **सारिपुत्रले सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्रले** यस्तो भनेको सुन्नुभयो—"श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्यधर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन। श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन्। जसको निमित्त धर्मदेशना गर्छन् तदनुसार आचरण गर्नेको दुःख क्षय हुन्छ।"

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्र वैशालीमा** भिक्षाटन् गरी भोजनोपरान्त जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् **सारिपुत्रले** भगवान्लाई यसो भन्नुभयो—"भन्ते ! **सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र** यस धर्मबाट हालसालै चीवर छाडेर गए। उनी **वैशालीका** सभाषद्लाई यसो भन्दछन्—'श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्यधर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन।..."

"सारिपुत्र ! त्यो तुच्छ **सुनक्खत्त** क्रोधी छन्। क्रोधको कारणले उनले यस्तो भनेका हुन्। सारिपुत्र ! बदनाम गर्छु भन्दा भन्दै तुच्छ **सुनक्खत्तले** तथागतको वर्णन नै गरेका छन्। सारिपुत्र ! 'जसको निमित्त धर्मदेशना गर्छन् तदनुसार आचरण गर्नेको दुःख क्षय हुन्छ' भन्नु नै तथागतको वर्णन हो।

"सारिपुत्र ! 'वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध विद्याचरण सम्पन्न सुगत लोकविद् अनुपम पुरुषदम्यसारथी देवमनुष्यका शास्ता तथा भगवान् बुद्ध हुन्' भन्ने यति कुराको ज्ञान पनि मोघपुरुष **सुनक्खत्तमा** छैन।

"सारिपुत्र ! 'भगवान् अनेक प्रकारका ऋद्धिविध[1] ज्ञान जान्दछन्' भन्ने यति कुरा पनि मोघपुरुष सुनक्खत्तमा ज्ञान छैन ।

"सारिपुत्र ! 'भगवान्ले अमानुषीय दिव्यचक्षुद्वारा दिव्यशब्द र मनुष्यशब्दहरू सुन्न सक्छन्' भन्ने यति कुरा पनि मोघपुरुष सुनक्खत्तमा ज्ञान छैन ।

"सारिपुत्र ! 'भगवान्ले अरू प्राणीहरूको चित्तलाई जान्दछन्...[2]' भन्ने यति कुरा पनि मोघपुरुष सुनक्खत्तमा ज्ञान छैन ।

तथागतका दशबलहरू

"सारिपुत्र ! तथागतका यी दशबलहरू[3] हुन् । जुन बलले युक्त भई तथागतले आसभ[4] (=श्रेष्ठ) स्थान प्राप्त गर्छन्, परिषद्को बीचमा सिंहनाद[5] गर्छन् र ब्रह्मचक्र (=धर्मचक्र) प्रवर्तन गर्छन् । कुन दश भने ?

(१) "सारिपुत्र ! यहाँ तथागत कारणलाई कारण र अकारणलाई अकारण[6] भनी यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो

---

१. 'ऋधिविध-ज्ञान' भनेको कस्तो हो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ५९२ मा उल्लेख भएको छ ।

२. यहाँ बाँकी भएका कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ५९३ मा उल्लिखित 'परचित्तज्ञान' भन्ने शिर्षकमा पढ्नू ।

३. 'बल' दुइ प्रकारका छन् । कायबल र ज्ञानबल । यी मध्ये कायबल भनेको हात्तीकुल परम्परानुसार दश हात्तीको बल भएकालाई

'कायबल' भनिएको हो। जस्तै—

"कालावकञ्च गङ्गेय्य, पण्डरं तम्बपिङ्गलं।
गन्ध मङ्गल हेमञ्च, उपोसथ छद्दन्तिमेदस॥"

यी हुन् दशवटा हात्तीका दशबलहरू। यी मध्ये—

(१) कालवक भन्ने हात्तीमा दशजना मानिसहरूको बल हुन्छ। (२) दशवटा कालवक हात्तीहरूको बल एउटा गङ्गेय भन्ने हात्तीमा हुन्छ। (३) दशवटा गङ्गेय हात्तीहरूको बल एउटा पण्डर भन्ने हात्तीमा हुन्छ। (४) दशवटा पण्डर हात्तीहरूको बल एउटा तम्ब भन्ने हात्तीमा हुन्छ। (५) दशवटा तम्ब हात्तीहरूको बल एउटा पिङ्गल भन्ने हात्तीमा हुन्छ। (६) दशवटा पिङ्गल हात्तीहरूको बल एउटा गन्ध भन्ने हात्तीमा हुन्छ। (७) दशवटा गन्ध हात्तीहरूको बल एउटा मङ्गल भन्ने हात्तीमा हुन्छ। (८) दशवटा मङ्गल हात्तीहरूको बल एउटा हेमवत भन्ने हात्तीमा हुन्छ। (९) दशवटा हेमवत हात्तीहरूको बल एउटा उपोसथ भन्ने हात्तीमा हुन्छ र (१०) दशवटा उपोसथ हात्तीहरूको बल एउटा छद्दन्त भन्ने हात्तीमा हुन्छ। दशवटा छद्दन्त हात्तीहरूको बल तथागतमा हुन्छ। यसैलाई तथागतको 'कायबल' भनिन्छ। पपं. सू. II. पृ. २१: महासीहनादसुत्तवण्णना।

'ज्ञानबल' को विषयमा यसरी मूलपालिमा उल्लेख भएको पाइन्छ—दशबलज्ञान, चतुर्वैशारदयज्ञान, आठ परिषद्को बीचमा अकम्पितज्ञान, चतुर्योनि परिच्छेदज्ञान र पञ्चगति परिच्छेदज्ञान।

यी कारणहरू संयुत्तनिकायमा बताइएका छन् (सं. नि. II. पृ. २५ र २६: दसबलसुत्तं, निदानसंयुत्तं)। ७३ ज्ञानका कुराहरू (पटि. म. पा. पृ. १-६ मा) र ७७ ज्ञानका कुराहरू (पटि. म. अ. क. पृ. ४६८ मा) तथा अरू पनि अनेक हजार ज्ञानका कुराहरू छन्। यिनीहरूलाई 'ज्ञानबल' भनिएको हो। यस ठाउँमा पनि 'ज्ञानबल' लाई लिएर 'दशबल' भनिएको हो। किनभने ज्ञानको कारणद्वारा अकम्पित भएर बस्न सक्ने भएको हुनाले 'बल' भनिएको हो। पपं. सू. II. पृ. २१-२२: महासीहनादसुत्तवण्णना।

४. 'आसभ' को अर्थ हो सर्वश्रेष्ठ स्थान, सर्वोत्तम स्थान। पूर्व बुद्धहरूको स्थान पनि हो। अर्को प्रकारले 'ऋषभ' लाई नै 'आसभ' भनिएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. २२ ले उल्लेख गरेको छ।

५. 'सिंहनाद' भनेको श्रेष्ठ नाद, निर्भीक नाद, सिंह जस्तै निर्भीक नादलाई 'सिंहनाद' भनिन्छ। लोकधर्मलाई सहन गर्ने र परप्रवाद-लाई मर्दन गर्ने हुनाले तथागतलाई 'सिंह' भनिन्छ। यस्तो गुण भएका सिंहको नाद 'सिंहनाद' हो भनी पपं. सू. II. पृ. २२: महासीहनादसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

६. भनाइको तात्पर्य यो हो कि—जसलाई जे कुरा गर्दा त्यसबाट उसलाई फलदायी हुन्छ भने 'फलदायी हुन्छ' भनी जान्न सक्ने र फलदायी हुन्न भने 'फलदायी हुन्न' भनी जान्न सक्ने ज्ञानलाई 'कारण' र 'अकारण' भनिएको हो। अर्थात् फलदायी र अफलदायी भनिएको हो। पपं. सू. II. पृ. २३: महासीहनादसुत्तवण्णना।

यहाँ तथागत कारणलाई र अकारणलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत आसभ स्थान प्राप्त गर्छन् परिषद्को बीचमा सिंहनाद गर्छन् र ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(२) "सारिपुत्र ! फेरि तथागत भूत भविष्य वर्तमान **कर्मको कारणद्वारा विपाक (=फल)** लाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागतले भूत भविष्य वर्तमान कर्मको कारणद्वारा विपाकलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत आसभ स्थान प्राप्त गर्छन् परिषद्को बीचमा सिंहनाद गर्छन् र ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(३) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **सर्वत्रगामी** (=सुगति दुर्गति जाने सबै) मार्गलाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत सर्वत्रगामी मार्गलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(४) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **अनेकधातु नानाधातु हुने** (=चक्षुधातु, कामधातु आदि) स्कन्धलोकलाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत अनेकधातु नानाधातु हुने स्कन्धलोकलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(५) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **नानास्वभावका प्राणीहरूलाई** यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत नानास्वभावका प्राणीहरूलाई जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(६) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **परसत्वका** (=प्रधान व्यक्तिका) परपुद्गलका (अप्रधान व्यक्तिका) इन्द्रियहरू (=श्रद्धेन्द्रिय आदि) को प्रबलता र दुर्बलताको बारेमा यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत परसत्वका परपुद्गलका इन्द्रियहरूको प्रबलता र दुर्बलताको बारेमा यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(७) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **ध्यान**[1], **विमोक्ष**[2], समाधि[3], समापत्ति[4]को मलिनता, निर्मलता तथा उत्थानलाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत ध्यानविमोक्ष समाधि समापत्तिको मलिनता निर्मलता तथा उत्थानलाई यथार्थतः जान्दछन्; सारिपुत्र ! यो पनि

---

१. प्रथमादि चतुर्थध्यान ।

२. अष्टविमोक्ष । हेर लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४४८ मा ।

३. सवितर्क सविचार तृतीयध्यान ।

४. प्रथमध्यान समापत्तिदेखि नवौं समापत्तिसम्म । हेर लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ६ मा अनुपूर्वविहार ।

तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(८) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू** अनुस्मरण गर्छन् । जस्तै—एक जन्मको कुरा, दुइ जन्मको कुरा...[१] अनुस्मरण गर्छन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छन्,...सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(९) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **अलौकिक विशुद्ध दिव्य-चक्षुद्वारा** नीचतामा उच्चतामा च्युत हुने उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्छन्...[२] । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागतले अलौकिक विशुद्ध दिव्य-चक्षुद्वारा नीचतामा उच्चतामा च्युत हुने उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्छन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(१०) "फेरि सारिपुत्र ! तथागत **आस्रवक्षय गरी** अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत आस्रवक्षय गरी

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४६० मा पूर्वानुस्मरण ज्ञानमा हेर्नू ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४६२ मा दिव्य-चक्षुमा हेर्नू ।

अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल हो** जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

"सारिपुत्र ! यिनीहरू नै तथागतका **तथागत-बलहरू** हुन् जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

"सारिपुत्र ! कसैले जानेर पनि मलाई यस्तो भन्दछ—'श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्यधर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन; श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन्' सारिपुत्र ! यदि त्यो वचनलाई र चित्तलाई नछाडी तथा त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ। सारिपुत्र ! जस्तै—शीलसम्पन्न समाधिसम्पन्न प्रज्ञासम्पन्न भिक्षु यसै जीवनमा निर्वाण साक्षात्कार गर्छ त्यस्तै गरी सारिपुत्र ! त्यो वचनलाई, त्यो चित्तलाई र त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ ।

तथागतका चार वैशारद्यता

"सारिपुत्र ! यी चार तथागतका **वैशारद्यता** हुन् जुन वैशारद्यताले युक्त भई तथागत **आसभस्थान** प्राप्त गर्छन्, परिषद्को बीचमा सिंहनाद गर्छन् र ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् । कुन चार भने ?—

(१) "सारिपुत्र ! मैले आफूलाई **सम्यक्सम्बुद्ध हुँ** भनी बताउँदा यो लोकका कुनै श्रमण, ब्राह्मण, देव, मार तथा ब्रह्मादि कसैले

कारण सहित आरोप[१] लगाउँन सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देख्दिन। सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण नदेखेको हुँदा म क्षेमप्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारदद्य प्राप्त भई बस्छु।

(२) "सारिपुत्र ! मैले आफूलाई क्षीणास्रवी हुँ भनी बताउँदा 'यी आस्रवहरू क्षीण भएका छैनन्' भनी यो लोकका कुनै श्रमण,...तथा ब्रह्मादि कसैले कारण सहित आरोप लगाउन सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देख्दिन। सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण नदेखेको हुँदा म क्षेम प्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारदद्य प्राप्त भई बस्छु।

(३) "सारिपुत्र ! जुन कुरा मैले बिघ्नकारक हो भनी बताउँछु त्यो कुरा सेवन गर्दा बिघ्नकारक हुन्न भनी यो लोकका कुनै श्रमण,...तथा ब्रह्मादि कसैले कारण सहित आरोप लगाउन सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देख्दिन। सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण नदेखेको हुँदा म क्षेम प्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारदद्य प्राप्त भई बस्छु।

(४) "सारिपुत्र ! 'जसको निमित्त धर्मदेशना गरिएको हो सो त्यसको निमित्त तदनुसार आचरण गर्नेलाई दुःख क्षय हुन्न' भनी यो लोकका कुनै श्रमण...तथा ब्रह्मादि कसैले कारण सहित आरोप लगाउन सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देख्दिन। सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण

---

१. 'यो धर्म तिमीले बुझेका छैनौ' भनी कारण सहित आरोप लगाउनेलाई यहाँ 'आरोप' भनिएको हो। पपं. सू. II. पृ. २७: महासीहनादसुत्तवण्णना।

नदेखेको हुँदा म क्षम प्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारद्य प्राप्त भई बस्छु।

"सारिपुत्र ! कसैले यस्तो जानेर पनि मलाई 'श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्यधर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन; श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन्' भने सारिपुत्र ! त्यो वचनलाई नछाडी त्यो चित्तलाई नछाडी तथा त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ । सारिपुत्र ! जस्तै— शीलसम्पन्न, समाधिसम्पन्न, प्रज्ञासम्पन्न भिक्षुले यसै जीवनमा निर्वाण साक्षात्कार गर्छ त्यस्तै गरी सारिपुत्र ! त्यो वचनलाई त्यो चित्तलाई र त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ ।

आठ परिषद्मा अभय प्राप्त तथागत

"सारिपुत्र ! यी **आठ परिषद्** हुन् । कुन आठ भने ?—

"(१) क्षत्री परिषद् (२) ब्राह्मण परिषद् (३) गृहपति परिषद् (४) श्रमण परिषद् (५) चातुर्महाराजिक परिषद् (६) त्रयस्त्रिंश परिषद् (७) मार परिषद् र (८) ब्रह्म परिषद् । सारिपुत्र ! यी नै आठ परिषद् हुन् । सारिपुत्र ! यी चार वैशारद्यताले युक्त भई तथागत यी आठ परिषद्मा जान्छन् । सारिपुत्र ! अनेक क्षत्री परिषद्मा गएको कुरा मलाई थाहा छ । त्यहाँ अघि बसेको, कुराकानी गरेको र छलफल गरेको पनि मलाई थाहा छ । सारिपुत्र ! त्यहाँ ममा भय वा

त्रास उत्पन्न हुन्छ भन्ने म कुनै कारण देख्दिन। सारिपुत्र ! यो कारण नदेखेर म क्षेम प्राप्त अभय प्राप्त तथा वैशारदय प्राप्त भई बस्छु।

"सारिपुत्र ! अनेक शय ब्राह्मण परिषद्मा...गृहपति परिषद्मा ...श्रमण परिषद्मा...चातुर्महाराजिक परिषद्मा...त्रयस्त्रिंश परिषद्मा...मार परिषद्मा...ब्रह्म परिषद्मा गएको कुरा पनि मलाई थाहा छ। त्यहाँ पनि अघि बसेको, कुराकानी गरेको र छलफल गरेको मलाई थाहा छ। सारिपुत्र ! त्यहाँ ममा भय वा त्रास उत्पन्न हुन्छ भन्ने म कुनै कारण देख्दिन। सारिपुत्र ! यो कारण नदेखेर म क्षेम प्राप्त अभय प्राप्त तथा वैशारदय प्राप्त भई बस्छु।

"सारिपुत्र ! कसैले यस्तो जानेर पनि यस्तो भन्दछ भने...'[1] नरकमा राखे जस्तो हुनेछ।

चार योनिहरू

"सारिपुत्र ! यी चार योनिहरू हुन्। कुन चार भने ?—

"(१) अण्डजयोनि (२) जरायुजयोनि (३) संस्वेदजयोनि र (४) औपपातिकयोनि।

"(१)सारिपुत्र ! कुनचाहिं अण्डजयोनि हो ? सारिपुत्र ! जुन प्राणीहरू अण्डकोषलाई फोरी उत्पन्न हुन्छन् सारिपुत्र ! यसैलाई **अण्डजयोनि** भन्दछन्।

---

१. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ३०२ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू।

"(२) सारिपुत्र ! कुनचाहिं जरायुजयोनि हो ? सारिपुत्र ! जुन प्राणीहरू वस्तिकोष (=गर्भाशय) लाई फोरी उत्पन्न हुन्छन् सारिपुत्र ! यसैलाई **जरायुजयोनि** भन्दछन् ।

"(३) सारिपुत्र ! कुनचाहिं संस्वेदजयोनि हो ? सारिपुत्र ! जुन प्राणीहरू कुहिएको माछामा, कुहिएको मृतशरीरमा, कुहिएको कुल्मास (खाना, रोटी आदि) मा, फोहर खाडलमा र फोहर ठाउँमा उत्पन्न हुन्छन् सारिपुत्र ! यसैलाई **संस्वेदजयोनि** भन्दछन् ।

"(४) सारिपुत्र ! कुनचाहिं औपपातिकयोनि हो ? सारिपुत्र ! देवताहरू, नारकीकहरू, कुनै कुनै मनुष्यहरू तथा कुनै कुनै विनिपातिक (प्रेत) हरू छन् सारिपुत्र ! यसैलाई **औपपातिकयोनि** भन्दछन् ।

"सारिपुत्र ! यी नै चार योनिहरू हुन् ।

"सारिपुत्र ! कसैले यस्तो जानेर पनि मलाई यस्तो भन्दछ भने...नरकमा राखे जस्तो हुनेछ ।

पाँच गतिहरू

"सारिपुत्र ! यी पांच **गतिहरू हुन्** । कुन पांच भने ?—

"(१) नरक (२) तिर्यक् (३) प्रेत्यविषय (४) मनुष्य र (५) देव ।

"१-सारिपुत्र ! **नरक** पनि मलाई थाहाछ नरकमा जाने मार्ग र नरकमा पुग्याउने चर्या पनि । जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीर-

छाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ। २–सारिपुत्र ! **तिर्यक्‌योनि** पनि मलाई थाहाछ तिर्यक्‌योनिमा जाने मार्ग र तिर्यकयोनिमा पुऱ्याउने चर्या पनि। जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीरछाडी तिर्यक्‌योनिमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ। ३–सारिपुत्र ! **प्रेत्यविषय** पनि मलाई थाहाछ प्रेत्यविषयमा जाने मार्ग र प्रेत्यविषयमा पुऱ्याउने चर्या पनि। जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीरछाडी प्रेत्यविषयमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ। ४–सारिपुत्र ! **मनुष्यहरू** पनि मलाई थाहाछ मनुष्यलोक जाने र मनुष्यलोकमा पुऱ्याउने चर्या पनि। जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीरछाडी मनुष्यहरूमा उत्पन्न हुने हो त्यो पनि मलाई थाहाछ। ५–सारिपुत्र ! **देवताहरू** पनि मलाई थाहाछ देवलोकमा जाने मार्ग र देवलोकमा पुऱ्याउने चर्या पनि। जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीर-छाडी सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ। ६–सारिपुत्र ! **निर्वाण** पनि मलाई थाहाछ[१] निर्वाण जाने मार्ग र निर्वाण पुऱ्याउने चर्या पनि। जस्तो आचरण गर्दा आस्रवहरू क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छ त्यो पनि मलाई थाहाछ।

---

१. पांच गतिका कुराहरू भइरहेको ठाउँमा निर्वाणको कुरा किन भन्नुभएको होला भन्ने जिज्ञासाको सम्बन्धमा अर्थकथाले गतिमा जाने कुरा मात्र होइन परन्तु गतिबाट परिमुक्त हुने कुरा पनि देखाउनु हुँदै निर्वाणको कुरा बताउनु भएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. ३०: महासीहनादसुत्तवण्णनाले प्रष्ट गरेको छ।

(१) "सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफ्नो चित्तले यसरी जान्दछु—'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ जुन ढंगले जाँदैछ तथा जुन किशिमको आचरण गरिरहेको छ त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुनेछ।' अनि पछि सो पुरुष मरणपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भई अत्यन्त दुःख भएको तीव्र कटु दुःख वेदनालाई भोग गरिरहेको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु। सारिपुत्र ! भनौंकि मानिस जत्रो गहिरो धुँवा नभएको ज्वाला नभएको अङ्गारको आगा भएको खाडल छ। अनि घाममा परेको घामले पोलेको थकित भएको प्यास लागेको कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही अङ्गारका आगा भएको खाडलतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ। अनि कुनै आंखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—'जुन तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ जुन बाटो लागी यो पुरुष जाँदैछ त्यस अनुसार अवश्य पनि यो पुरुष सोहि खाडलमा पर्नेछ।' अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई सोहि खाडलमा परी तीव्र कटु दुःखानुभव गरिरहेको देख्छ। सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहां कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफ्नो चित्तले यसरी जान्दछु—'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ जुन ढंगले जाँदैछ तथा जुन किशिमको आचरण गरिरहेको छ त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुनेछ।' अनि पछि गएर सो पुरुष मरणपछि शरीरछाडी अपाय...नरकमा उत्पन्न भई अत्यन्त दुःख भएको तीव्र कटु दुःखवेदनालाई भोग गरिरहेको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म

देख्दछु ।

(२) "सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफ्नो चित्तले यसरी जान्दछु—'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि...तिर्यक्‌मा उत्पन्न हुनेछ ।'...अनि पछि ...तिर्यक्‌मा...[1] म देख्दछु । सारिपुत्र ! भनौं कि मानिस जत्रै गहिरो गुहु भएको खाडल छ । अनि घाममा परेको...[1] कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही गुहुको खाडलतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ । अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले...[1] देख्छ । सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म ..[2] देख्दछु ।

(३) "सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई...जान्दछु—'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी प्रेत्यविषयमा उत्पन्न हुनेछ ।' अनि पछि...प्रेत्य-विषयमा उत्पन्न भई धेरै दुःखवेदना अनुभव गरिरहेको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु । सारिपुत्र ! भनौं कि कुनै विषम भूमिमा उम्रेको कम पात र छाया भएको रुख हुन्छ । अनि घाममा परेको... कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही रुखतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ । अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—'जुन तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ...अवश्य पनि यो पुरुष सोही रुखमा पुग्नेछ ।'

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३०८ (१) मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नू ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३०८ (१) मा उल्लेख भए जस्तै मिलाई पढ्नू ।

अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई कम छाया भएको रुखमनि बसेर वा लेटेर घेरै दुःखवेदना भोग्दै बसेको देख्छ। सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म...देख्दछु।

(४) "सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई...जान्दछु—'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी **मनुष्यहरूमा उत्पन्न हुनेछ।'** अनि पछि... घेरै सुखवेदना अनुभव गर्दै मनुष्यहरूमा उत्पन्न भएको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु। सारिपुत्र ! भनौं कि कुनै समभूमिमा उम्रेको प्रसस्त पात र छाया भएको रुख हुन्छ। अनि घाममा परेको... कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही रुखतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ। अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—'जुन तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ...अवश्य पनि यो पुरुष सोही रुखमा पुग्नेछ।' अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई छाया भएको रुखमनि बसेर वा लेटेर घेरै सुखवेदना भोग्दै बसेको देख्छ। सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म... देख्दछु।

(५) "सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म...जान्दछु—'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी सुगति **स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनेछ।'** अनि पछि...खूब सुखानुभव गर्दै सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भएको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु। सारिपुत्र ! भनौं कि गजुर भएको, लिउन लगाएको, हावा नलाग्ने, दैला ठूनेका, झ्यालहरू बन्द गरेको

प्रासाद हुन्छ। त्यहाँ (त्यस प्रासादमा) खाट हुन्छ जसमा लामा लामा रोम भएको राघी वछ्याइएको हुन्छ त्यसमाथि शुद्ध सेतो बिछ्यौना लगाइएको हुन्छ, मृगचर्म बिच्छ्याइएको हुन्छ, तन्ना लगाइएको हुन्छ र दुवैतिर राता राता सिरानहरू राखेका हुन्छन्। अनि घाममा परेका... कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही प्रासादतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ। अनि कुनै आंखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—'जुन तरिकाले यो पुरुष जांदैछ अवश्य पनि यो पुरुष सोही प्रासादमा पुग्नेछ।' अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई सोही गजुर भएको प्रासादमा सोही खाटमा बसी वा लेटी निकै सुखानुभव गरिरहेको देख्छ। सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहां कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म... देख्दछु।

(६) "सारिपुत्र ! यहां कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म... जान्दछु—'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि आस्रवहरूलाई क्षय गरी **अनास्रवी भई** चित्तविमुक्ति र प्रज्ञा-विमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्नेछ।' अनि पछि म उसलाई आस्रवहरू क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी निकै सुखानुभव गरी बसेको देख्दछु। सारिपुत्र ! भनौं कि स्वच्छ नीर्मल शीतल पानी भएको सुप्रतिष्ठित पोखरी हुन्छ। नजिकैमा घना वनखण्ड पनि हुन्छ। अनि घाममा परेको घामले पोलेको थकित भएको प्यास लागेको कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही पोखरीतिर जाने बाटो लागी गएको हुन्छ। अनि कुनै आंखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—'जुन

तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ र जुन बाटो लागी यो पुरुष जाँदैछ त्यस अनुसार अवश्य पनि यो पुरुष सोही पोखरीमा पुग्नेछ।' अनि पछि त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई सोही पोखरीमा गई नुहाई पानी पिई सबै प्रकारको थकावटलाई दूर गरी पोखरीबाट माथि आई त्यो वनखण्डमा बसेर या लेटेर निकै सुखानुभव गरेको देख्छ। सारिपुत्र! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफ्नो चित्तले यसरी जान्दछु— 'जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ जुन ढंगले जाँदैछ तथा जुन किशिमको आचरण गरिरहेको छ त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि आस्रवहरूलाई क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्नेछ।' अनि पछि म उसलाई आस्रवहरू क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी निकै सुखानुभव गरी बसेको देख्दछु। सारिपुत्र! यी नै **पाँच गतिहरू** हुन्।

"सारिपुत्र! जसले यस्तो जानेर पनि मलाई यस्तो भन्दछ भने—'श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्यधर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन; श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन्' भने सारिपुत्र! यो वचनलाई नछाडी त्यो चित्तलाई नछाडी तथा त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ। सारिपुत्र! जस्तै— शीलसम्पन्न समाधिसम्पन्न प्रज्ञासम्पन्न भिक्षुले यसै जीवनमा निर्वाण साक्षात्कार गर्छ त्यस्तै गरी सारिपुत्र! त्यो वचनलाई त्यो चित्तलाई र त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुने छ।

चतुरंग ब्रह्मचर्यं

"सारिपुत्र ! चार अङ्गले युक्त ब्रह्मचर्य[१] (=वीर्य) पालन गरेको कुरा मलाई थाहाछ—'(१) तपस्वीहरूमध्येमा परम तपस्वी भएको (२) रूक्षाचारीहरूमध्येमा परमरूक्षाचारी भएको (३) जुगुप्सुहरूमध्येमा परमजुगुप्सु भएको र (४) प्रविवेकीहरू (=एकान्तवासीहरू) मध्येमा परम प्रविवेकी भएको ।

---

१. पालिसाहित्यमा 'ब्रह्मचर्य' शब्दको अर्थ ठाउँ हेरीकन विविध प्रकारले लगाइन्छ भनी पपं. सू. II. पृ. ३४: महासीहनादसुत्त-वण्णनाले यसरी उदाहरणहरू प्रस्तुत गरेको छ । जस्तै—

१. "किन्ते वतं किं पन ब्रह्मचरियं,
किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
इद्धी जुती बलविरियूपपत्ति,
अक्खाहि मे नाग महाविमानं ।।

अहञ्च भरिया च मनुस्सलोके,
सद्धा उभो दानपति अहुम्ह ।
ओपानभूतं मे घरं तदासि,
सन्तप्पिता समण ब्राह्मणा च ।।

तम्मे वतं तं पन ब्रह्मचरियं,
तस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।

इद्धी जुती बलविरियूपपत्ति,
इदञ्च मे धीर महाविमानं'ति ।।" भनी जा. पा.

II. पृ. ३१७ मा उल्लिखित विधुर जातकमा 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'दान' लाई भनिएको हो । (पपं. सू. II. पृ. ३४ मा चाहिं उपरोक्त गाथा 'पुण्णक जातकको' हो भनी उल्लेख भएको छ । तर त्यस्तो नाउँको जातक भने छैन ।)

२. "केन पाणि कामददो, केन पाणि मधुस्सवो ।
केन ते ब्रह्मचरियेन, पुञ्ञं पाणिम्हि इज्झति ।।
तेन पाणि कामददो, तेन पाणि मधुस्सवो ।
तेन मे ब्रह्मचरियेन, पुञ्ञं पाणिह्मि इज्झती'ति ।।"

भनी पेत. व. पा. पृ. १६४: अङ्कुरपेतवत्थुमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'सेवाशुश्रूषा' हो । (यो कथा लेखकको बुद्धकालीन प्रेतकथा पृ. १ मा उल्लेख भएको छ ।)

(३) "इदं खो तं भिक्खवे तित्तिरियं नाम ब्रह्मचरियं अहोसि" भनी चुल्ल. व. पा. पृ. २५६ र जा. अ. क. I–II. पृ. १६५ तित्तिरजातकमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'पञ्चशील' हो । (यो जातक लेखकको जा. सं–४ पृ. ८ मा उल्लेख भएको छ ।)

(४) "तं खो पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं नेव निब्बिदाय न विरागाय यावदेव ब्रह्मलोकूपपत्तिया'ति" भनी दी. नि. II. पृ. १८७ महागोविन्द सूत्रमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'चतुब्रह्म-

विहार' हो। (यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा–१, पृ. ३२८ मा भएको छ।)

(५) "एकस्मि ब्रह्मचरियस्मि, सहस्सं मच्चुहायिनं'ति।" भनी सं. नि. I. पृ. १५५ अन्धकविन्द सूत्रमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'धर्मदेशना' हो।

(६) "परे अब्रह्मचारी भविस्सन्ति मयमेत्थ ब्रह्मचारी भविस्सामी'ति" भनी म नि. I. पृ. ५६ सल्लेख सूत्रमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'मैथुनबाट अलग्ग रहनु' हो।

(७) "मयञ्च भरिय नातिक्कमाम,
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति।
अञ्ञत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम,
तस्मा हि अम्हं दहरा न मीयरें'ति॥" भनी जा. पा. I. पृ. २०६ धम्मपाल जातकमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'स्वदार सन्तुष्टिता' हो।

(८) "हीनेन ब्रह्मचरियेन, खत्तिये उपपज्जति।
मज्झिमेन च देवत्तं, उत्तमेन विसुज्झती'ति॥"

भनी जा. पा. II. पृ. १६३ निमि जातकमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'अष्टाङ्गिक उपोसथ' हो।

(९) "इदं खो पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्त निब्बिदाय विरागाय...अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो'ति" भनी दी. नि. II. पृ. १८७ महागोविन्द सूत्रमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'आर्यमार्ग' हो। (यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८ मा भएको छ।)

(१०) "तयिदं ब्रह्मचरियं इद्धञ्चेव फीतञ्च वित्थारिकं बाहुजञ्ञं पुथुभूतं, यावदेव मनुस्सेहि सुप्पकासितं'ति" भनी दी. नि. III. पृ. ९७ पासादिक सूत्रमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'सर्व बुद्धधर्म' हो। (यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २९६ मा भएको छ।)

(११) "अपि अतरमानानं, फलासाव समिज्झति।
विपक्क ब्रह्मचरियोसि, एवं जानाहि गामणी'ति ॥"

भनी जा. पा. I. पृ. ४ गामणि जातकमा उल्लेख भएको 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'अभिप्राय' हो।

(१२) "यहाँ लेखिएको सूत्रमा चाहिं 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'वीर्य' हो। 'वीर्य' लाई ब्रह्मचर्य भनी उल्लेख भएको सूत्र यही हो। एकै आतमभावमा चार भङ्गले दुष्करचर्या गर्नु भएकोले 'चतुरंग ब्रह्मचर्य' भनीएको हो। पपं. सू. II. पृ. ३५: महासीहनादसुत्तवण्णना।

दुष्करचर्या

(१) "सारिपुत्र ! त्यहाँ मेरो यस्तो तपश्चर्या थियो—अचेलक[१] (=नांगासाधु) ले झैं बसेर दिसा-पिसाब गर्दिन । हातैले दिसा पुछ्थें । बोलाउँदा जांदिनथें र उभिइ रहू भन्दा उभिइरहन्नथें । अघि नै लिएर आएको भिक्षा, उद्देश्य गरी बनाएको भिक्षा र निमन्त्रण गरेको भिक्षा पनि स्वीकार गर्दिनथें । घैंटोबाट झिकी दिएको भिक्षा, थैलोबाट झिकी दिएको भिक्षा, दैलोमा बसी दिएको भिक्षा, थामको बीचबाट दिएको भिक्षा, मुसलको बीचबाट दिएको भिक्षा, खाइरहेका दुइजनामध्ये एकजना उठेर दिएको भिक्षा, गर्भिणीले दिएको भिक्षा, दूध खवाइरहेकीले दिएको भिक्षा, कुनै पुरुषकहाँ गएकीले दिएको भिक्षा, कीर्तन गरी ल्याएबाट पकाएको भिक्षा, कुकुरलाई दिने भनी ल्याएको खानाबाट दिएको भिक्षा र झिंगाहरू परेको भोजन पनि लिन्नथें । माछा, मासु, रक्सी, जाँड र अरक आदि पिउन्नथें । एकै घरमा भिक्षा लिन्थें र एकै गांस मात्र खान्थें । दुइ घरमा भिक्षा लिन्थें र दुइ गांस मात्र खान्थें ।...

---

१. अचेलकहरू लट्ठी आदिमा पनि प्राणी छ भन्ने विश्वास गर्छन् । त्यसैले उनीहरू कुनै काठको टुक्राले मल सफा गर्दैनन् । हातैले पुछ्छन् । उनीहरूकै चर्या पूरा गर्दै बोधिसत्वले पनि यस्ता सबै चर्याहरू पूरा गरेका थिए । हातले मल पुछी हातमा लागेको मल पनि जिभ्रोले चाट्थे । पपं. सू. II. पृ. ३६: महासीहनादसुत्त-वण्णना ।

सात घरमा भिक्षा लिन्थें र सात गाँस मात्र खान्थें। एउटा थालमा दिएको भिक्षाबाट यापन गर्थें, दुइवटा थालमा दिएको भिक्षाबाट यापन गर्थें,...र सातवटा थालमा दिएको भिक्षाबाट यापन गर्थें। एक एक दिन बिराइ खान्थें, दुइ दुइ दिन बिराइ खान्थें...र सात सात दिन बिराइ खान्थें। यसरी आधा आधा महीनाको पालो पालो गरी खाने गरी बस्थें।

"कांचो साग खान्थें, चामल खान्थें, जंगलका गेडागुडी मात्र खान्थें, छालाका टुक्राहरू खान्थें, झ्याउहरू खान्थें, कनिका खान्थें, डढेको भात खान्थें, पिना खान्थें, घांस खान्थें, गोबर खाएर बस्थें र खसेको बनका फलहरूद्वारा पनि यापन गर्थें।

"सनपातको वस्त्र, मसानको वस्त्र, मृत शरीरको वस्त्र, फ्याकेको वस्त्र, रुखका बोक्राका वस्त्र, मृगछालाको वस्त्र, खुर समेत भएको मृगछालाको वस्त्र, कुशको वस्त्र, वाकचीरको वस्त्र, फलेकचीरको वस्त्र, रौंको कम्बल, घोडाको पुच्छरको कम्बल र लाटोकोसेरोको प्वाँख पनि लगाउँथें। डाह्री जुंगा उखेलदथें र डाह्री जुंगा उखेल्ने काममा लाग्दथें।

"आसनमा नबसी टुक्रुक्क बस्दथें र टुक्रुक्क बस्ने काममा लाग्दथें। काँढाहरूमा सुत्ने हुन्थें र काँढाहरूमा आसन जमाउँदथें। (पाप पखाल्न भनी) संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाउने गर्थें। यसरी अनेक प्रकारले शरीरलाई ताप पीडा दिने काममा लागेको थिएँ। सारिपुत्र ! यही मेरो तपश्चर्या थियो।

(२) "सारिपुत्र ! त्यहाँ मेरो यस्तो रूक्षाचार थियो—वर्षौंको मैलो पत्र पत्र भई शरीरमा जमेको हुन्थ्यो। सारिपुत्र ! जस्तै पुरानो कुनै काठको थाममा वर्षौंनिको पत्र पत्र मैलो जमेको हुन्छ सारिपुत्र ! त्यस्तै गरी मेरो शरीरमा अनेक वर्षको मैलो पत्र पत्र भई जमेको हुन्थ्यो। सारिपुत्र ! त्यस्तो हुने मलाई यस्तो पनि लाग्दैनथ्यो—'अहो ! यो मैलोलाई हातले पुछुँ अथवा कसैले यो मैलो पुछिदियोस्।' सारिपुत्र ! यस्तो पनि मलाई लाग्दैनथ्यो। सारिपुत्र ! यही मेरो रूक्षाचार थियो।

(३) "सारिपुत्र ! त्यहाँ मेरो यस्तो जुगुप्सुता (हिंसाप्रति घृणा) थियो—सारिपुत्र ! त्यो म होसराखी (सतो म) अगाडि जान्थें र होसराखी पछाडि जान्थें। यहाँसम्मकि 'विषम स्थानमा रहेका प्राणीको हिंसा हुन नपाओस्' भनी एक थोपो पानी माथि पनि[१] दया उपस्थित हुन्थ्यो। सारिपुत्र ! यही मेरो जुगुप्सुता (हिंसाप्रति घृणा) थियो।

---

१. यी जम्मै कठोरता त्यस बखतका अचेलक साधुहरूको विश्वास अनुसार भएको थियो र कुनै पनि स्याना स्याना प्राणीको समेत हिंसा नहोस् भन्ने हेतुले वहाँ होस् राखी हिंड्नुहुन्थ्यो। अचेलकहरू भुइँमा हिंडेदेखि शीलवान् हुन्नन्। भिक्षाटन् गर्ने जाँदा पनि दुश्शील भएर नै जान्छन्। उपस्थाकहरूको घरमा भोजन गर्दा पनि दुश्शील भएर नै खान्छन्। फर्कंदा पनि दुश्शील भएर नै फर्कन्छन्। जब मयूरको प्वाँखले फलेक बढारी शील अधिष्ठान गरी बस्छन् तब मात्र उनीहरू शीलवान् हुन्छन्। पपं. सू. II. पृ. ३८: महासीहनादसुत्तवण्णना।

(४) "सारिपुत्र ! त्यहाँ मेरो यस्तो **प्रविवेकता** (=एकान्त वास) थियो—सारिपुत्र ! त्यो म कुनै जंगलभित्र गई बस्थें। जब गोपालक, पशुपालक, घाँसे, दाउरे अथवा वनमा कामगर्नेहरू देख्थें तब म जंगलबाट जंगलमै, गहनबाट गहनमै र होंचो ठाउँबाट होंचो ठाउँमै गई बस्थें। त्यो किन भने ?—उनीहरूले मलाई नदेखुन् र मैले पनि उनीहरूलाई देख्न नपरोस्। सारिपुत्र ! जस्तै—जंगलमा बस्ने मृगले मानिसहरूलाई देखेर जंगलबाट जंगलमै, गहनबाट गहनमै तथा होंचो ठाउँबाट होंचो ठाउँमै भाग्छन् सारिपुत्र ! त्यस्तै गरी जब गोपालक... अथवा वनमा कामगर्नेहरूलाई देख्थें तब म जंगलबाट जंगलमै...जान्थें। सारिपुत्र ! त्यो किन भने ?—उनीहरूले मलाई नदेखुन् र मैले पनि उनीहरूलाई देख्न नपरोस्। सारिपुत्र ! यही मेरो **प्रविवेकता** थियो।

विविध शुद्धिहरू

१–"सारिपुत्र ! त्यो म जहाँ गाईहरू निस्केका गोठलाहरू नभएका गोठहरू हुन् त्यहाँ हात र घुँडाले टेकेर गई दूध खाने बाछाहरूको **गोबरहरू खान्थें**। सारिपुत्र ! यतिसम्म पनि कि आफ्नो मल-मूत्र पनि छाड्दैनथें बल्की आफ्नै **मल-मूत्र पनि खान्थें**। सारिपुत्र ! यो थियो मेरो **महाविकट आहार**।

२–"सारिपुत्र ! त्यो म कुनै भयावह वनखण्डभित्र गई बस्थें। सारिपुत्र ! त्यहाँ त्यो भयावह वनखण्डमा यस्तो भयावह थियो—जो कोही अवीतरागी त्यो वनखण्डमा जान्छ भने धेरैंजसोलाई जिरींग हुन्छ।

सारिपुत्र ! जो ती हेमन्तका शीत रातहरू हुन् जो त्यो अन्तरट्ठक[१] (=आठ रातको बीच) हिमपात समय हो—त्यस्ता रातहरूमा खुला ठाउँमा र दिनमा वनमा बस्थें । ग्रीष्मको आखिरी महीनाको दिनमा खुला ठाउँमा र रातमा वनमा बस्थें । सारिपुत्र ! त्यसबखत पहिले नसुनेको अनाश्चर्य गाथा मेरो मनमा आएको थियो—

'सोतत्तो सोसिन्नो[२] चेव[३], एको[४] भिसनके वने ।
नग्गो न चग्गिमासीनो[५], एसनापसुतो मुनी'ति ।।'

अर्थ—

'एक्लै भीषण वनमा नांगो भई बस्ने मुनि दिनमा सूर्यको तापले तप्त भई रातमा हिउँको शीतलले पीडित हुँदा पनि आगो न तापी शुद्धिको खोजमा रत थिए ।'

---

१. माघ महीनाको आखिरी चार दिन र फागुन महीनाको पहिलो चार दिन गरी यी आठ दिनलाई 'हिमपात समय' भन्दछन् र यसैलाई यहाँ 'अन्तरट्ठक' भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. ३९: महासीहनादसुत्तवण्णना ।

२. सिंहल र रोमनमा: 'सोसीनो'; स्याममा: 'सोसिनो' ।

३. यो शब्द सिंहल, स्याम र रोमनमा छैन ।

४. स्याममा: 'एको एको' ।

५. स्याममा: 'चग्गिमासिनो' ।

३-"सारिपुत्र ! म मृत शरीरका हाडहरूलाई सिरान बनाई मसानमा सुत्थें। सारिपुत्र ! अनि त्यहाँ गोपालक केटाहरू आई ममाथि थुक्थे, मुत्थे, धूलो छर्थे र काठका टुक्रा पनि कानको प्वालमा घुसारिदिन्थे। सारिपुत्र ! त्यस समय उनीहरूमाथि मेरो मनमा खराब विचार उत्पन्न भएको मलाई थाहा थिएन। सारिपुत्र ! यो मेरो उपेक्षा[1] थियो।

४-"सारिपुत्र ! केही ब्राह्मणहरू यस्तो विश्वास र धारणा गर्छन्—'**आहारद्वारा शुद्धि हुइन्छ**।' उनीहरू यस्तो भन्छन्—'बयरद्वारा यापन गर्छौं।' उनीहरू बयर खान्छन्, बयरको चूर्ण खान्छन्, बयरको रस पिउँछन् र बयरका अनेक प्रकारका खाना खान्छन्। सारिपुत्र ! मैले **यौटा मात्र बयर** खाएर बसेको कुरा मलाई थाहाछ। सारिपुत्र ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्न सक्छ कि त्यसबेला बयर ठूलो होला। सारिपुत्र ! यस्तो चिताउनु पर्दैन। त्यसबखतको बयर पनि अहिलेकै जत्रै थियो। सारिपुत्र ! अनि यौटै बयर खाएको मेरो शरीर अत्यधिक **दुब्लो भयो**। जस्तै कुनै आसीतिक गाँठाहरू वा कालक-

---

१. यो चाहिं एकान्नब्बे कल्प अघि पूरा गरेका पारमीको बारेमा दर्शाइएको हो। जसको बारेमा यस्तो उल्लेख भएको छ—

"सुखे पत्ते न रज्जामि, दुक्खे होमि न दुम्मनो।
सब्बत्थ तुलितो होमि; एसा मे उपेक्खा पारमी'ति॥"

पपं. सू. II. पृ. ४०: महासीहनादसुत्तवण्णना।

लताका गाँठाहरू[1] हुन्छन् त्यस्तै मेरो शरीरका अंगप्रत्यंगहरू दुब्ला पातला भए—सोही अल्पाहारताले गर्दा। जस्तै उँटका पैताला हो त्यस्तै मेरो पछाडिको भाग भएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा। जस्तै डोरी बाटिएको हुन्छ त्यस्तै मेरो पिठ्यूँको ढाड अग्लो र होचो भएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा। जस्तै कुनै जीर्ण भएको घरका दलिनहरू यताउता हल्लिन्छन् त्यस्तै मेरो करङ्गहरू हल्लिन्थे—सोही अल्पाहारताले गर्दा। जस्तै गहिरो कुवामा ताराहरू गहिरोमा भए झैं देखिन्छन् त्यस्तै मेरो आँखाका खाल्टामा आँखाका ताराहरू गहिरा देखिन्थे—सोही अल्पाहारताले गर्दा। जस्तै नछिप्पिइदै काटिएको तित्तकलाबु (लौका विशेष) घाम र बतासमा राख्दा चाउरिएर जान्छ त्यस्तै मेरो टाउकोको छाला पनि चाउरिएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा। सारिपुत्र ! पेटको छाला सुम्सुम्याउँछु भन्दा पिठ्यूँको हाड छुइन्थ्यो र पिठ्यूँको हाड सुम्सुम्याउँछु भन्दा पेटको छाला छुइन्थ्यो। सारिपुत्र ! यहाँसम्म कि पेटको छाला पनि पिठ्यूँको हाडमा टाँसिएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा।

"सारिपुत्र ! झाडा वा पिसाप गर्छु भन्दा उहीं घोप्टोपरी लड्थें—सोही अल्पाहारताले गर्दा। सारिपुत्र ! अनि म सोही शरीरलाई आश्वासन दिंदै हातले शरीर सुम्सुम्याउँथें। सारिपुत्र ! हातले शरीर सुम्सुम्याउँदा जरा मक्किएका मेरा रौंहरू झर्थे—सोही अल्पाहारताले गर्दा।

१. यी लताका गाँठाहरू सुकेका हुन्छन् र बीच बीचमा फुलेका हुन्छन्। पपं. सू. II. पृ. ४१: महासीहनादसुत्तवण्णना।

५–"सारिपुत्र ! केही ब्राह्मणहरू यस्तो विश्वास र धारणा गर्छन्—'**आहारद्वारा शुद्धि हुइन्छ।**' उनीहरू यस्तो भन्दछन्—'मूगीद्वारा यापन गर्छौं...तीलद्वारा यापन गर्छौं...तण्डुलद्वारा यापन गर्छौं।' उनीहरू तण्डुल खान्छन्, तण्डुलको चूर्ण खान्छन्, तण्डुलको रस पिउँछन् र तण्डुलका अनेक प्रकारका खाना खान्छन्। सारिपुत्र ! मैंले **एक गेडा** तण्डुल खाएर बसेको कुरा मलाई थाहाछ। सारिपुत्र ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्न सक्छ कि त्यसबेलाको तण्डुल ठूलो होला। सारिपुत्र ! यस्तो चिताउनु पर्दैन। त्यसबखतको तण्डुल पनि अहिलेकै जत्रै थियो। सारिपुत्र ! अनि एक गेडा तण्डुल खाने मेरो शरीर अत्यधिक **दुब्लो भयो**। जस्तै कुनै आसीतिक गाँठाहरू वा कालक लताका गाँठाहरू हुन्छन् त्यस्तै मेरो शरीरका अङ्गप्रत्यङ्गहरू दुब्ला पातला भए—सोही अल्पाहारताले गर्दा। जस्तै उँटका...[१]। सारिपुत्र ! हातले शरीर सुम्सुम्याउँदा जरा मक्किएका मेरा रौंहरू झर्थे—सोही अल्पाहारताले गर्दा।

"सारिपुत्र ! त्यो आचारले (इर्रियाय) पनि त्यो प्रतिपदाले पनि त्यो दुष्करकारिका (=तपस्या) ले पनि उत्तरीय मनुष्यधर्म र आर्यज्ञान दर्शन गर्न सकिन। किनभने ? जुन आर्यप्रज्ञा पाई तदनुरूप आचरण गर्नेलाई सम्यक् प्रकारले दुःख क्षय हुने बाटोतिर लैजान्छ त्यो आर्यप्रज्ञालाई नपाएको हुनाले।

---

१. यहांका बांकी कुराहरू माथि पृ. ३२३ मा उल्लेख भए झैं मिलाई दोहर्‍याई पढ्नू।

६–"सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—'संसारद्वारा[1] शुद्धि हुइन्छ।' सारिपुत्र ! त्यस्तो संसार सुलभ छैन जुन संसारमा यत्रो दीर्घकालभित्र—शुद्धावास बाहेक —म गएको नहोस्। सारिपुत्र ! यदि म शुद्धावासमा गएको भए यो लोकमा फेरि आउने थिइन होला।

७–"सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—'उत्पत्तिद्वारा[2] शुद्धि हुइन्छ।' सारिपुत्र ! त्यस्तो उत्पत्तिस्थान सुलभ छैन जुन उत्पत्तिस्थानमा यत्रो दीर्घकालभित्र—शुद्धावास बाहेक—उत्पन्न भएको नहोस्। सारिपुत्र ! यदि म शुद्धावास देवलोकमा उत्पन्न भएको भए यो लोकमा फेरि आउने थिइन होला।

८–"सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—'बसाइँद्वारा[3] शुद्धि हुइन्छ।' सारिपुत्र ! त्यस्तो आवास सुलभ छैन जुन आवासमा यत्रो दीर्घकालभित्र—शुद्धावास बाहेक—बास गरेको नहोस्। सारिपुत्र ! यदि म शुद्धावासमा बसेको भए यो लोकमा फेरि आउने थिइन होला।

---

१. धेरै बार संसारमा घुमिसकेपछि शुद्धि हुइन्छ भन्ने विश्वास। पपं. सू. II. पृ. ४२: महासीहनादसुत्तवण्णना।

२. धेरै बार जन्म लिइसकेपछि शुद्धि हुइन्छ भन्ने विश्वास। पपं. सू. II. पृ. ४२.

३. धेरै ठाउँमा बसिसकेपछि शुद्धि हुइन्छ भन्ने विश्वास। पपं. सू II. पृ. ४२: महासीहनादसुत्तवण्णना।

९–"सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—'**यज्ञद्वारा शुद्धि हुइन्छ**।' सारिपुत्र ! त्यस्तो यज्ञ सुलभ छैन जुन कि यत्रो दीर्घकालभित्र मूर्द्धाभिषिक्त क्षत्री राजा भएर वा ब्राह्मण महाशाल भएर अघि नगरेको।

१०-"सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—'**अग्निहोत्रद्वारा शुद्धि हुइन्छ**।' सारिपुत्र ! त्यस्तो अग्निहोत्र सुलभ छैन जुन कि यत्रो दीर्घकालभित्र मूर्द्धाभिषिक्त क्षत्री राजा भएर वा ब्राह्मण महाशाल भएर अघि नगरेको।

११–"सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—'जबसम्म कुनै पुरुष **तरुण हुन्छ**, कालो केश हुने युवा हुन्छ, भद्र यौवनले युक्त आयुले पहिलो बैंशमा पुगेको हुन्छ तबसम्म उत्तम प्रज्ञाव्यक्तताले युक्त हुन्छ। जब सो पुरुष जीर्ण हुन्छ, वृद्ध हुन्छ; धेरै वर्षको बुढो हुन्छ र बैंश बिती असी वर्षीय वा नब्बे वर्षीय वा शय वर्षीय आयु हुन्छ तब उ त्यस प्रज्ञाव्यक्तताबाट परिहानी हुन्छ।' सारिपुत्र ! यस्तो सोच्नु हुन्न। सारिपुत्र ! अहिले म जीर्ण, वृद्ध, जेठो; धेरैवर्ष बितेको र बैंशपुगी असी वर्ष मेरो आयु भएको छ। सारिपुत्र ! भनौं कि यहाँ मेरो शय वर्ष पुगेका शय वर्ष बाँचेका परमस्मृति सम्पन्न, गति सम्पन्न, धृति सम्पन्न र प्रज्ञा व्यक्तताले युक्त चार जना श्रावकहरू छन्। सारिपुत्र ! जस्तै दृढधर्मधनुष[1] समात्ने शिक्षित कृतहस्त

---

१. दुइ हजार पुरुषको बल हुनेले उचाल्नुपर्ने धनुषलाई 'दृढधर्म धनुष' भनिएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. ४३: महासीहनादसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

कृतउपासन गर्नेले हलुका बाँणलाई बिना प्रयासले तेर्सो तालवृक्षको छाया पारगर्छं—त्यस्तै गरी—अधिक स्मृति हुने अधिक गति हुने अधिक धृति हुने र परम प्रज्ञाव्यक्तताले युक्त हुने श्रावकले मसँग चारै सतिपट्ठानको सम्बन्धमा प्रश्नहरू सोध्छन्। सोधे सोधेकाको उत्तर म दिऊँ। दिए दिएका कुरा उनीहरूले धारण गर्छन्। मसँग दोश्रो अरू प्रश्न सोध्दैनन्। सारिपुत्र ! खान पानको समय बाहेक, दिसा पिसाप गर्ने समय बाहेक र थकावट हटाउनको निमित्त निदाउने समय बाहेक तथागतको धर्मदेशना परिक्षीण हुन्न। तथागतको धर्मपद-व्यञ्जनहरू परिक्षीण हुन्नन्। तथागतको प्रश्नको उत्तर परिक्षीण हुन्न। अनि ती मेरा चारजना शय वर्षीय श्रावकहरूको शय वर्ष बितेपछि मृत्यु हुन्छ। सारिपुत्र ! खाटमा राखेर लैजानुपर्ने अवस्थामा पनि तथागतको प्रज्ञा-व्यक्ततामा विकारता आउँदैन। सारिपुत्र ! 'असम्मोही प्राणी बहुजन-हितको निमित्त बहुजन सुखको निमित्त लोकानुकम्पाको निमित्त तथा देवमनुष्यहरूको अर्थ हित सुखको निमित्त लोकमा उत्पन्न भयो' भनी साँच्चै भन्ने हो भने मलाई नै 'असम्मोही प्राणी...अर्थ हित सुखको निमित्त लोकमा उत्पन्न भयो' भनी भन्न योग्य छ।"

त्यसबखत आयुष्मान् **नागसमाल** भगवान्को पछाडिपट्टि बसी भगवान्लाई पंखा हम्कदै थिए। अनि आयुष्मान् **नागसमालले** भगवान्संग यस्तो सोधे—"आश्चर्य हो भन्ते ! अद्भूत हो भन्ते ! यो धर्मोपदेश सुनेर भन्ते ! म जिरिङ्ग भएँ। भन्ते ! यो धर्मोपदेशको के नाम हो ?"

"नागसमाल ! त्यसोभए तिमीले यो धर्मोपदेशलाई 'जिरिङ्ग हुने धर्मोपदेश' (लोमहंसन परियायत्वेव) भनी धारणा गर ।"

यति भन्नु भएपछि सन्तुष्ट भएका **नागसमालले** भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

⊠ ⊠ ×

मूल सूत्र—

१०१।४६ सारिपुत्रको अरहत्व

यस्तो मैले सुनें[१]।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित गृद्धकूट-पर्वतको सूकरखत (=सूगुरले खनिराखेको गुफा) मा विहार गर्नुभएको थियो।

(यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३५७ देखि ३६५ मा भएको हुँदा जम्मै कुरा उहीं हेर्नू । यही सूत्रको कुरा सुनेर सारिपुत्र महास्थविरले अरहत्व प्राप्त गर्नु भएको थियो। यो कुरा पपं सू. IV. पृ. ६०: अनुपदसुत्तवण्णनामा पनि उल्लेख भएको छ।)

× × ×

१. म. नि. II. पृ. १६३: दीघनखसुत्तं, म. क. III. पृ. १३८.

मूल सूत्र—

१०२।४७ नतमस्तक भई बस्छ

एक समय **राजगृहको गृद्धकूट** पर्वतको **सूकरखत** (गुफा) मा भगवान् बस्नुभएको थियो[१]। अनि भगवान्ले त्यहाँ **सारिपुत्रलाई** आमन्त्रण गर्नुभयो—"सारिपुत्र ! के देखेर क्षीणास्रवी भिक्षु **तथागत** वा तथागतको धर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ ?"

"भन्ते ! अनुत्तर योगक्षेमलाई देखेर क्षीणास्रवी भिक्षु **तथागत** वा तथागतको धर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ।"

"साधु सारिपुत्र साधु !!...।"

"सारिपुत्र ! कस्तो अनुत्तर योगक्षेमलाई देखेर क्षीणास्रवी भिक्षु **तथागत** वा तथागतको धर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ त ?"

"भन्ते ! यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले शान्ति ल्याइदिने, सम्बोधि ल्याइदिने श्रद्धेन्द्रियको भाविता गर्छ,...वीर्येन्द्रियको भाविता गर्छ,...

---

१. सं. नि. IV. पृ. २०१: सूकरखतसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं; अ. क. III. पृ. ११७.

स्मृतेन्द्रियको भाविता गर्छ,...समाधेन्द्रियको भाविता गर्छ,...प्रज्ञेन्द्रियको भाविता गर्छ। भन्ते ! अनि अनुत्तर योगक्षेमलाई देखेर **तथागत** वा तथागतको धर्ममा क्षीणास्रवी भिक्षु नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ।"

"साधु सारिपुत्र साधु !!...। सारिपुत्र ! कसरी **तथागत** वा तथागतको धर्ममा क्षीणास्रवी भिक्षु नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ त ?"

"भन्ते ! यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षु **शास्ता** प्रति गौरव राखी सम्मान राखी बस्छ। धर्म प्रति गौरव राखी सम्मान राखी बस्छ। सङ्घ प्रति गौरव राखी सम्मान राखी बस्छ। भन्ते ! यसरी क्षीणास्रवी भिक्षु **तथागत** वा तथागतको धर्ममा नित्य प्रति नतमस्तक भई बस्छ।"

"साधु सारिपुत्र साधु !! यसरी नै सारिपुत्र ! क्षीणास्रवी भिक्षु **तथागत** वा तथागतको धर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ।"

× × ×

मूल पालि—

१०३।४८ कौशम्बिक भिक्षुहरू

अनि कौशम्बिक भिक्षुहरू[1] शयनासनहरू थन्क्याई पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ श्रावस्ती हो त्यहाँ गए[2]।

आयुष्मान् सारिपुत्रले "सङ्घमा झगडा गराउने, कलह गराउने, विवाद गराउने, कुरा गराउने तथा सङ्घमा अधिकरण चलाउने—ती कौशम्बिक भिक्षुहरू श्रावस्तीमा आउँदैछन्" भन्ने कुरा सुन्नुभयो। अनि आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो। एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो बिन्ति गर्नुभयो—

---

१. 'कौशम्बिक भिक्षु' भनेका को हुन् भन्ने बारेमा बु म. भा–१, पृ. १२२ को पादटिप्पणीमा हेर्नू।

२. महा. व. पा. पृ. ३८४: अट्ठारसवत्थुकथा, कोसम्बकक्खन्धकं; अ. क. III. पृ. १२२६.

"भन्ते ! सङ्घमा झगडा गराउने, कलह गराउने, विवाद गराउने, कुरा गराउने तथा सङ्घमा अधिकरण चलाउने—ती **कौशम्बिक भिक्षुहरू श्रावस्तीमा** आउँदैछन् । उनीहरूसँग मैले कस्तो व्यवहार गर्नु पर्ला ?"

"सारिपुत्र ! त्यसोभए जुन-जस्तो धर्म हो त्यसैमा बस ।"

"भन्ते ! कसरी मैले धर्म वा अधर्म भनी जानूँ ?"

धर्मवादी र अधर्मवादी

"सारिपुत्र ! अठार कारणहरूद्वारा **'अधर्मवादी'** भनी जान— 'सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षुले (१) अधर्मलाई धर्म भनी भन्दछ, (२) धर्मलाई अधर्म भनी भन्दछ, (३) अविनयलाई विनय भनी भन्दछ, (४) विनय-लाई अविनय भनी भन्दछ, (५) तथागतले नबताएको नबोलेकोलाई तथागतले बताएको बोलेको भनी भन्दछ, (६) तथागतले बताएको बोलेकोलाई तथागतले नबताएको नबोलेको भनी भन्दछ, (७) तथागतले अभ्यास नगरेकोलाई तथागतले अभ्यास गरेको भनी भन्दछ, (८) तथागतले अभ्यास गरेकोलाई तथागतले अभ्यास नगरेको भनी भन्दछ; (९) तथागतले प्रज्ञापन नगरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन गरेको भनी भन्दछ, (१०) तथागतले प्रज्ञापन गरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन नगरेको भनी भन्दछ, (११) अनापत्तिलाई आपत्ति[1] भनी भन्दछ, (१२) आपत्ति-

१. 'दोष, त्रुटी अथवा अपराध' लाई आपत्ति भन्दछन् । यी आपत्ति-हरू—ठूला स्याना गरी जम्मा २२७ छन् । यी २२७ प्रकारका

नियमहरूलाई 'प्रातिमोक्ष' भन्दछन् । ती यी हुन्—

(१) जुन दोष लाग्दा भिक्षु, भिक्षुत्वबाट च्युत हुन्छ—त्यस्तो दोषलाई 'पाराजिका' भन्दछन् । यी ४ छन् ।

(२) जुन दोषबाट परिशुद्धिता पाउनकोनिम्ति घटिमा बीस सदस्य भएको सङ्घको आवश्यकता हुन्छ—त्यस्तो दोषलाई 'सङ्घादिशेष' भन्दछन् । यी १३ छन् ।

(३) जुन दोषको निर्धारण पात्रले स्वीकार गरे बमोजिम हुन्छ—त्यस्तो दोषलाई 'अनियत' भन्दछन् । यी २ छन् ।

(४) जुन दोषको कारण भएको वस्तुलाई त्याग्दा शुद्धि पाइने हो —त्यस्तो दोषलाई 'निस्सग्गिय' भन्दछन् । यी ३० छन् ।

(५) कुनै भिक्षुको अगाडि प्रकाशनद्वारा शुद्धि हुने दोषलाई—'पाचित्तिय' भन्दछन् । यी ९२ छन् ।

(६) जुन दोषबाट शुद्धि हुन परस्पर दोषहरू प्रकाश गरिन्छन्—त्यस्तो दोषलाई 'पाटिदेशनीय' भन्दछन् । यी ४ छन् ।

(७) आचरण सम्बन्धी सिक्नुपर्ने स्याना स्याना नियमहरूलाई 'सेखिय' भन्दछन् । यी ७५ छन् ।

(८) जुन न्याय-निसापद्वारा ठहऱ्याइने दोष हो—त्यस्तोलाई 'अधिकरण-समथ' भन्दछन् । यी ७ छन् ।

यसप्रकार जम्मा २२७ नियमहरूका समूहलाई 'प्रातिमोक्ष' शील भनिन्छ । भिक्षु पातिमोक्ष पनि भनिन्छ ।

लाई अनापत्ति भनी भन्दछ, (१३) स्यानो आपत्तिलाई ठूलो आपत्ति भनी भन्दछ, (१४) ठूलो आपत्तिलाई स्यानो आपत्ति भनी भन्दछ, (१५) सावशेष आपत्तिलाई निरवशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१६) निरवशेष आपत्तिलाई सावशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१७) दुट्ठुल्ल (=दुराचार) आपत्तिलाई अदुट्ठुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ, (१८) अदुट्ठुल्ल आपत्तिलाई दुट्ठुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ।"

"**सारिपुत्र** ! यी नै अठार कारणहरूद्वारा '**अधर्मवादी**' भनी जान्नुपर्छ।

"सारिपुत्र ! अठार कारणहरूद्वारा '**धर्मवादी**' भनी जान— 'सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षुले (१) अधर्मलाई अधर्म भनी भन्दछ, (२) धर्मलाई धर्म भनी भन्दछ, (३) अविनयलाई अविनय भनी भन्दछ, (४) विनयलाई विनय भनी भन्दछ, (५) तथागतले नबताएको नबोलेकोलाई तथागतले नबताएको नबोलेको भनी भन्दछ, (६) तथागतले बताएको बोलेकोलाई तथागतले बताएको बोलेको भनी भन्दछ, (७) तथागतले अभ्यास नगरेकोलाई तथागतले अभ्यास नगरेको भनी भन्दछ, (८) तथागतले अभ्यास गरेकोलाई तथागतले अभ्यास गरेको भनी भन्दछ, (९) तथागतले प्रज्ञापन नगरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन नगरेको भनी भन्दछ, (१०) तथागतले प्रज्ञापन गरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन गरेको भनी भन्दछ, (११) अनापत्तिलाई अनापत्ति भनी भन्दछ, (१२) आपत्तिलाई आपत्ति भनी भन्दछ, (१३) स्यानो आपत्तिलाई स्यानो आपत्ति भनी सन्दछ, (१४) ठूलो आपत्तिलाई ठूलो

आपत्ति भनी भन्दछ, (१५) सावशेष आपत्तिलाई सावशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१६) निरवशेष आपत्तिलाई निरवशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१७) दुट्‌ठुल्ल आपत्तिलाई दुट्‌ठुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ, (१८) अदुट्‌ठुल्ल आपत्तिलाई अदुट्‌ठुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ ।'

"सारिपुत्र ! यिनै अठार कारणहरूद्वारा 'धर्मवादी' भनी जान्नुपर्छ ।"

× × ×

मूल सूत्र—

१०४।४९ सारिपुत्र स्थविरको प्रश्न

१–"तुशित लोकबाट संकस्स (=संकाश्य) नगरमा मनुष्यहरूको बीच आउनु भएका सुन्दरभाषी शास्तालाई यसभन्दा अघि (संकस्स नगरमा आउनुभन्दा अघि) न कसैलाई देखेको छु न त सुनेको छु[1]।

२–"देवलोक सहित मनुष्यलोकमा चक्षुमान् देखिनु भएका वहाँ (भगवान्) सबै अन्धकारलाई नाश गरी एक्लै नैष्क्रम्यरतिमा वस्नुहुन्छ।

३–"मनुष्यहरूका बीच आउनु भएका अनासक्त, स्थिर र निष्कपट बुद्धकहाँ धेरै मनुष्यहरूको तरफबाट प्रश्नको निमित्त आएको छु।

---

१. सुत्त. नि. पा. पृ. ४१५: सारिपुत्तसुत्तं, अट्ठकवग्गो; अ. क. पृ. ४५६.

"न मे दिट्ठो इतो पुब्बे, (इच्चायस्मा सारिपुत्तो) न सुतो
उद कस्सचि।
एवं वग्गुवदो सत्था, तुसिता गणिमागतो।"

४–"जुगुप्सा गर्ने, रात्रीस्थान सेवन गर्ने, रुखमनि वा मसानमा बस्ने र पर्वतमा वा गुफामा बस्ने ।

५–"अग्लो वा होचो शयनासनमा बस्ने भिक्षुलाई शयनासनको आसपासमा जति डर भए पनि सो भिक्षु डराउँदैन ।

६–"न गएको दिशामा (=निर्वाणमा) जानको लागि अति बिघ्न-बाधा हुन्छ जसलाई एकान्त स्थानमा बस्ने भिक्षुले दूर गर्छ ।

७–"यस्तो वीर्यवान् हुने भिक्षुको कस्तो वचन हुनुपर्छ ? कस्तो गोचर (=विषय) हुनुपर्छ ? कस्ता शीलव्रतहरू हुनुपर्छ ?

८–"कस्तो शिक्षा समादान गरी कसरी एकाग्र स्मृतिमान् तथा प्रज्ञावान् भई सुनारले चाँदी खारे जस्तै आफ्नो मललाई शुद्ध पार्नुपर्छ[1] ।

भगवान् भन्नुहुन्छ—

९–"जुगुप्सा गर्ने, आरामदायी एकान्त शयनासन सेवन गर्ने र धर्मानुसार सम्बोधिको इच्छा गर्ने भिक्षुले जस्तो गर्नुपर्ने हो त्यस्तो कुरा धर्मानुसार तिमीलाई भन्दछु[2]—

---

१. "कंसो सिक्खं समादाय, एकोदि निपको सतो ।
कम्मारो रजतस्सेव, निद्धमे मलमत्तनो ।।" सुत्त नि. पा. पृ. ४१५.

२. "विजिगुच्छमानस्स यदिदं फासु, (सारिपुत्तोति भगवा)
रित्तासनं सयनं सेवतो चे ।
सम्बोधिकामस्स यथानुधम्मं, तं ते पवक्खामि यथा पजानं ।।"
सुत्त. नि. पा. पृ. ४१६.

१०–"स्मृतिमान् शीलवान् तथा धीर भई बस्ने भिक्षु पञ्चभय देखी भयभीत हुनुहुन्न—टोक्ने कीराहरूबाट, सर्पादिहरूबाट, चोर आदि मानिसहरूबाट, चौपायहरूबाट र

११–"अरू धर्मावलम्बीहरूको अनेक प्रकारका भयहरूबाट (निन्दा अपवादबाट)। कुशलको खोज गर्नेले अरू पनि किसिमका उपद्रवहरूको सामना गर्नसक्नुपर्छ।

१२–"रोगलाई, क्षुधालाई, जाडो र गर्मीलाई सहनुपर्छ। त्यस्तर अनेक प्रकारका स्पर्शहरूबाट पीडित भए तापनि पराक्रम गरी वीर्य गर्न सक्नुपर्छ।

१३–"चोरी नगर्नू, झूटो नबोल्नू, बलिया तथा निर्बलिया प्राणीहरू प्रति मैत्री राख्नू र मनमा भएका मलिनतालाई आनी यी सबै कृष्णपक्षका धर्महरू हुन् भनी त्यसलाई दूर गर्नू।

१४–"क्रोध र अभिमानको वशमा नबस्नू, बरू त्यसको जरो खोस्रेर बस्नू, अनि प्रिय-अप्रिय दुवैलाई जितेर बस्नू।

१५–"कल्याणप्रीतिले युक्त भई प्रज्ञालाई अगाडि बढाई ती बाधाहरूलाई दूर गर्न सक्नुपर्छ। एकान्तवासको अरति (—अनिच्छा) लाई सहन गर र (अगाडिका) चार चिन्तालाई पनि सहन गर।

१६–"के खाउँ? कहाँ खाउँ? हिजो दुःखपूर्वक सुतेको थिएँ भोलि कहाँ सुत्ने होला? भन्ने जस्ता यी परिदेवनीय वितर्कनाहरूलाई निष्कलङ्क बिचरण गर्ने शिक्षार्थीले दूर गर्न सक्नुपर्छ।

१७-"समयमै अन्न र वासस्थान पाउनेले सन्तोषपूर्वक मात्रा जान्न सक्नुपर्छ। अनि त्यस विषयमा संयत राखी संयमपूर्वक गाउँमा बस्नुपर्छ र रिस आएता पनि परुषदाचा बोल्नुहुन्न।

१८-"यताउता हिडदा कतैपनि नहेरी लोभ नराखी ध्यानी भई सदा जागरुक भई उपेक्षायुक्त ध्यानमा तल्लीन भई कामवितर्क र संशययुक्त स्थानलाई दूर गर्नुपर्छ।

१९-"(आचार्यादिद्वारा) आरोप लगाउँदा त्यसलाई स्मृतिपूर्वक अभिनन्दन गर्न सक्नुपर्छ र सब्रह्मचारीहरूप्रति हुने चित्तको सारोपनलाई हटाउन सक्नुपर्छ। कल्याणकारी वचन बोल्नुपर्छ तर प्रमाण उल्लंघन गरी होइन। जनवाद विषयमा अर्थात् जनसाधारणका कुराकानीमा मन नलगाउनू।

२०-"लोकका पाँचवटा रजहरू (= मलहरू) लाई स्मृतिमान् (भिक्षुले) दूर गर्न सक्नुपर्छ। ती रजहरू रूप, शब्द, गन्ध, रस तथा स्पर्शमा हुन्छन् र त्यसलाई विजय पाउन सक्नुपर्छ।

२१-'स्मृतिमान् भिक्षुले यी विषयहरूमा राग हटाई सुविमुक्त चित्त भएको हुनुपर्छ र समय समयमा सम्यक्धर्मलाई राम्ररी परीक्षण गरी एकाग्र चित्तद्वारा अन्धकारलाई हनन गर्न सक्नुपर्छ[१]।"

---

१. "एतेसु धम्मेसु विनेय्य छन्दं,
भिक्खु सतिमा सुविमुत्तचित्तो।
कालेन सो सम्मा धम्मं परिवीमंसमानो,
एकोदिभूतो विहने तमं सो ति।।" सुत्त. नि. पा. पृ. ४१७.

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

"बुद्धकालीन श्रावक-चरित"

भाग–३, संग्रह–२२

(सारिपुत्र-चरित भाग–२)

नामावली

प

ब

शब्दावली

इ, ई

उ

ग

छ

न

मि

मु, मू, मृ

र

ल

व, वा

वि, वी

वे, वै

श, शा

सा

सि, सु, सू

से, सौ

स

गाथा-सूची

कारणले १०१
निदान

गुठोको प्रकाशन —

१. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग
२. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग (अप्राप्य) ...रू. ७/–
३. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग–३ ...रू. १५/–
४. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग–(अप्राप्य) ...रू. १७/–
५. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग–२ ... १८/–
६. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग–३ ... १५
७. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग–१ ...रू. ८
८. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग–२ ...रू.
९. जातक संग्रह भाग–१ ...
१०. जातक संग्रह भाग–२ ...रू. ८/–
११. जातक संग्रह भाग–३ ...रू. १३/–
१२. जातक संग्रह भाग–४ ...रू. १२/–
१३. बुद्धकालीन राजपरिवारहरू भाग–१ ...रू. १०/–
१४. बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग–१ ...रू. १६/–
१५. बुद्धकालीन श्रावक चरित भाग–१ (अप्राप्य) ...रू. ९/–
१६. बुद्धकालीन श्रावक चरित भाग–२ ...रू. १७/–
१७. बुद्धकालीन श्राविका चरित भाग–१ ...रू. २२/–
१८. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग–१ ...रू. १८/–
१९. बुद्धकालीन प्रेतकथा (अप्राप्य) ...रू. १०/–
२०. बुद्धकालीन विमानकथा ...रू. १२/–
२१. जापान भ्रमणको डायरी ...रू. ४/–
२२. विषय सूची ...रू. ५/–
२३. संक्षिप्त कथा सहित धम्मपद भाग–१ ...रू. ९/–
२४. धम्मपदट्ठकथा भाग–१ ...रू. १२/–
२५. धम्मपदट्ठकथा भाग–२ ...रू. १०/–
२६. नेपालमा थेरवाद बुद्धधर्मको संक्षिप्त इतिहास...
२७. A Short History of Theravada Buddhism in Nepal...
२८. Kings of Buddha's Time ...रू. १९/–
२९. संक्षिप्त बुद्ध जीवनी (चतुर्थ संस्करण) ...रू. ७/–
३०. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग–३ ...रू. २०/–